

JÉ LEN KOR

11

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

DÉSI HUBER ISTVÁN rajza

Számunk szerzői:

ANDRÁSSY LAJOS
ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BARTÓK JÁNOS
BEDE ANNA
BOLDOG BALÁZS
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÓZÓ
DARÁZS ENDRE
DARVAS JÓZSEF
DÉVÉNYI IVÁN
FOGARASSY MIKLÓS
GARAI GÁBOR
GONDOS ERNŐ
HALLAMA ERZSÉBET
HEGEDÜS LÁSZLÓ
KISLÉGI NAGY DÉNES
KLANICZAY TIBOR
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL
KURCZ ISTVÁN
LÁSZLÓ LAJOS
MENDÖL ZSUZSANNA
MOLNÁR ISTVÁN
NAGY-TÓTH LAJOS
ODOR PÉTER
ORDAS IVÁN
PAPP LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RAJNAI LÁSZIÓ
RÁKOS SÁNDOR
RÓNAY LÁSZLÓ
SÓS ENDRE
SZAKONYI KÁROLY
SZEDERKÉNYI ERVIN
SZEGHALMI ELEMÉR
TAXNER ERNŐ

Képek:

DÉSI HUBER ISTVÁN
FERENCZY BÉNI
MONTARIER, HUBERT
TAKÁCS DEZSŐ

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM
1966. NOVEMBER

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

PAKOLITZ ISTVÁN versei: Nyugtalan, Rigó, Tékozló, Ezüst, Érzékeny - -	995
HEGEDÜS LÁSZLÓ: A hadak útján (vers)	998
DARÁZS ENDRE versei: Öljétek meg őket, Teafőző - - - - -	998
NAGY-TÓTH LAJOS: Ez itt Levédia (el- beszélés) - - - - -	999
ARATÓ KÁROLY versei: Délután a Ma- kár-hegyen, Nélkületek, nélkülem, Vég- re egy percig - - - - -	1004
PAPP LAJOS: Ronika hároméves lesz (vers) - - - - -	1007
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Én már öröset kaptam (elbeszélés) - -	1008
ODOR PÉTER: Agitátor (vers) - - -	1013
ANDRÁSSY LAJOS versei: Amikor a ked- ves távol van, Én is mehetnék - - -	1015
GONDOS ERNŐ: Szerkezet és eszmeiség (tanulmány) - - - - -	1016
MAI CSEHSZLOVÁK LÍRA: Ctibor Stit- nický, Laco Novomeský, Vladimír Ho- lan, Vit Obrtel, Karel Šiktanc versei (Bede Anna, Boldog Balázs és Garai Gá- bor fordításai) - - - - -	1025

ÉLET ÉS KULTÚRA

ORDAS IVÁN: Kisközségek közelről (I. rész) - - - - -	1029
LÁSZLÓ LAJOS: Az igazgató - - -	1033

Művészet

DARVAS JÓZSEF: A II. Magyar Játékfilm Szemle Pécssett - - - - -	1038
CSERES TIBOR: Regényből film - -	1040
FOGARASSY MIKLÓS: Jancsó Miklós há- rom filmje - - - - -	1042
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapest- ről - - - - -	1047
DÉVÉNYI IVÁN: Bálint György és a kép- zőművészet - - - - -	1050
MENDÖL ZSUZSANNA: Dési Huber Ist- ván - - - - -	1052

KLANICZAY TIBOR: Szigetvár irodalmi öröksége - - - - -	1056
SZEDERKÉNYI ERVIN: Darvas József Zrínyi-drámája - - - - -	1057
SÓS ENDRE: Széljegyzetek Hunyady József Zrínyi-regényéhez - - - - -	1060
MOLNÁR ISTVÁN: A névtelen deákköltő históriájától a Szigetvári Emlékkönyvig	1061

Széljegyzet

CSÁNYI LÁSZLÓ: Új Vargyas-vita előtt?	1063
CSORBA GYÖZÖ: Továbbra sem meggyőzve - - - - -	1065
RAKOS SÁNDOR: „Ceruzával kettéosztott” - - - - -	1066

M É R L E G E N

POMOGÁTS BÉLA: Nagy László - -	1067
RÓNAY LÁSZLÓ: A huszadik század magyar irodalmának története - - -	1072
KISLÉGI NAGY DÉNES: T. S. Eliot magyarul - - - - -	1078
HALLAMA ERZSÉBET: Bede Anna: Fölösleges virágok - - - - -	1080
SZAKONYI KÁROLY: Lázár Ervin: Csonkacsütörtök - - - - -	1082
ANGYAL ENDRE: Granasztói Pál. Az építészeti igézetében - - - - -	1083
SZEGHALMI ELEMÉR: Benedek Marcell: Ibolyaszín bárány - - - - -	1085
RAJNAI LÁSZLÓ: Éder Zoltán: Babits a katedrán - - - - -	1086
BARTÓK JÁNOS: Deme László: A nyelvről - felnőtteknek - - - - -	1087

K É P E K

TAKÁCS DEZSŐ - - - - -	1003
HUBERT MONTARIER - - - - -	1012
FERENCZY BÉNI - - - - -	1046
DÉSI HUBER ISTVÁN - - - - -	1055

MŰMELLÉKLETEN

Képek a II. Magyar Játékfilm Szemlééről

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egy számlára

66-3680 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

NYUGTALAN

A Zsolnay-kút négy ökörszája
vizet csurgat a kánikulába

Az ökörfej csak stilizált módi
de a hőség korszerű-valódi

A tűsarok enerváltan-gyenge
stigmát nyom a lekvár-bitumenbe

Az olvadó lovas-bronzszobornál
szédeleg a napszúrásos polgár

Türkiz-vizen csöpp vitorla képe
fájdalomként vibrál a hőségbe

Zakó nélkül is épp elég volna
kibirni a lávaömlő-lomha

ájulást

e robbanni-kész katlan-
fortyogású tűzes zuhatagban

Piros csóvák hullnak a harangból
a galambraj kóvályogva landol

– – Bombázó raj is lehetne éppen
s máris szívem közepébe fröccsen
ember

madár

szobor

ház

a dzsámi

s faldarabként hullanak országnyi

nagy városok

roppant láva-tóba

tántorog Ázsia

Európa – –

A galambszárny-mozdulat is arra
jó csupán hogy nyugtom fölkarja

s minden ami másképp is lehetne
iszonyatot vetít a szemembe

míg a Zsolnay-kút ökörszája
békét csurgat a kánikulába

RIGÓ

Hajnaltól késő estelig
fújja, ahogy épp jólesik;

hallgatóságot nem keres
e klasszikus Fölösleges;

tetsző tapsot se vár hiún,
s mit neki honorárium;

feszengő protokollt se vár,
már csak ilyen ez a madár;

még azt se tudja, hogy varázs-
trillája milyen ráadás!

– Azt mondd, nagyon egyszerű,
és nem nagy skálájú derű,

különösebb invenció
sem lüktet benne. – Ez a jó:

bárki hallgatja, érzi a
kótás kis ars poetica

leglényegét: jaj-baj között
a madárszívnyi örömet;

– legföljebb vitázna vele
a madarak minisztere,

s dalába károgna: de kár,
hogy c s a k dalolgat e madár;

fütyörész, trilláz a bolond,
de mondani semmit se mond –

– Én meg azt mondom, épp-eleg,
ha öröme is futja még.

TÉKOZLÓ

Pihenek. Vagyishát: henyélek,
verebek hozzák az ebédet;
ha szólok, magamban beszélek,
s tüntetek, hogy ez is közérdek.

Füveken csillog a csiganyom,
bikanyál sűrűdik hajamon;
aranylik holdsarló-ladikom,
két nyurgapontyomat befogom.

Immár a nyárból is kiverten,
lako-dom egekben-vizekben;
ami van, azt mindig keveslem,
akár a szándékot szívemben.

Gazdátlan napjaim elszállnak,
adósa vagyok a világnak;
kezesem nincs, aki fizetne –
szoríts hát jobban a szivedre.

EZÜST

Encián-kék helyett szürke kód
lebeg a tejopál víz fölött.

(A festő, aki itt ballagott,
elvitte vásznain a Napot;

és a hét szivárvány-színeket
az a lány, aki mást szeretett.)

Ónszinű egek a vizekre,
falevél dérütött fejedre.

Ne nyafogj, jól tudtad, te bolond,
nem dajkál szőlőt a nyárfalomb!

Kód borul hamuszín vizekre,
azt hiszem, ki vagy már fizetve;

volt nyarad, vígadtál eleget:
örülj hát – s örülj még, ha lehet;

foghatsz, lám, keszeget, van kukac,
s vendégek nélkül is elmulatsz;

malomkőasztalon piros bor,
senki se tiltja, mi tilos volt:

a hullócsillagos ég alatt
még el is sírhatod magadat.

ÉRZÉKENY

Ím, térül-fordul, araszol
vagy két tucat bogár:
drótkötélen a csillessor
meglódul, meg-megáll.

Berozsdásodott fűttyeit
csiszolgatja az ács,
szinkópával megtűzdeli
fűttyét a kalapács.

Tempósan megyen, meneget,
tevődik a dolog;
mondatlan lóg a felelet:
a Föld így is forog!

A fáradtság megnyugtató
békességét viszem;
mégis csak holmi naplapót
gyanítsz bennem, hiszen

leri rólam, nem kétkezi
vagyok s bámészkodom –
avatang látszat mérgezi
önérzetem, jogom.

A vélt nyugalom bársonyát
fölborzolja a szél;
a színén átüt a fonák,
s az ember csak remél.

A HADAK ÚTJÁN

Egy stráfkocsira fölpackolva
lisztet, krumplit és egyebet,
elindultunk Pest felé, Tolna
közepéről. A táj felett

nyáriasan fénylett az égbolt,
alig-felhős májusi ég.
Végigjártuk, hol annyi vér folyt,
a harc-dúlta Fehér megyét.

Búzló lótetemek s kiégett
harckocsik síkon, réteken.
Felénk sornyi üszkös fal rémlett
s egy csonka torony félszegen.

Valahol, egy útmélyedésben,
egy harckocsiban katonát,
halottat láttam, s egy hegyélen
nemrég ácsolt fejfák sorát.

S magányosat egy árokparton,
rajta írás: ki volt s milyen
fiatal, ki túl minden harcon,
fű és virág alatt pihen.

Fehérvár is félig romokban
hevert. S terelt foglyok hada
menetelt maga-verte porban,
szemekben a tört vág: haza!

A város körül a vetések
lengtek a fényben zöldelőn.
Ha lassan is, indult az élet,
a nemrég gazdátlan mezőn.

DARÁZS ENDRE

ÖLJÉTEK MEG ŐKET

Öreg bikák erőtlének
Homlokuk nagy merészen
A szemköztiknek szegezik
Támolyognak a fényben

Vén bérházak öreg bikák
Maguk alá vizelnek
A pincék az alagsorok
Bugyborognak megtelnek

A nyomorúság szomorít
A test mely tehetetlen
A gerenda szuvas recseg
Már minden emeletben

Elő a csákányt öljetek
Legjobban ők örülnek
Ha beroppan köhomlokuk
És végre földredülnek

TEAFŐZŐ

A felaprított szerelem
A dobkályhában zeng, lobog.
A lábasban mozog a víz,
Kis örvényei fintorok.

A fodrain arcom lobog,
Az ifjú, lelkes és örök
És felkapod és kis, kerek
Csészékbe széjjelöntözöd.

Ez itt Levédia

Néhány mozdulata: ahogy a kezét emelte, ahogy a térképre mutatott, félrefordított feje, ahogy a szemüvegét törölte és vaksin pislogott a félhomályban, ez a néhány mozdulata maradt meg a fiú emlékezetében.

Ezek a mozdulatok olyanok, mint a téli faágak. Meztelenek, szürkén könnyezők. A szürke ég alján varjak szárnycsapása.

Mégis talán a szürke felhőkbe kapaszkodó barackfaágak. Azok késő ősszel nem ígérnek semmit. Csak állnak négyzeteket alkotva, egyenletes ritmust kényszerítve a szemlélőre, állnak a papkertben. Négy sor, egyenes léniában. A kerítés magas, ködöt könnyeznek a drótszemek. Nyolc egysorban, négyszer nyolc barackfa.

A paplaktól számítva az ötödik fa az. Késő ősszel, vasárnap délelőtt. Ködöt szitáló égbolt. A fiú lábán fatalpú bakancs. Szilbokor tövében megrozsdált fűcsomó, afölött a magas, könnyező drótkerítés. A paplaktól számítva az ötödik, erős ágú barackfáról lóg lefelé egy férfitest.

Ahogy a térképen mutatta a magyarok őshazáját. A vándorlást mutatta. A térkép-re nem nyomtatták rá azt a szót, hogy Levédia. De tegnap még, ahogy ott ült a sarokpadon, azt mutatta, hogy Levédia. Hol is van Levédia?

Most a szemüvege, a vastag üvegből készült szemüveg a fél fülén lóg. A fiú nem látta, de el tudja képzelni, ahogy két karját hátracsavarták, kötéllel erősen megkötötték, átvetették az ötödik fa legerősebb ágán, és felhúzták, hogy a lába ujjá nem érinti a földet. Pedig az este még ott hagyták abba, hogy Levédia.

A fiú álmodott is róla: széles térségeket látott, köröző keselyűkkel, amint a remészen túl, valami nagy-nagy csapat vágat, ő meg csak nézi, és a keselyűk sorsára gondol. Szemét állandóan a vágató felhőkön járatta, a földre nem mert nézni, mert ott valami szörnyű dolog történt. Szagok. Édeskés, émelyítő hullaszag s a rothadó avar bűze. Aztán mintha egy Messerschmitt csapott volna le.

Itt, túl a könnyező kerítésen, túl a nedvesen meredező fakoronákon, a kert közepén himbálódzik egy szemüveg a férfi fél fülén. A fiú megmerevedett kézzel kapaszkodik a kerítésbe, valahonnan nagyon messziről harangok zengését hallja, de a templomtorony elúszik a felszálló ködökbe. Nyögés és sziszegés hallatszik csak a kerítésig. Itt, a kerítés mellett hallani csak, vagy talán az egész faluban? Elhúzott firhangok, bezárt fatáblák, éles harangszó. Seholy ember, sehol egy kóborló kutya. Megmerevedett kézzel kapaszkodik a kerítésbe. Most minden olyan, mint nem is rég, amikor felkiáltott álmában: valami csúf nagy állat loholt utána, pofája bűzét is érezte, lába azonban megmerevedett, és csak annyit tudott kiáltani: fogom, fogom a helységet!

A paplaktól egy katona közelít. Vászonn itatóvödört lóbál a kezében. A katona nem néz semerre, csak jön, egyenesen a legnagyobb barackfa irányába. A vödört félerővel lóbálja járása ritmusára. Most odaér a felfüggesztett férfihez, fölemeli a vödört, és a vizet a felfüggesztett férfi nyakába zúditja. Csorog a víz a férfi testén, a szemüvege odapottyant a bakancsa elé. A katona belerúg a szemüvegbe, könyékel felüti a férfi állát, morog rá valamit, és azzal indul vissza a paplak irányába. Széles háta eltakarja a parókia szőlővel befuttatott tornácát.

A harangok elhallgattak. A fiú ujjai leválnak a könnyező kerítésről, hátrálni kezd, de szemét képtelen levenni arról a férfiről, aki szép hosszú ujjával még az este is mutatta: ez itt Levédia. Aztán hirtelen megfordul, és fatalpu bakancsa nyomán cup-pog, szörcsög a sár.

Otthon csak az öreganyját találja, aki tesz-vesz a tűzhely körül. Főzi az ebédet.

Ránéz a fiúra, aki most hirtelen úgy érzi, hogy öreganyjának tekintete nagyon hasonlít azéra a férfiéra, aki tegnap este még itt ült a sarokpadon, a lógó petróleumlámpa alatt, és beszélt neki. Meótisz, Etelköz, Levédia. Gyötrött, halálos félelemmel telített tekintet. Hogy hasonlíthat az ő vénsége vén öreganyjának pillátlan szeme egy fiatal tanáréhoz?

Tegnap még minden rendben volt. Reggel a többi hónapszámossal együtt dagasztották a sarat az Úszató felé. Villaásó, tarisznya. A tarisznyában zsíroskenyér, sarjúpaprika, üveg víz. Az intéző úr is kint volt. Föl-alá ugratott a lován. Mint tavaly, mint két éve, mint mindig, mióta csak az eszét tudja. Újabb munkásokat kapott a hónapszámok mellé. „Gyerünk, gyerünk, emberek! Maga, tizedes, tartsa a szemét ezen a bandán! Csak semmi téblábolás! Egy hét múlva szállítjuk a répát.” Az intéző úr fényes csizmája szárát csapkodta lovagló ostorával. A fiú leesett állal nézte a foltos, piszkos katonaruhába öltöztetett férfiakat, az ordító tizedest. „Tartsa a szemét a levetekorúakon is! Pattogó parancsokat adjon, abból értenek!”

Tegnap még minden rendben volt.

Egy nyomás a villaásón, egy répa kifordul a földből. Megfogod, lerázod róla a földet, s odahajítod a többi közé. Emelkedik a kupac. Öreg konyhakések, házilag eszkábált kaszakések suhognak a levegőben. Minden suhintásra zöld korona hull alá. Koronák zöld színben. Nyomd az ásót, mert lemaradsz! Három mázsa búza egy hónapra, napkeltétől napnyugtáig. Ez az októberi az ötödik hónap. Kenyérre elég lesz a családnak, talán marad is valami. A napi liter tejért ma is az öccse megy el az uradalmi tejházhoz. Estefelé osztják. Odaáll sorba a tejház elé a sok gyerek. Rudi úr végignézt rajtuk. „Gyerünk, rongyosok, kár belétek!”

Naponta egy liter tej, három mázsa búza egy hónapra.

– Maguk mindig ezt csinálják? Egész évben ez megy itt? Ilyen az uradalom?

Vastagszeműveges férfi nyomkodik a fiú mellett a villaásóját. A fiú félszemmel néz csak rá. Olyan úriember forma. A tizedes föl-alá száguldozik. Valami idegenség van a káromkodásában: „... meg magukat az a betyár isten!” Mi lehet ez az idegenség? Nem erre a vidékre való talán? De hiszen úgy tudja cifrázni, hogy Rudi úr se különben! Mi lehet ez az idegenség? Most a baloldaltól, a többi katonaruhás felől hallatszik a hangja. Ordít, ordít, egyre csak ordít. Apróra fonott rafiasudár pattog a korbácsa hegyén. Egy káromkodás, legalább három pattintás.

– Egy liter tej naponta, három mázsa búza minden hónapra.

– Ez az egész?

– Ez.

– Nagyon kevés.

– Meglesz a kenyér.

– Hát a hús, a zsír?

– Van harmados kukoricánk is a bőrbajszú Kissnél. Abból meghízik egy disznó. Talán még ruhára is telik.

„Mit ugatnak itt maguk? Pofa be, azt a betyár...”

Pattog, pattog, pattog a korbács.

A falu felől harangszó. Kordéra rakott kondérral öszvér ballag. A kondér mellett a kondásné áll. Az árokparton, a dülő végiben ázott, rongyos, didergő verebek ülnek. Köztük a fiú. Ma nem viccelődtek, nem ugratták egymást, nem emlegettek fel régi történeteket. A foltos katonaruhába, elnyűtt bakancsba öltöztetett férfiak sorbaállnak a kondér mögé. Csajkába zuppan az étel. Meleg párák szállnak a férfiak szájából. Bableves szaga ül a répaföldre. A fiú összekattintja bicskáját. Két karéj zsíroskenyér, öt-hat darab sarjúpaprika. Ez volt az ebéd.

Egy nyomás, egy fordítás. Dobd a kupachoz. Öreg konyhakések, kaszakések csattognak. Zöld koronák hullanak alá.

– Maguk hol laknak?

– Itt a faluszélen, a negyedik házban.

Szaporodnak a kupacok, káromkodik a tizedes, pattintgat a korbácsával.

– Nem bírom a derekamat.

– Meg lehet szokni.

Hatalmas szürke felhők kúsznak elő a Hegyhát mögül.

- Magukat honnan hozták ide?
- Engem Debrecenből.
- Ott mit dolgozott?
- Tanultam.
- Ilyen meglett emberek is tanulnak?
- Igen, tanulnak.
- Aztán mit?

- Én latint meg történelmet. Tanár lettem volna jövőre.

- Két éve múltam ki az ismétlőből. Olvastam is egy könyvet a magyarok őshazájáról.

Öreg konyhakések, otthon esz-kábált kaszakések villognak a zöld koronák felett.

- Akkor maga sokat tanult.
- Sokat.
- Most meg itt ássa a répát.
- Itt. Most itt.

A fiú elnézte, hogy a férfi milyen ügyetlenül csapkod a répakoronákra. Minden harmadikat ha le tudta vágni egy nyisszentéssel. Közös kupacba dolgoztak, és segíteni akart neki. Bal kézzel megragadta a répa gyökerét, megsuhintotta a kaszakését és a zöld korona egyből aláhullott. Egy suhintás, egy zöld korona. A férfi elértette a fiú tanító szándékát, erősen igyekezett is, hogy tartani tudja az ütemet. Vastag szemüvege mögül hálás pillantást érzett a fiú.

- Van kimenőjük?

- Van. Mindennap egy óra. Akinek pénze van, vehet magának ennivalót.
- Eljöhete mihozzánk ma este. Anyám récét ölt. Jut belőle magának is.
- Kell az maquknak. Biztosan sokan vannak rá.
- Nem a. Csak anyám, öreganyám, a testvérem, meg én.
- Hát az apja?
- Az ott maradt a fronton. Valahol a Donnál.
- Az én apám is ott maradt. A Don-kanyarnál.
- Az valami nagy kanyar lehet, ha annyian ott maradtak.

Tegnap még minden rendben volt. Egy nyomás az ásóval, dobod a répát a kupachoz. Villognak az öreg konyhakések, kaszakések. A tizedes mintha berekedt volna, vagy messzebből kiabál? Aliq hallja a hangját a fiú.

- Maqa nem cigarettázik?
- Nem.
- Azelőtt se szokott?
- Azelőtt igen.
- Van két Hunniám.
- Nem akarok újból rászokni. Rossz, ha nincs.
- De azért estére eljön hozzánk?
- El, el, ha lehet.

Tegnap még minden rendben volt. Most meg hogy otthon fekszik a lészán, az öreganyja hangját hallja:

- Tegnap is idicipeltesd azt az embert. Megette az egyik combot meg a felemáját. Minek hoztad ide azt az embert?

A fiú nem akarja hallani ezeket a szavakat. Ha szót se szólt is, tegnap este ott látta az öreganyja tekintetében a szemrehányást. Azóta nem akarja hallani a szavát. A zöldre festett gerendákat számolja a plafonon. Hat zöldre mázolt gerenda, meg a mestergerenda. A mestergerendán szappanok sorakoznak egymás mellett. Tegnap még négy volt. Ma már csak három. Az öreganyja még nem is tudja, hogy tegnap odaadott egyet annak a férfinak. Azt mondja, hogy tanár, és most egy tizedes ugráztatja, káromkodik rá. A fiú ebben a pillanatban értette meg, hogy mi volt idegen a tizedes káromkodásában. Maqázta az embereket. Nem úgy, mint Rudi úr, ha utánuk jár a földéken. Az tegez mindenkit, ha káromkodik, ha nem. A tizedes meg csak pat-

toztatott a korbács végén azzal a kis rafiasudárral. Rövid korbácsa suhogott a levegőben. Káromkodott, és mindenkit magázott.

– Most meg mi lesz veled a jövő héten? Csak nem akarod elhordani neki az egész récét?

Távolról hallja a fiú az öreganyja kérdését, de nem tud rá felelni. Fél önmagától is. Fél, hogy káromkodni fog, mint a tizedes, vagy Rudi úr. Pedig csak annyit kellene mondani, hogy nem akarom elhordani neki, ne féljen, nem veszünk éhen. De nem tud felelni. Ránézni se tud.

– A zsír se lesz elég a hétre, ha annak is viszel.

A fiú oldalára fordul a lészán és nézi az öreganyját, amint az a tűzhely mellett tesz-vesz, gőzbe temetkezik. Fekete szoknyája ide-oda suhog a szobában. És a fiú most nagyon tudja sajnálni az öreganyját. Nem mondja neki most se, hogy nem hordja el a zsírt, hiszen annak az embernek nem lesz már szüksége se récehúsrá, se darab szappanra, se zsírra. Ott lóg a papkertben, két karja hátracsavarva, a lábujja nem éri a földet, nyaka lebecsüklött, s talán eszénél sincs már. És a szemüvege, az a vastag üvegű pápaszem, ott himbálódzott a fél fülén, míg a katona bele nem rúgott.

Most az ötödik gerendát nézi. A zöldre festett örökös gerendát. Vidám zöld a színe az ötödik gerendának. Nem vastagabb, nem is vékonyabb a többinél. Nagy görccsök vonaglanak abban a gerendában, tartja a padlás vastag sárzását, a szalufákat, a nádat-zsupot a háztetőn és azokat a földig lógó, szürke felhőket, amelyek tegnap este rátelepedtek a falura. A fiú önmagát látja már abban a gerendában, a görccsökben is önmagát érzi, ahogy tizenhat éves fejjel tartja a család fölött a tetőt, havi három mázsa búzáért, napi liter tejért. És azok a súlyos szürke felhők már évek óta ott lógnak a család felett.

– Nézzen el a papkert felé! Ott lóg az az ember kikötve egy barackfára!

– Mit beszélsz, te, te?

– Menjen csak oda, nézze meg!

– Te istentelen, te! Ki kötötte volna azt az embert a barackfához?

– Nem a fához! A fáról lógtatják, hogy a lábujja se éri a földet. Menjen csak, nézze meg, aztán beszéljen a récecombról, meg a májáról! A szappanról is beszélhet, amit odaadtam neki!

A fazék fehér gőze ködbe ültette a szobát. Percek vagy órák teltek el, a fiú nem emlékezett. Arra sem, hogy álmódott-e vagy a valóságban is megtörtént: kint a répa-földön jegenyemagasságban áll a tizedes, csattogtatja a korbácsát, a rafiasudár akkorákat szól, mint egy leventepuska lövése. A rongyosruhájú férfiak meg ők, az árokparti ázott verebek együtt indulnak a tizedes felé. Ahogy a két félkör közeledik a tizedeshez, az egyre kisebb lesz. A kör mind szűkebb és szűkebb, a tizedes korbács-suhogtatása erőtlenebb. Már csak halkán sistereg a rafiasudár a korbács végén. Mire összeér a két félkör, a tizedes korbácsa lehanyatlik, teste emberi méretűre zsugorodik, és elterül előtük. Ők pedig versenyt táncolnak, tiprolódnak a testén. Senki nem néz a répa-földre. Halk nyöszörgést hallanak, aztán az is elhal. Zöld répakoronák hullanak alá a tizedes testére, egyre magasabbra emelkedik a zöld kupac.

Amikor magához tért a fiú, anyját és öccsét látta a szobában. A fatalpú bakancsa már nem volt a lábán. Kockás huzatú dunyha alatt feküdt levetköztetve. Fején vizes törülköző.

Anyja a lésza szélére ült.

– Elvitték őket.

– Azt a férfit is?

– Azt is, szegényt. Ott feküdt a málháskocsin. Aligha volt eszénél.

– Merre mentek?

– Napnyugtának, a kisországuTON.

A fiúval fordult egyet a világ. Fekétében is úgy érezte, hogy valami nagy forgószélbe került, és nem tud kilépni belőle. Anyja újabb vizesruhát rakott a homlokára, attól megkönnyebbült.

– Holnap már nem az Úsztatóba megyünk, azt mondta tegnap a Rudi úr.

- Nemigen mentek ti már sehová.
- Dehogynem. Nem tellett ki a hónap, mi lesz a keresettel?
- Földvár felől ágyúszót hallani. Az este villogást is láttak a népek a Szuhajdombról.

A fiú ebben megnyugodott, de elaludni nem tudott. Arra gondolt, ha nem is telt ki a hónap, a kenyérnek való már ott van a padláson. A kukorica is itthon van majdnem egy hónapja. A süldő ott áll az ólban. Valahogy, elvesznek újig. De mit csinálhat az a férfi ott a málháskocsin? A többiek caplatnak a bokáig érő sárban, mert a kisországút nem kövesút. A férfi meg elzsibbadt tagokkal fekszik a kocsin, és hallgatja a tizedes káromkodását, korbácsának csattogását. A fiú lehunyja szemét, és pangó vizeket lát messzi tájakon, nagy vizeket, mocsaras vizeket. Azon át gázol az a kis embercsoport, fut, menekül valami elől, aminek inkább elébe kéne mennie.

A fiú fölkel az ágyból, magára húzkodja gőnceit, kilép a gádorba, ahonnan el látni a papkertig. A barackfák ott állnak rendben, egymás mellett. Semmi mozgás. Minden olyan ködös, olyan csöndes, mint a pangó vizek világa. Ez lenne hát Levédia?

Hátraballag a fészkerhez. Fölfogja a kisbaltát és aprítani kezdi a hullott rőzsét. A munka monoton ütemére fölködlik emlékezetében a férfi néhány mozdulata: ahogy a kezét emelte, ahogy a szemüvegét törölte, ahogy ránézett, ahogy a kezével mutatta a térképen: ez itt Levédia.

TAKÁCS DEZSŐ rajza

DÉLUTÁN A MAKÁR-HEGYEN

Dombok hullámvonalai,
lejtők, lankák fölött
borozgatok magamban,
elmélázva ülök,
valami izgalom e csendben
kacsaringózva kúszik bennem
lassan a szívemig
s közben fények szálaival a fecskék
az eget összefércelik
s ellobbannak a messzeségben.

A délután már
kiterjesztett szárnnyal felettem áll.

Piros kötényben lent alul
egy asszony epret szed a kertben –
üzenetképp arca körül
egy pihés verssorom röpül:
felszállni most tanul.

Hirtelen fuvalom –
Halk üveghangon
csendülnek meg az almák a lombok között
s a bab indázva
csöpp szerelemre várva
öleli át a
zsiros rögöt –
levelei, mint füle a kutyakölyöknek,
a vágytól ékesen
felpöndörödnek.

A présház
tetején cirokbajszú macska surran át,
indul újabb kalandra –
reggel felé majd
dagadó hassal ér haza,
ha bekujtorogta az éjszakát.

Most kattogva, dörögve
lefut a völgybe
az erdőből kibukó gyorsvonat –
a mellékvágányon aprócska mozdony
leszegett fejjel döfködi
a megrakott vagonokat:
szuszogva, mérgesen fűtyülve
ide-oda tolat.

De itt fent
nagy a csend –
alattam
az inas, erős gyökerek,
mint matató kezek,
neszeznek a talajban,
könnyű fehér fák
állnak lábujjhegyen, hajlonganak,
mint a balerinák.

S máris bálban érzem magam:
hallom a muzsikát.

Fényes futamként lepke
cikázik és megáll lebegve:
váratlan fennakad
napsugarak
sűrű hálójában,
melyek zizegve, lassú remegésben
feszülnek e vidéken.

Ím, tépetten, lobogva
a nap vörös virágjáról
néhány szírom leperdül:
alkonyodik már –

Az idő hűs folyamként
folyik rajtam keresztül,
míg én bólingató árnyak közül
tűnődve nézem,
hogyan vetkezik előttem a világ
bizalmas közelségben.

NÉLKÜLETEK, NÉLKÜLEM

Nélkületek, ti négyzetes falak,
elkoptatott járdakövek,
az örületbe belevesznék,
elpárolognék, mint tollam alól a vers,
mint susterző nyaraktól
az emlék.

Mi lennék,
ha ti kóchajú fák,
nem keringnétek körülöttem,
példázva újra s újra a csodát,
hogyan élni kell tovább
lombot növesztve, zölden
a megújuló vízőzönben?

Mi lesz velem,
ha fejfájós éjek után
nem léphetek a piros árba:
fénytollakkal, sudarasan
ha nem röppenhetek át
többé hajnali pirkadásba?

Megszóaltok-e majd,
ti földön széjjelszórt kövek,
ha hozzátok semmi közöm se lesz?
Luftballon, gömböcképű nap,
szállongsz-e majd tovább az ondolált felhők alatt,
ha homlokom halálos
csóktól lesz bélyeges?

Fogható, biztos tárgyak,
egekben csattogó vitorlavásznak,
halljátok hívásomat, értitek reményem?

Ó, rózsafák, verdeső pillájú virágok,
ha meghalok, megdermeszt némaságtok!

Nélkülem nincs hangotok mégsem.

VÉGRE EGY PERCIG

Szédít a mennybolt, mint az óborok,
sűrű vöröse fejemre csorog –
meztelen állok kint a levegőn:
ünneplem második keresztelőm.

Fölragyog az udvar, benne virág.
Susogják nevem szegfűk, tátikák
s mint ájtatosok templomok kövén,
lehajtott fejjel térdelnek körém.

Egy rigó dalba kezd, éneke száll,
leng a gallyak között: aranyfonál
s megtisztel a lábamnál heverő
kő is: zöld tüzét villantja elő.

Persze, vigyázat! – ez nem a való:
hazugság, hitetés – mégis de jó,
hogy roncsolt huszadik századi ég alatt
végre egy percig álmodnom szabad.

RONIKA HÁROMÉVES LESZ

Virágaimból való lett virág
S ki termő tűzből lobbant fényvilág
 Ki vágyamból nőtt láng-arany vetés
 Csengő kalász és patak-nevetés

Szememre hullott kis élet-pehely
 Te decemberi hóvirág-kehely
 Döcögő mackóm! Kis ember-falat
S már nyíló hit és pontos akarat

Három év... Útak tapasztalatok
 Homlokod mögött épült ablakok
 Vágy hogy az érzetek utcáiban
 tovább menj s megtudj mindent ami van

Már kérdegetsz a mindent kérdező
 ámulatával Miként érkező
 vendég kérdez ha óceánt szel át
 s idegen a szó Más a föld a fák

Értelmet nyertek körben a falak
 Nevet kap minden tárgy és pillanat
 Elkülönül a múlt és a jelen
 Az élőtől is az élettelen

S tudod már: ami repül az madár
 (égi-pipi a repülő ha száll)
 Tudod hogy ami kutya az ugat
 Számontartod a kocsit a lovat

Megszámoltad a kocsi kerekét
S a csillagok ha kigyúlnak az ég
 feketeségén – kerekék azok
 A Hold húzza az égi fogatot

Alkonyatkor meg ha eltűn a fény
 a Nap álomra csukódott szemén
 te a felhőkről tudod biztosan
 hogy velük takarták be gondosan

másnap reggelig az alvó eget
 Hogy meg ne fázzon mikor hidegebb
 a levegő és sírni kezd a szél
 Ki kormos mert a kéményekben él

Van már világod Kicsiny de egész
 Zsibong polcain tarka-gyülevész
 és mégis ember-arcú bábsereg
 Valódi és képzelt játékszerek

Akad még köztük nem egy torzszülött
 Válogatni melléd ha leülök
 segítek én is Mondom: ez a jó
 Ez az igaz A védeni-való

S így játszunk velük Ha beszélgetünk
 Hány meg hány titkunk van már minekünk
 s milyen jó játék titkot rejteni
 Meg egymás titkát titkon sejteni

Kislányom! Tovább élő életem
 Barkavirágú ünnep vagy nekem
 Fehér kenyerem enyhítő borom
 S majd a törvény hogy elhagysz egykoron

Én már vöröset kaptam

Évekkel ezelőtt beszéltek meg, hogy csütörtök délutánonként a sarki kis presszóban találkoznak. Az ötlet Olgitól származott. Eleinte fájt, hogy Renáta ritkán nézett be oda, a reménység azonban enyhítette fájdalmát. Barátnőjét s a rendszerességet jobban szerette, semhogy a kudarcok kedvét szegték volna. Csütörtökről-csütörtökre beült hát a maga kis zugába, néha kötött, néha olvasott, vagy ott bonyolította le a találkát.

– Kezét csókolom, Olgika.

Főlnézett a könyvből, a regény világából visszasiklott a minisztérium világába. Átható aktaszagban ismerkedtek meg, objektív nehézségek között, a tervfegyelem mennyezete alatt, fejük fölött kötbérek, megannyi Damoklesz-kard. Elek az övével azonos ügyben járt el a minisztériumban, egy testvérvállalat részéről. A férfi azonnal rákapcsolt, legszívesebben rögtön felvitte volna a lányt a lakására.

– Maga bájkandúr – nevetgélt Olgi –, minden nőt így lerohan?

Ez volt a harmadik találkozásuk. A férfi feketét rendelt, kifizette a cechet.

– Induljunk. Nagyon messzi lakom.

– Hozzám megyünk, innen a harmadik házba.

– Nem is mondta, hogy van lakása.

Olgi szégyenlősen lesütötte szemét, úgy jegyezte meg, hogy erről nem szokott beszélni.

– Persze, mert tudni akarja, hogy magáért szeretik-e vagy a lakásáért. Láthatja, én nem tudtam, mégis beleszerettem magába. A zsánerem, pont a zsánerem.

Kötés, könyv, cigarettatárca, öngyújtó, Olgi már mindent berakott a táskájába, mikor Renáta feltűnt az ajtóban, agyonviselt kartonruhájában. Egy másodpercre megállt, a teste csupa kihívás, az arca csupa félénkség. Úgy jött feléjük, mintha nem látná őket. Kezet fogott mindkettőjükkel, leült, székét egy kissé hátrább húzta, rágyújtott. Ajkát beszívta, gyors apró hullámokban áradt belőle a türelmetlenség. Tekintetük összetalálkozott, Renáta szájának görcsös rándításával intett a férfi felé: – mit keres itt ez az ember? Miért nem megy dolgára? Különben is micsoda alak!

Olgi kényszeredetten mosolygott, mert Elek nagyjából ugyanazt kérdezte a szemével, mint Renáta, bajsza türelmetlenül rezgett. Végre egy férfi, aki nem inog meg választásában, nem pártol el tőle! Megsimogatta a kezét; ahogy ránézett, szinte kicsordult a hála a szeméből. Renáta felé fordult, azt szerette volna mondani, gyere később, szívesen látlak. Nem jutott rá ideje, Renáta felpattant ültéből, egész lénye vibrált, a szemrehányás szétzilálta vonásait. Ő is fölkelt. Majd a férfi, tétován, mint aki nem tudja, mihez tartsa magát. Egy ideig feszült tanácstalanságban álltak.

– Szabad ez az asztal? – hallatszott egy ingerült női hang s újabb szempár szegeződött Olgira.

– Szabad, szabad, tessék.

Kint az utcán még egyszer lejátszódott, a benti jelenet, de sokkal gyorsabban. Olgi mélyet lélegzett:

– Ne haragudjon, Elek, megfeledeztem róla, hogy ezt a délutánt a barátnőmnek ígértem. Majd egy más alkalommal.

A férfi kimérten köszönt, száraz biccentéssel, gyorsan távolodott s nem nézett vissza.

– Elment – sóhajtott Olgi.

– HálIstennek! Azt hittem, kikaparom a szemét! Micsoda hülye pacák! Hogy gyűlölöm az ilyeneket. Beszélni akarok veled, na igazán. És azt akarom, hogy szédüljek. Van otthon töményed? – Akkor veszünk. De pénzem sincs.

– Veszünk. És együtt vacsorázunk, ugye, ha már a kedvedért...

Renáta megborzongott:

– A szardíniát nem szeretem. Csak rá gondolok, felfordul a gyomrom. Szardíniát nem eszem.

Odafent, Olgi konyhájában, megint olyanformán foglalt helyet, mint előbb, a kávéházban, oldalt a terített asztalnak, fél könyökével rátámaszkodott.

– Disznósajtot vettél? Azt sem szeretem... De nem baj, nem is vagyok éhes. Hol a szilva? Mióta itt vagyok, és még nem szédülök!

– Üres gyomorra megárt, szívem – anyáskodott Olgi.

– Ne félj. Hanem, hogy te mennyit eszel, Olgi. Mennyit, de igazán, mennyit, na mondd, és még csodálkozol, hogy kövér vagy. Igazán.

Megbántottan pillantott rá:

– Hogyne ennék, mikor szomorú vagyok! Elküldtem a kedvedért, pedig olyan rettenetes egyedül aludni. Ha legalább itt aludnál! Ágyba vinném a reggelit, elkészíteném a fürdőt... Nem is tudom, miért nem értik meg a szüleid? Nálam biztonságban vagy... Seholy annyira, mint nálam.

Renáta a vállát vonogatta, értetlenül, mentegetődzésformán:

– Amióta rajtakaptak... Tizenegyre, muszáj... Különben zúr van.

– A vekker berreg, az ember felébred, ki kell menni s nincs egy váll, amiben megtámaszkodhatnék, egy kéz, amit megszoríthatnék. A redőny rácsán mindig megakad a szemem, sok-sok fog, keresztben, isten tudja miért... A konyha üres, mint egy nyári vendéglő télen. Meggyújtom a gázt...

Egy jókora darab disznósajt, a hozzávaló kenyérrel és uborkával megfullasztotta a szöveget. Olgi szeme kiveresedett, kidülledt, talán meg is nedvesedett.

– Lefeküdni nem olyan rossz egyedül, mint felkelni – folytatta teli szájjal –, mert azzal vége van a programnak, a reggel meg kezdődik. Ürességgel és nagyon korán...

– Mondd, Olgi, na mondd, na igazán, na mondd, mit csinálnál, ha egyszer azt éreznéd, de igazán, hogy már napok teltek el azóta, s te még mindig részeg vagy, még mindig szomjas? Ha azt éreznéd, hogy ilyet még nem éreztél? Mit csinálnál?

– Felhívnám telefonon – felelt Olgi közönyösen s tovább táplálkozott.

– Fel? Na igazán? Na mondd?

– Persze, hogy felhívnám!

– Fel? – visszhangozta Renáta, elkomolyodott. Lassan állott föl, a széket oldalt tolta, hangja elszorult:

– És? És megengeded, hogy innen, hogy téled felhívjam?

– Hogyne engedném meg, szívem! – egy másodpercnyi szünet. – De ha jobb szeretnéd, meg is tilthatom. Azt akarod?

– Mégis eszem – székét az asztalhoz húzta, mohón, szinte rágatlanul lenyelt néhány falatot, a fele adagot a tányéron hagyta, felkelt. A nyitott ajtón át a tárcsa csattogása hallatszott. Csend, majd megint a csattogás.

– A csengetés kimegy, de nem veszi fel senki.

– Nincs otthon.

– Azt hiszed?...

A készülék előtt találta, fejét csüggedten lógatta, vonásai megereszkedtek. Megállott a küszöbön; nézte. Szinte szabályos közökben Renáta lassan a hallgató felé nyúlt, aztán habozva visszahúzta a kezét. Mint egy gép.

– Ki az az ember?

– Megszólíthattam volna, ott ment el a közelemben, én az Akadémiáról jöttem, a hegedű is akadályozott. Soha olyan nehéznek nem éreztem, pedig mindig szidsz, hogy miért lóbálom. Majd leszakadt a vállam. Mire észrevettem, hogy ő az, már megszűni előttem járt. Pedig nagyon karakterisztikusan jár; a görbe tartása. A szandálja csattogott, talán leválóban volt a talpa. És különben is miért sikktelen, ha az ember

lóbálja a hegedűt? Tokban van! Erős tokban! Nem repülhet el. S amit végleg nem lehet megmagyarázni, hogy éppen akkor gondoltam rá, a hangja benne csengett a fülemben, felhanggal, mint mikor a rádióban visszhangot adnak az énekhez. Akkor húzott el mellettem, a csattogó szandáljával. Teljesen érthetetlen, hogy nem vett észre, én az ő helyében rögtön megláttam volna. Vagy kiáltani kellett volna – nem volt hangom. Vagy utána futni. Meg is tettem, de elkéstem vele, ő még átment, én már vöröset kaptam. Mire ismét felgyúlt a zöld, sok idő eltelt, de azért átmentem, le a Boráros térig. Hiába. A hegedű nehezebb lett, mintha egy házat cipelnék, majd kifordult a vállam. Hadd lám, nem jött-e már haza?

Most hogy közel állott, Olgi hallotta az üres csengetést, az elveszett, távoli csengetést, a hangok reménytelen pergését az ismeretlenben. Mindketten feszülten figyeltek, aztán Renáta helyére rakta a hallgatót:

– Egészen olyan, mintha az ember alamizsnát osztana, a forintok szétgurulnának, mindenhova jutna belőlük, csak a koldusoknak nem.

– Ugyanazért a pénzért itt is szólhatna – jegyezte meg Olgi.

Édesen, gyerekesen Renáta felkacagott:

– Ebben a lakásban nagyon sok csengetés elérne. Amilyen rendes vagy, a sarokba sepernéd, hogy ne ropogjon a talpad alatt.

Fejet csóválta:

– Igazából azért nincs jókedvem.

Az ismételt kérdésre, hogy ki a férfi, akivel találkozni akar, elmondta, miként ismerkedett meg Walterrel a festőnél s hogy valójában semmit sem tud róla.

– Nem úgy néz ki, mint amilyen foglalkozása. Már nem is tudom, mi minden lehetne inkább, mint színész! Várj csak: – igen tévesz elnök, amolyan öblös, hogy eetársak, a vetés súlypontját beütemeztük, hogy ne legyen elmaradás az őszi kampányban, eetársak, eetársak. És lehetne tróger is, ahogy megy, dühösen, hogy nem ő a vállalatvezető, neki csak trógerolni kell – azannjátnekiye, azannját! Vagy... Nem is igaz, Olgi, csak fáj hogy nincs itt és azt szeretném, ha neki is fájna! De azt elmondom a tróger fejének, azannjátnekiye, hogy engem ne kínozzon, ne kínozzon, ne kínozzon – mert megőrülök.

Mellé ült a karfára, fejét a melléhez szorította, simogatta, csendesítette:

– Szívem, édes szívem, nem engedlek el ilyen állapotban. Szívem, kicsi szívem. Olgi majd gondoskodik rólad, meglesz mindened, nem fogsz kinlódni. Csillapulj, kicsi szívem...

Simogatása lassult, gyengült, megszűnt, tenyerét rajta hagyta Renáta karján:

– És Géza mit szól hozzá?

– Géza? – visszhangozta értetlenül. – Csak még egyszer láthatnám azt a lakást, még egyszer átélhetném, amit ott éreztem. Csak egyszer, többet nem kérek, ugye, szerény vagyok? Behunyom a szemem, és nem látom a bútorokat, a falakat, az ajtót, az ablakokat, semmit, semmit, mintha nem is jártam volna ott. Csak annyi emlékem maradt, amennyit magammal hoztam – de az az emlék bennem van, minden porci-kámban, a lábujjam hegyében... És már mindjárt tizenegy. Van telefonérméd?

Olgi bizonytalan ujjal nyitotta ki erszényét s szemelgette az aprópénzt:

– Előre tudtam, látod. Tudtam, mire van szükséged. Látod.

Büszkén számolta a tantuszokat barátnője tenyerébe.

– Nem próbálsz meg még egyszer?

Renáta hevesen fejet rázott:

– Nem! Nem! Ez a készülék nem hoz szerencsét. Majd lent.

Oly gyorsan ment el, mire a konyhaajtóhoz ért, hogy becsukja utána, már eltűnt. Tétován tért vissza a szobába. Az üres ágy – a magány ásitása.

Beletelt egy hét, mire próbálkozásai sikert hoztak. Valószínűtlen volt, ahogy a mély, kedvetlen hang hirtelen megszólalt. Walter sajátságos morgásfélével jelentkezett, mely a „halló”-nál kevesebb volt, a „hé”-nél valamivel több.

– Itt Renáta beszél.

Egy másodpercnyi csend, a férfi nyilván utána gondolt a névnek:

– Szevasz. Na, mi van?

- Tudod egyáltalán - kérdezte a lány meggyorsuló lélegzettel - tudod, kivel beszélsz?

- Tudom. Na, mi van?

- Gézánál, a festőnél ismerkedtünk meg, és aztán...

- Na, mi van?

- Hát... hát... - a lány behunyta a szemét, - úgy beszéltük meg, hogy találkozzunk. Vagy... te...

- Ráérsz?

- Rá.

- Gyere fel.

Meg szeretne volna kérdezni, hogy most mindjárt menjen-e, meddig ér rá, ne inkább valami kocsmába üljenek be, hogy nem zavarja-e. A kérdések bennerekedtek. Lement a lépcsőn egy másodpercre megállott, igen, volt nála pénz. Valahányszor a taxi útkereszteződéshez közeledett, megragadta a kilincset; könnyed sóhajtással bocsátotta el, ha útjukat nem kellett megszakítani, görcsösen szorongatta, ha várakoztak.

A ház idegen volt, nem látta soha, ittjártakor sem. A lépcsőház felkavarta; az ötvarosan málladozó festés, a leprás vakolat, a falak tövére ragadt évtizedes mocsok nem illett az emlék vöröséhez. Orrfacsarón terjengett a macskahűgy bűze. Oldalt az ajtófán: a név, a Walter neve. Csengetett. Megint süket csend. Walter a harmadik csengetésre nyitott ajtót:

- Mi olyan sürgős, kisanyám?

- Nem vagy kedves, na igazán, - húzódott vissza a lány.

Walter átölelte, fél keze a vállán, karja a hátán, maga felé fordította, üdvözlés-képpen megcsókolta, majd bekormányozta a szobába.

- Hívni akartalak, örülök hogy megelőztél. Marha jól nézel ki, állati szexi vagy, - szakszerűen megtapogatta -, az a hülye mit csinál. A hülye mázoló?

A lány megfontolás nélkül válaszolt, s ahogy megszólalt, elpirult:

- Azóta nem láttam.

- Amit az utazásról mondott, egy állat.

- Szemöldöke összeszaladt, tekintete kiélesedett:

- Mit nézel?

- Hogy tulajdonképpen szép is lehetnél. Nem sok hiányzik hozzá, elhiheted. Elfuserált sellő vagy: gyönyörű női test halfejjel. Mert azt tudod, ugye, hogy halfejed van?

- Nem vagy kedves, ide jövök és ezt mondd. Nem tetszik a fejem?

- Egy cseppet se zavar. Így jobb, mintha fordítva volna. Mindig jobb, ha felül van baj, mintha alul. Pia nincs, a doboz az asztalon, gyűjts rá.

- A fürdőszobába megyek - ezt már a szoba másik végén mondta, - még nem fejeztem be.

Idegen szoba, idegen bútorok, idegen hangulat, semmi-semmi ismerős. Hanyatt vetette magát az ágyon, a rugók hullámozása visszahozta az együtt töltött éjszakát.

- Milyen jó, hogy itt vagyok! Milyen nagyszerű!

Csipejét megemelte, megindult a hullámozás, egyre messzibb ragadta. Az ágy-nemüből dohos, áporodott szag áradt, ide-oda hajtotta a fejét, hiába kerülgette. Felugrott, táskájából kivette az üveg kölnit, meghintette magát; nyakát, homlokát, karját bedörzsölte. Már-már visszafeküdt, szeme megakadt a cipőjén - lerúgta, egy másodpercig habozott, aztán kibújt a ruhájából, a fürdőszoba ajtajára pillantott, ráheveredett megint az ágyra. Várt.

Aztán kinyílt az ajtó, léptek közeledtek, ernyedten feküdt, de a szemét görcsösen hunyva tartotta, a várakozás forrósága átfűtötte a levegőt. A léptek elhaladtak mellette. Walter a kis asztalnál állt, neki háttal, teljesen felöltözve, valamit rakosgatott az aktatáskájába.

- Gyerünk, kísérj el a buszhoz.

- Gyerünk, - ismételte minden türelmetlenség nélkül, hogy ő nem mozdult. Távoli kifejezéssel nézett át rajta. Minden igyekezetével azon volt, hogy észrevétlen keljen föl az ágyról, lehunytt szemmel lesett feléje, a térdénél magasabbra nem nézett,

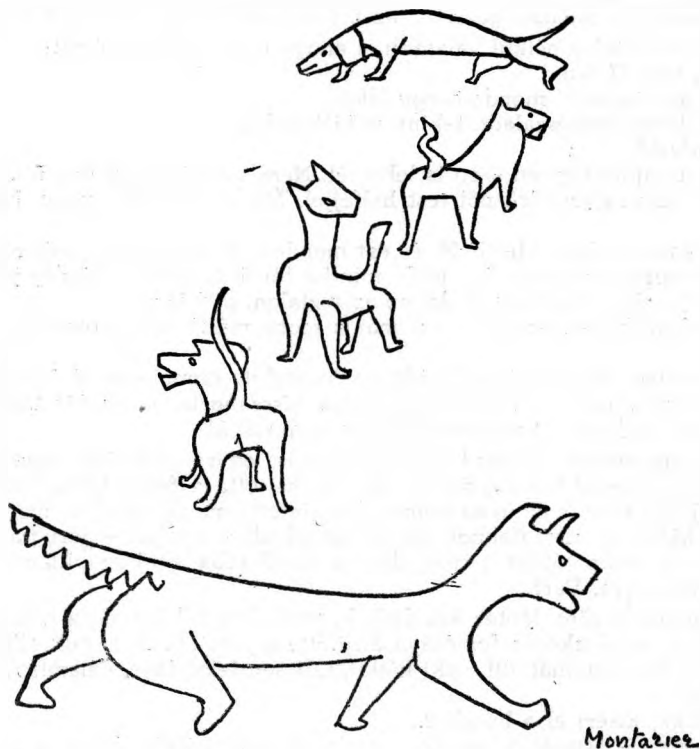
az életlen nadrágot látta, a pecsétekkel, stoppolásokkal, lentebb a cipőt. Ezúttal nem szandált viselt.

– Nagyon melegem volt, – mentegetődzött kifelé menet. Választ nem kapott, de az első pihenő után Walter váratlanul belékarolt. Szótlatlanul mentek le a lépcsőn, meghitt hangulatban, mint akik összetartoznak.

– Minden ezen áll vagy bukik – szólalt meg Walter. Aktatáskáját bal hóna alá szorítva vitte, a szorítást meglazította; a táska a kezébe csúszott. Megemelte, mint egy zászlót.

– Ha ez sikerül – most tárgyalni megyek – lesz utazás, kocsi, villalakás, frizsider, tévé. Nyálkásra verem a pofáját, ha ellopja az ötletet. Hát nem elég, hogy felezünk? Én csinállok mindent, én kaparom ki neki a gesztenyét. Egybehangzó a vélemény, hogy ilyen filmötlettel Amerikában meggazdagodhat az ember. De majd eljön az én időm is... Lehet, hogy elviszlek a Riviérára. Jönnél? Mi? Jönnél? Azt elhiszem, anyukám!...

A megállóhoz értek. Meglepődésre is alig jutott ideje, a kocsi oda gördült, Walter átgázolt a tömegen, amúgy félpaláról intett, máris újabb motorbúgás kélt. A kocsik, harsogva fordultak ki az alagút füstjéből, bele az alkony szürkés-kékjébe, szemük felizzott, a vezető ráhajolt az óriás kerékre, két karral ölelte át, vadul, reménytelenül, A híd tömör pillére erőszakosan véste bele körvonalait a lágyan párálló égbe.

HUBERT MONTARIER rajza

ODOR PÉTER

AGITÁTOR

I.

A mozaikká-tört már képpé simul:

gyémánttal üvegbemetszett két vonal
a két vonallal meghatározott pillanat

sárga csillag
izabella-sárga halottsárga Dávid csillaga
fájdalomsárga félelemsárga széngyensárga

százszoros visszhanggal
jüdische Hure
márványtömb a perc
ahogy a földön húzzák
a ruha cafatokban mállik
a padlón
aranycsik drágakőcsik marad utána
jaj-ködbe vesző autó végén a lámpa

II.

a félhomályos teremben feketén
csillogó szemek

ahol én agitáltam öklömet rázva
születésem előtt annyi évvel
a vasraveret esztendőik mélyén
ahol én vitatkoztam érveltem
öklömet rázva
mert én voltam saját apám
vagy bárki más
egy munkás
én birkóztam már születésem előtt
az égő fájdalommal hogy tudattá legyen
a szörnyű időben
hogy annyi vér vér vér között
megszülessen az igazság
elvtársak
a szó zúgott csörömpölt símogatott
vagy vágott ha kell
mert én kiáltottam
én az Agitátor

ott körülálltak a fásultszemű asszonyok
rongyos ruhában
anyáink voltak ők
szeles időben topogva állunk
néhány percig sírjuk előtt
ott álltak
az egymástól örökölt cipőben vásott ruhában
didergő fiúk
(hiszen mi voltunk
emlékezzetek
és arcotokat is felismeritek!)

és ott álltak az inasnyakú férfiak
az elszánt keserűek
ma apáink ők az ellopott erejű öregek
ott mind körülálltak
mind a kisemmizettek a megalázottak
az Örök Fényességgel hitegetettek
körülálltak az elszánt szegények
a cigarettafüstben
ahol én suttogtam és kiabáltam
ezerévi szenvedést döllyföt
szegény kiéhezettek járványhalálát

tétovázók túl merészek
hú harcosok gyávák hősök
között voltam vitatkoztam
eszme voltam reménység
tüdőt-tépő szegénység
sárkánytestét tepertem
ujjongva vagy leverten
évezredes vad fájdalmat
vas-tudattá neveltem

III.

Agyam vágány-ritmusban ég
dob gitár zengése
akna veti rá spóráit

A ringyók lábuk között szűrnek az utcát
makulátlan csillagok őrzik az eget
korlátlan lehetőségeikbe skatulyázva
Minden harag
szendereg

A mozaikká-tört már képpé simul:

gyémánttal üvegbemetszett két vonal
a két vonallal meghatározott pillanat

AMIKOR A KEDVES TÁVOL VAN

Hát így van ez: ha jó az éj
mint mászhatatlan meredély
elém feszül piros magány
s barátom volna valahány
nem tölti azt az űrt mi kong
hiányodtól – már ősz borong
fejem körül s hullt vágyaim
már súlyosodnak lábaim
s szabaddá tett szárnyam lehull
szemem mélyén parázs se gyúl
míg messzi jársz – a félre-út
nem csábit – tőlem messzehullt
Ámor nyila – míg messzi jársz
mint tépett mályva sorvadok
levetett ruhád, úgy vagyok:
ha visszajössz rám így találsz.

ÉN IS MEHETNÉK

Húznak vadludak délre,
mért nem állhatok félre
én is eképp:

indultam élen s félek:
kihullok, mint a vén eb
ennél előbb.

Elhasznált annyi kórság,
s jutottak mégis morzsák
eddig. S tovább?

Bírom-e még is szusszal
hátamon ennyi cuccal
árkokon át?

Én is mehetnék délre
a hidegektől félve
dehát, dehát:

apám emberré nemzett,
s amit valaha kezdett
bevégzem én.

Szerkezet és eszmeiség

Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban

„Meghívott a volt gróf, egykori ura annak a pusztának, ahol apám világra jött, a világgal összeismerkedett, ahol nagyszüleim, sőt dédszüleim is éltek, haltak mint uradalmi alkalmazottak vagy szegődményesek.” Ezek a mű első sorai s a benne megjelenő nyelvtani első személy *közvetlenül* képviseli a szerzőt, Illyés Gyulát, aki – abbahagyván a Molière-fordítást, amelynek kedvéért néhány hetet pusztai magányban töltött – felkerekedik, és a volt grófi család egy fiatalabb nőtagja kíséretében erdőn-mezőn átgyalogolva eleget tesz a meghívásnak. A grófék a szomszédos községben laktak, volt kastélyuk egy zugában, a hajdani *külső-személyzeti* konyhában. Az ebéd még nincs kész. Egy ideig az öreg gróffal ülnek, szót váltva a sütés-főzés közepe, majd mikor kiderül, hogy nincs bor az ebédhez, borszerezni mennek a faluba, a juhászrokonok egyikéhez. Leültetik, kínálják, itatják őket, aztán két újságpapírba csomagolt borosüveggel a zsebekben visszamennek a kastélyba. Végül ebéd és búcsúzás.

Világos, hogy ez az akció-sor a legellentétebb tartalmakat is hordozhatná. Kérete lehetne például a borongó együttérzésnek, a „történelmi-osztály” pusztulásán érzett halk szomorúságnak. Sőt, mintha éppen ennek lenne adekvát formája. Meghívás, látogatás, séták, kézcsókok a ház asszonyainak, a sajátos, rokonszenve hajló udvariasság az aggastyán iránt, az élénkszemű kis unoka vízipuskájának készséges meg-reparálása: mindez – legalább is első pillantásra – éppen egy ilyen feltételezést látszik igazolni. De ez valóban csak látszat. Az ellenkezője igaz. Az *Ebéd a kastélyban* a magyar főúri osztály fölött kimondott történelmi ítélet indoklása (e nemből csak Károlyi Mihály tanúságtétele fojtható hozzá), vagy még inkább: művészi pecsét a végrehajtott ítélet okmányán. Méltó párja a *Puszták Népe*nek, amely annak idején – a hasonlatnál maradva – a történelmi per egyik vádbeszéde volt. Becsességük egymás fényében tovább növekszik.

A két művet nemcsak tárgyuk, s az utalások gazdag érhálózata köti össze. Közös bennük a műben foglalt információs anyag feltűnő gazdagsága, a „regényes” elem hiánya, s a szerzői első személy jelenléte a műben. Századunk nem-fikciós prózájának műfaji osztályozása gondokat okoz a kritikának. Az *Ebéd a kastélyban* is besoroltatott kisregénynek, nagy novellának, sőt kis vígjátéknak is („villogó törő párbeszédei” okán). A szerző maga a főúri világ „gyorsrajzában” tekinti művét. Az *Ebéd a kastélyban* – ha őrzi is a vázlat könnyed frissességét, karcsúságát – érett, befejezett alkotás, bár nem kisregény és nem is nagynovella. Nézetem szerint e mű irodalmi szociográfia. Ennek az átmeneti műfajnak egy típusát képviseli. Ideutalására biztat nemcsak a *Puszták népe*vel való közeli rokonsága, hanem a műfaji elemzés is.

E műfaj jelentősebb darabjai szerkezetüket tekintve három főbb csoportba sorolhatók. Az önéletrajzi jellegűek *történelmi* szerkezetet követnek. Ezekkel itt nincs dolgunk. A második típus felépítése *logikai* természetű. Klasszikus példája a *Puszták népe*. „Közléseit” tizenkilenc fejezetre osztja el itt az író, s e fejezetek a pusztaiak múltját, életük egy-egy oldalát, a pusztán kívül eső világgal való kapcsolatukat mutatják be. Számok állnak a fejezetek élén, de az első mondatokat akár alcimként is kezelhetjük: előre jelzik a következő szövegegység tartalmát. „A múlt természetesen min-

dig szebb volt, mint a jelen", – így kezdődik az ötödik fejezet s benne a közelebbi, s távolabbi múlt. Vagy például a tizennyolcadik fejezet e sorral nyit: „A puszták népe egyre fogy, noha szaporasága minden más rétegét felülmúlja.” S a következőkben megoldódik a talány: olvasunk a munkaalmak szűküléséről, a pusztaiak kirajzásáról, s a tárgyilagos leírásokat – mint másutt is – a személyes emlékek zománca futja be. Az *Ebéd a kastélyban* a műfaj harmadik, „cselekményes” útját követi. E típus legfőbb jellemzője a szerző aktív jelenléte az írásban, de nem a megismerés tárgyaként – mint az önletrajzi típus esetében –, hanem alanyaként.

Az irodalmi szociográfia középponti művészi problémája abból adódik, hogy dokumentumszerű és művészi hitellel egyaránt rendelkeznie kell. Márpedig ez a két-fajta igény rendszerint egymás ellen dolgozik. Illyés e két művében más-más módon hozza létre a kétféle hitelesség ritka ötvözetét. Mindkettő a közlésekben gazdag esszé és az ábrázolásra is képes novellisztikus-anekdotikus elemek szintézise. De míg a *Puszták népében* az anekdotákat himezi esszészövegre az író, az újabb műben történeti fejtegetéseit, közléseit helyezi novellisztikus kereten belül. Az így kialakuló „cselekményt” azért célszerű idézőjelben fölfogni, mert nem hord önálló mondanivalót. Ennek legfőbb bizonyítéka – láttuk –, hogy ellentétes tartalmakat is képes befogadni. A történet *nem a tárgy története, hanem a megismerése*. Az első személyben megjelenő író helyzete formailag hasonló a riporteréhez, aki felderít valamilyen bonyolalmat, s a nyomozás folyamatának dinamikája viszi előre az írást. Hogy a szituáció alapjelentése e műben is ez, azt nyílt utalások is megerősítik. Az öreg gróf a mű fordulópontját jelentő „társasági” kudarca után – melynek az író is tanúja –, valómást tesz. Elmondja: a család nőtagjai úgy vélték, hogy a *Puszták népe* szerzője csak azért fogadta el meghívásukat, hogy megfigyelje őket, tanulmányozza körülményeiket, az ő szavukkal „ambiance”-ukat. „Megcsinálta kedves hozzátartozói életének egyik éremlapját, s most a teljesség kedvéért megcsinálja az érem másik felét.” A gróf szájából ez félig kérdés, de az író ügyesen kitér, s a beszélgetés más irányt vesz. Nekünk, olvasóinak azonban, másutt elárulja, hogy a fejében „valóságos kérdőívet” hozott, s mint „szociológiai figyelmű betűrovó”-ról nehezen is képzelni el egy teljesen privát látoogatást gróféknál. Persze ez a „felderítő” alaphelyzet erősen különbözik is a riporterétől: céljai nem egy körülhatárolható „ügy”, hanem egy osztály természetének, tudatának, jelen viszonyainak feltárására irányulnak. Az írás tulajdonképpen tárgyának ez a kiterjedtsége megkövetel bizonyos extenzív dokumentációt, ami ebben az írásban anekdotikus és értekező, párbeszédes, sőt egyszerű közlő formákban jelentkezik. Ezek elosztását, elhelyezését és egy egységes egész részeivé szelídítését a szerző a nyelvtani jelenben folyó kis történettel, s az eben belül lezajló víttával oldotta meg. Novellába oltott történelmi esszé? Igen, de méginkább értekező és anekdotikus elemek egy drámai dialóg kereteiben feszítve, s egy lefokozott „cselekmény” fonalára fűzve. E különös építkezés tanulságokat ígér.

•

Ha a mű szerkezetéhez kívülről közelítünk, huszonegy számozott szövegdarabbal, fejezettel találkozunk. E fejezetek terjedelemben nagyon különböznek egymástól. A leghosszabb huszadik fejezet tizenkét oldal, s az azt követő legrövidebb szövegrész mindössze huszónégy sor. Ez a terjedelmi változatosság – szemben a *Puszták népe* monoton ritmusú külső képével – önmagában is dinamikus tartalmakra utal. A rövidebb kezdő-fejezetek, majd a mű centruma után a súlyosabb, hosszabb szövegrészek, a párbeszédes és narratív részek elosztása nyújtanak bizonyos lehetőséget egy formális elemzés számára is. De már az értelmezéshez ismernünk kell a szöveg jelentését is.

Az első három fejezet tartalmazza az exozíciót. Kezdődik az író személyes helyzetének leírásával, majd a körülményes meghívás részleteinek ürügyén tájékoztatást kapunk a grófék viszonyairól. E rész aktuális cselekménye lényegében a fiatal grófnő

társaságában megtett út. Jelenidejű, párbeszédes részek között összefoglaló írói közléseket olvasunk. Ezek rendjéből kiemelkedik a közbeékelt második fejezet, amely messze visz a vasárnap reggeli tájtól, a Sió és Sárvíz völgyétől. Ez a „snitt” egy anekdotákkal tarkított kis értekezés a magyar arisztokrácia életidegenségéről. Már itt tettenérhető az író módszere. A személyes jelenlét, s általában a jelenidejű történés, párbeszéd nyomja rá a hitelesség pecsétjét az elbeszélő vagy közlő szöveg-részekre. Így hitelesíti az 1. és a 3. jelenidejű fejezet a közbeékelt elbeszélő-értekező másodikikat. De a párbeszéd maga is így épül. Egy-egy valódi, minuszjellel bevezetett megnyilatkozást hosszabb összefoglaló szövegdarabok kísérnek. S ha jól megnézzük, az elbeszélő- vagy leíró-részeket, módosult formában ugyanezt a technikát találjuk. „A pusztán mindent leltem, csak csöndet és magányt nem. Az élet szemképráztatóan megnövekedett, megduzzadt. Mint lekötött tagokba a föloldás után a vér, ilyesmi volt itt a szabadság: köznap, testen érezhető.” Egy-egy az első személlyel, mintegy kezességet vállaló mondatra bátran rábíz három-négy személytelen leíró mondatot. Egy másik példa: „A gróf menyje, ez a mellettem oly kecsesen haladó grófné is elütni látszott a hazai futószalagon készült főúri-hölgyszériától. Noha volt beleszerkesztve egy jellegzetes kellék. Hangját a társalgás rendes középmagasságából váratlanul olyan mélyre tudta kormányozni, mint mikor a vonó a hegedű első-két húrjáról, amelyet eddig zengetett, hirtelen a g-n húzódik teljes hosszában végig, s továbbra is arról szedi a hangokat, a legmélyebbeket. Minden alkalommal a fejfördítés erejéig meg-hökkentem, oly kiáltóan arisztokratikus volt. Meg is mondtam neki.

– Hát ebben pedig téved! – válaszolta. S olyan fesztelenül, sőt szinte mellékesen tárva föl magánkörülményeit, ami... stb.” E példa jellemzi a „párbeszéd-imitáció” kezelését is. Egyetlen rövid „egyeses” mondat azonnal háromdimenzióba helyezi a környezet függő beszédben előadott szövegrészeit. S ez utóbbiakon belül pedig a „mellettem”, a „meghökkentem” és a „Meg (is) mondtam” első személyű igék is építik a szöveg térhatását. A „térhatás” itt közvetlen és átvitt értelemben egyaránt értendő. A szövegnek ez a mikro-képlete reprezentálja az egész mű formai koncepcióját is. Ez a szövegtechnika teremti meg ugyanis a dokumentumszerű és művészi hitelességnek – a szociográfiára oly jellemző – egységét. Nem változtat ezen az sem, hogy Illyés objektív, (első személy nélküli) mondatai sem *csak* dokumentálnak. Maguk is a nyelv művészi rétegéből valók, de funkciójuk szerint első-sorban információ-tömegeket kell behozniuk a szövegbe, s ezért önmagukban nem annyira szűkebb értelemben vett szépirodalom, mint inkább a magas szinten művelt értekező próza elemei. A 15. fejezet egészében idevágó példa. Ez ugyanis információkban gazdag kis értekezés-betét, bőséges anekdotikus bizonyító anyaggal.

*

A négyessel számozott szövegdarabbal új rész kezdődik a műben. Itt jelenik meg ugyanis személyesen a gróf, az írás legfőbb szereplője. Már korábban is megtudtunk róla egyetmást. Híre – mint az eposzi hősöknek – előtte járt. Menye, a fiatal grófné például elmondta az írónak, hogy az öreg gróf olvasta a *Puszták népét*, „... mihelyt annak számára is hozzáférhető nyelven való kiadásáról értesült, azonnal meghozatta...” (a francia kiadás 1943-ban jelent meg *Ceux des Pustas* címen Párizsban, a Gallimardnál). Megtudjuk azt is, hogy ez a gróf némiképp demokratikusabban gondolkodott, mint átlagos osztályos társai. Aztán: szerette a lovakat, aminek folyományaként, az ifjú grófné szerint egyik szívrekészében a rokon Edingburgh herceg szomszédjául Ugyi Pali bácsi, a legjobb ürgecsőrdörtenyésző állt.

A találkozás bizonyos helyzeti fölényt nyújtott az öreg grófnak. Lakásuk megközelítéséhez ugyanis egy gyanúsillatú, a forró nyárban is kitartó tocsogón kellett átgátniuk. A lépésenként lehelyezett tégladarabokon való közlekedés nem lehetett könnyű, s az író meg-meginogva kelt át a túlsó partra, ahol az öreg gróf mosolyogva várta, sőt segítségül nyújtott karral elébe is ment. A találkozás egy párviadal kez-

dete, melyet ők ketten vívnak majd egymással. Mit párviadal? Adáz tusa, melyben osztályaik színeiben mérkőznek a gróf és az író... Mai irodalmunkban otthon van a humor, sőt a szatíra is meg-megjelenik. De ritka az a mű, amelyben a lírai vagy drámai elem és a humor kerülgetik egymást. Kevés nálunk az ironikus mű. Nos az *Ebéd a kastélyban* e kevesek közül való. Egy eposz-paródia csillámlik át itt is, ott is a mű szövetén. „Az, hogy a konyhában fogunk beszélgetni – olvassuk –, ahol közben ebéd készül olyan előny hangulatát adta, mint ami azoké a bajnokoké, akik nemzetközi ellenfelükkel hazai földön vívnak meg. A tepsik, lábasok, a lisztkupac akár anyáméi. Mert azért éreztem olyat, hogy ellenséges földre lépek, ha az az ellenség már... No de a lélekben tovább élnek a hatalmak mint a földön.” (Mosolyog az ember, míg az utolsó mondat el nem komolyítja, s azokra a – nem is csekélyszámú – parasztokra kell gondolnia, akik a földosztáskor félték elfogadni a földet.) „A tepsik határozottan mellém álltak” – olvassuk másutt, és ismét másutt, hogy az író meg-meglegyinti a „hazai mámor”. Említés tételük egy-egy „váratlan ütés”-ről is. Díszítő jelzők is akadnak, és az eposzi kellékek közül a megbékítő, feloldó kitekintés sem hiányzik a mű végéről.

Az arisztokrácia újabb történelmünkben mérhetetlenül fölösleges osztály volt, s egyik okozója négyszáz év nemzeti katasztrófáinak. Összeillik-e egy ilyen tárggyal a humor? A *Puszták népének* drámai hangvételére kell gondolnunk „... egy nép élete forog kockán.” – írta ott az epilógusban Illyés. Nem könnyelmű kissé az új mű könnyed hangja? Nem. A nagy történelmi igazságtétel előtt csak úgy lehetett e tárgghoz nyúlni. De most? Ez a „bajvívás” a szovjet tankok nyomában már nem döntött el semmit. Fegyverei is csak szavak voltak. Innen a könnyed játékoság. De a lelkek akkor még nem szabadultak föl egészen a nyomás alól: ettől a komoly hang s a gyilkos anekdoták. De a velük birkózó ironia ismét erősítést kap attól a tényről, hogy a párviadalt hírül adó mű maga is csaknem két évtized távolából néz vissza a gróféknál tett látogatásra... Családi méretekre redukált történelem: ez az ironia forrása. S a két mű alaphangja közötti különbség mesteri módon jelzi a közös tárgy összességét és történelmi negyedszázad alatt.

Ebben a részben vonulnak fel a szembenálló seregek is. A két bajvivó mögött feltűnnek az arcvonalak, s kiválik egy-egy arcél. A fiatal grófné már ismerősünk. Színésznő volt ifjabb korában. Friss megjelenésével, formás lábaival, mozgásának kellemes ritmusával, szókimondó észrevételeivel a grófékról kikerekedő kép kezdeti, derűs színeinek egyike. Ellenpárja Mathilde, ez az őshüllő, majd a mű végén jelenik meg. Közelebről megismerkedünk még az öreg gróf mellett élő két asszonnyal. A fiatalabb titkárnőből emelkedett fel a szerető rangjára. S most – noha köznépi származék – kitart a megváltozott körülmények között is, és mint korábban: ő az aktív elem a családban. Igazán nem érdektelen jelenség, mint ahogy az öreg grófné (egy született Metternich hercegnő) sem az. Alig állom meg, hogy a róla szóló anekdotákat valamiféle elemzés ürügyén el ne ismételjem... A hercegnő mögött feltűnik a nagypapa: Metternich herceg. Aztán különféle ágakon a porosz, spanyol, angol arisztokrácia. A teljes rokonság. Az író oldalán meg ott áll a juhász-rokonság, köztük egy hajdani számadó, meg Jánosok, Istvánok, Józsefek és Katik, Lidik, Marik, akikkel az író „birkászati vonalon” van rokonságban... Szóval teljes hadrendek mindkét oldalon.

Ezután már csak a harcmezőről kell említést tennem. Legalább is az egyikről, a grófék jelenlegi lakásáról. Már jeleztem, hogy a hajdani *külső*-személyzeti konyhát kapták meg. Ez a konyha „élesen megkülönböztetendő a *belső*-személyzeti konyhától, még inkább pedig az ebédlő számára működő konyhától. A kastélyban ugyanis azelőtt naponta háromféle reggeli, ebéd, uzsonna és vacsora készült: 1. magának a grófi családnak, 2. a velük közvetlenül érintkező, a testükhöz is hozzáérő személyzetnek, 3. a durvább munkákat végző cselédségnek, amely a grófi család evőeszközeihez, ruháihoz nem nyúlt, csak olyan tárgyakat vett kézbe – söprűt, szénlapátot, baltát, fűrész –, amelyeket azok legfeljebb csak hát-tenni vagy hadlássam csak módon pró-

báltak ki." Lehetetlen e szándékoltan száraz pontokba foglalt tájékoztatásban nem érzékelni az elégtétel plebejus örömét: ahol a házi cselédség külső peremén élők ételét főzték azelőtt, ott laknak most a grófék. S az elégtétel még további táplálékokat talált bent a konyhában, ahol a család nőtagjai sajátkezűleg hámozták a krumplit, belezték a csirkét, dolgoztak. Az öreg grófnő, Metternich herceg egyetlen élő leszármazottja például borsót fejtett.

•

A rövidke 8. fejezet után kezdődnek az összecsapások, amelyeket az írás külső képén a hosszabb, „sűrűbb” fejezet-tagok jeleznek. Mint a birkózók, akik a fogást próbálják, úgy kérdeznek és válaszolnak, mintegy tapogatva egymást az író és a gróf. Távolról, az ösök felől próbálják az átkarolást. Az író fantáziáját az öregasszony felmenői, s különösképp Metternich foglalkoztatja. A gróf udvariasan, mégis kényszeredetten és röviden felel, de úgy érzi – még teljes harcikedv lobog benne –, hogy az író nem tiszteli eléggé saját juhászszámadó nagyapját. E vád fő dokumentuma éppen a *Puszták népe*, amelyben az áll, hogy e juhászszámadó egyszer-másszor a rábízott birkákból küldött rokoni lakodalmak asztalára, s elhullottként számolta el azokat. A gróf ezt kétségbe vonja, s egyre védi ezt a hajdani juhászt, az író meg Metternichről faggatja őt. Ilyenféle párbeszéd zajlik:

– Metternichnek jelent meg magyar vonatkozású levelezése?

– Azt én nem tudom... De visszatérve őseink tiszteletére, s erről szólva az ön nagyatyja jellemének folttalanságára...

Pompás oldalak, alighanem a mű legjobb dialógusa ez... Még innen vagyunk a nagy összecsapáson. Még késleltető mozzanatok következnek, s újabb apróbb pengecsattogtatások. Még ezután magyarul felhevülten az író „szolgalelkűségéről”, „osztályuralomról” a grófnak, aki ettől egyáltalán nem rendül meg.

A döntő ütközet a 12. fejezetben zajlik le. A gróf idegen területre lép, elveszti biztonságát, s kiadja magát kényre. E fejezettel bővebben kell foglalkoznunk. Borért mennek a faluba: az író, a gróf és körülöttük kering az úton, vízipuskájával foglalatokodva az élénkszemű kis unoka. A juhász-rokon házában a vasárnapi ebédhez érkeznek, s az asztalnál sokan ülnek öregek, fiatalok, nők, férfiak vegyesen. S később az asztali beszélgetésben még többen tűnnek fel, közelebbi, s távolabbi rokonok. „Újabb és újabb juhászok és juhásznék mozgatták maguk fölött a földet, már valahol a jobbágyidők ege alatt.”

De még előtte a fogadtatás. Az udvariassági formulák, mondat szabványok folklór-tanulmányba illenek. „Üljünk asztalhoz! (Nem zavarunk!) Együnk velük! (Haza várnak!) Ezt a kis kalácsot hát! (De csak folytassák!) Ne vessék meg már a szegénységünket! (Nahát egy csipetet.)”

Leülnek, iszogatnak, a társalgás folytatódik. A gróf mindenre figyel (bár az irodalmat nem élvezte magyarul, de a szót értette). Jól érezte magát „a nép között”. Vidám volt, kipirult az arca, csillogott a szeme. Forgatta a fejét, „hogyan egy-egy szót elhelyezhessen”. Akkor az asztal végén, a fiatalok között valami vita támadt, s a többiekkel együtt a gróf is rájuk kezdett figyelni, a következő 33 sort, amely súlyának és funkciójának megfelelően *szinte pontosan a mű közepén* helyezkedik el, szó szerint idézem:

„Nem kerekítetek itt történeteket; nemigen tudnám már megmondani, miről is folyt a vita. Valami pénzügyöröket vagy gátöröket átkoztak; földatrkörüket önhatalmilag újra teremtve, járandóságukat a községen akarták behajtani. Gondolható, milyen fogadtatással.

– Egy fenét a hasukba.

– Úgy van.

Pillanatnyi csönd támadt, mert János bátyám is úgy csóválta a fejét, mint aki szólni akar, de mégsem szólt. Ekkor szólalt meg, ittletünk óta először a gróf. De ehhez zárójelet kell nyitnom.

Az anatóliai török nyelvben a karót így mondják: lofat. Nyelvünkbe a XVI. században került, az ozmán katonaság szótárából, s népkazelő gyakorlatából, már pusztán a nyársbahúzó karó jelentésében. Nyelvészek és pszichológusok méltán gondolkodtak el azon, hogy nyelvünk egyik leggyakoribb, de a képzeletre legiszonyatosabban ható átokmondása mért van összefüggésben épp a lóval. Volt tanulmány – mélylélektani –, amely az óslénykori szodomizmus szerencsésen fönmaradt nyomait, sőt egy ősvallás elemeit vélte fölfedezni benne – egy ősien lovas népnél! Az etimológia ezt megdönti. Az átok nem mond egyebet, mint hogy: végezd török karón!

Zárójel befejezve. E mondat egyik vaskos, kaszárniai változatát mondta ki a gróf a pillanatnyi csendben.

Gyermekien boldog mosollyal.

De alapos megdermedést keltve.

Ha nem is annyit, amennyit a népszínművek ellenhatásaként föltételeznek róla, a nép férfiai is ejtenek ki trágár szavakat. De nem nő jelenlétében, azaz nem *több* nő, s főleg nem anya és lánya együttes jelenlétében. És semmiképp sem hetediziglenig számadókra visszapillantó volt juhászok között."

A gróf – akkor legalább – még nem érzékelte szavai hatását, aminthogy a beszélgetésbe le-le csapó apró „villámocskákat” sem. (Melyik fertályból való ez a jó bor? Kis csönd, majd a válasz: „Az osztottból”. A gróf, aki figyelemmel követte a beszélgetést, nem vette észre, hogy most valami őt is érintő megjegyzés hangzott el.) Még kínosabb lett a helyzet. Különösen azért, mert a gróf előbbi megnyilatkozását megtoldotta egy újabbal „a kaszárniai készletből”. (Katona volt egy életen át.) Erre aztán gyors felállás következett, s a történet csattanójaként a búcsúzás. Már átadták a megtöltött, s újságpapírba csomagolt üvegeket, majd az öreg Sebestyén bácsi – aki az addigi információk szerint a grófék leghűségesebb embere volt... (olyannyira, hogy a falubeliek megszólták, szolgaszelleműségnek minősítve hűségét). Nos, ez az öreg Sebestyén bácsi meg sem várva a gróf búcsúzkodó szándékát, maga nyújtott kezét neki, „és egy kis karveregetéssel – ez a kifejezés rá – elbocsájtotta.” „Csak az üveget lássuk vissza!” – szólott még utána. A fölszabadulás így hát befejeződött Sebestyén bácsi számára is. Ez az epizód retrospektív feleletet ad az ironizáló mű egyik nagyon is komoly kérdésére. Vagy legalább is adalékokkal szolgál e felelethez. A magyar arisztokrácia a harcoló szovjet csapatok nyomában ott maradt azok kényére, akiktől rettegett (s oka is volt félni). S a puszták és falvak népe ahelyett, hogy revansot vett volna a tüzes vasszékért, a tömeges karóbahúzásokért, a kizsákmányolásért – ellátta élelemmel volt urait. Helyenként még ingyen munkát is végzett számukra. Ott Ürgeden például krumpliföldnek ásták fel az udvar egy részét s felváltva kapálták számukra. A „lélekben továbbélő” hatalmakról van itt szó.

A párbeszédes és nem-párbeszédes szövegelemek e fejezetben oszlanak el legarányosabban. Mégpedig úgy, hogy a fejezet elején írói közlésekbe ékelődik egy-egy párbeszédes rész, a végén pedig fordítva: párbeszédes formában fejeződik ki az öreg gróf ráébredése arra, hogy „gaffe”-ot csinált. Ezt szakítja meg itt-ott a közvetlen írói közlés. A szövegépítkezés két alaplíráját (melyet a jeles cseh irodalomtudós Lubomir Doležel az „elbeszélő sávja” és a „szereplők sávja” terminusokkal jelöl. Lásd L. Doležel: O styly moderní česke prózy Prága 1960 és Bojtár Endre ismertetését: A modern cseh próza stílusa. Filológiai Közöny 1961. 3–4 p. 432.) e fejezet különös változatokkal is demonstrálja. Az etimológiai betét mindenestre nem gyakori eleme a hagyományos prózának. Itt többszörös a funkciója. Segítségével a szerző közöl valamit, ami – ahogy mondani szokás – nem bírja el a nyomdafestéket, amellet kitűnő késleltető eszköz, s hatás-fokozó is. A szövegtétele „belefelejtkező” szerző némiképp emlékeztet a derülő társaság közepén arcizomrándulás nélkül ülő tréfa-mondóra.

A mű első-személyes előadásából következik, hogy a szerző mindkét „sáv”-ban jelen van. De e kétféle minőségű szereplését a formális, sőt a tipográfiai elemzés is könnyűszerrel külön választhatja. Egyetlen párbeszédész rész akad az egész műben, amelyben valami átmeneti forma alakul. A szíves kínálásra gondolok. Itt ugyanis – legalább is az első két felszólítás esetében – a szerző függő beszédben adja vissza a rokonok szavait: Ülünk asztalhoz!, Együnk velük! Ezekre egyenesben fekvő válaszok jönnek (*Nem zavarunk! Haza várnak!*). Már a harmadik felszólítás személytelensége folytán alkalmas átmenet. (Ezt a kis kalácsot hát!) Végül kérdés, felelet egyenes beszédben: Ne vessék meg már a szegénységünket! (*Nahát egy csipetnyit.*) A rugalmasan kezelt nyelvi forma, az egymásnak felelő antikva és curziv, nyílt és zárójeles megnyilatkozások nagyszerű lelemény az udvariassági sztereotípiák visszaadására.

Az erkölcs mérlegén nézve mi esik súlyosabb megítélés alá, egy társasági illetenség, vagy az embertelenség, hatalmaskodás? Mi a súlyosabb: „megereszteni” egy kaszányai kiszólást, vagy egy vadászaton dühből rásütni a puskát egy hajtóra? A felelet nem lehet kétséges. Egyikért fejcsóválás jár, másikért – jogállamban – börtön. Ha azonban a két aktus a művészet közegein halad át, új módosító tényezők lépnek be. Nem változik ugyan a megítélés, de változik az emóció intenzitása, amellyel érintkezésbe kerülünk ezekkel az aktusokkal. Merőben más hatást kelt, ha valamilyik, már ismert, az írás során elevenné vált szereplő teszi ezt vagy azt és megint másképp hat, ha egy periférikus figura, vagy éppen egy anekdota-betét szereplője. Más, ha a jelenben, mintegy előttünk történik az aktus, mintha csak értesülünk róla. Ez a magyarázata annak hogy a „gaffe”, amelyet az öreg gróf vét, eldönti az ütközetet – noha csak egy kiszólás – és az arisztokrácia pozíciói megrendülnek. A továbbiakban csapás csapán után éri hadrendjüket. A 13. fejezettől egészen a 17-ikig folyik a hazai mágnások tetemre hívása. Az író történetek sorát húzza elő „példatárából”. S a gróf noha értelmezésükről vitázik, maga is segít kiegészíteni ezt a gyűjteményt. Az elbeszélte történetek között valóban akadnak az elmekörtanba illő példák is, mégis meggyőző erejükhöz a műber kimért helyükre volt szükség. A gróf személyes levezetése hitelesíti ugyan ezeket a történeteket. S hogy valóban hitelesíti, arra jellemző a 15. fejezet, amely elejétől csaknem végéig egyszerű közlés, információ, amelyben a személyes elem még a nyelvtani formából is visszavonul. Értekezést kapunk itt az arisztokrácia helyzetéről. A párbeszéd funkciója is módosul a környező fejezetekben. Korábban talán elsősorban a jellemzés szolgálatában állt. Ezekben a fejezetekben inkább az ismeretközlés oldott formája.

A 18., 19., 20. fejezetek a gróféknál játszódnak. Az író és a gróf ugyanis hazatérnek a faluból a borral. Lebonyolódik az ebéd, s ennek során a főrangúak sorainak bomlását figyelhetjük meg. A gróf itt-ott az íróra kacsintó iróniával hallgatja az angol rokonságról szóló párbeszédet – amelyet az asszonyok produkálnak. S mikor Mathilde megérkezik, már a család ifjabb nőtagjai is részt vesznek ugratásában.

Mi a mű politikai jelentése? Azt hiszem indokolt, éppen e fejezetekhez illeszteni a kérdést. A bevezetőben már jeleztük: ez a mű szemléletes és meggyőző indoklását adja a nagybirtokos osztály kisajátításának és hatalomfosztásának. Emberi közelségre hozza ezt az osztályt és árnyalt, sokoldalú képet ad róla. Megismerjük példás egyedeit, szokásaikat, viselkedésüket. Ha gyermekeink nem tudják mi az, hogy „gróf” vagy „herceg”, ha nem értik hogy miképp torzul el a személyiség bizonyos körülmények között – ezt a művet kell kezükbe adni. Ebben olvashatnak a keszthelyi herceg magánútjáról, amin a hatosfogat után nyargaló hajdúk megpálcázták az egyszerű halandót, ha rámerészkedett. Megismerkedhetnek az egyik Károlyi gróffal (Károlyi Mihállyal is olvashattunk róla), aki ha kocsizás közben végzett a cigarettájával, a parázsló csutkát a parádéskocsis meztelen nyakán nyomta el. W. gróffal életé-

ben négyszer fordult elő, hogy vadászaton – mert elvétette a vadat – a puska másik csővét a hajtóra sütötte. Mert „ki kellett adnia magából a feszültséget”.

Iszonyú kísértés a hatalom. „A társadalomtól elszakadt vagy elszakított hatalombirtokosoknak szellemi flagellánsoknak kell lenniök: önismerettel kell óránként korbácsolniok magukat, különben nyomban elviszi őket az ördög akkor is, ha nincs Isten.” – olvassuk, és lehetetlen csak azokra az arisztokratákra gondolnunk, hiszen a hatalom kísértései, veszélyei ismerős téma a mi társadalmunkban is. A „hatalom és erkölcs” illyési témájával találkozunk itt. De nem végletes polarizációban. Itt a kettő nem zárja ki egymást.

Szinte szemünk előtt válik nyilvánvalóvá az osztály egy részének teljes tehetetlensége az új viszonyok között. Hogyan is tudna egyik napról a másikra saját lábára állni az, akire még a zoknit is mások húzták felnőtt korában. Más rétegek, akik korábban is valamivel közelebb voltak az élethez, megtalálták az élet lehetőségeit. (Nyomdai segéd munkások között magam is találkoztam egy Bethlen gróffal.) Megkapó és igazságos, ahogy a gyerekeket valósággal „kiemeli” az író az osztályból (az „élénkszemű kisunoka” és a nevét „magyarosítani” akaró meghajszolt kis Zichy „gróf”). Körültekintő az erdélyi mágnások rajza. Indokolt is a differenciálás, hiszen az erdélyi arisztokrácia „szegény rokon” volt legfeljebb a magyar mágnásosztály mellett. Ott szinte vagyontalan emberek is viseltek valóban történelmi neveket. Másfelől közismert, hogy a szomszédállamok elleni erőszakos revíziós törekvések nem kis mértékben éppen ettől a rétegtől nyertek állandó inspirációt. Találó a Bethlen–Szekfű revíziós-koncepció jellemzése is. A Teleki Pálról szóló megjegyzés pedig a népi indítású írók csoportjából az első némileg realisabb vonás ehhez a portréhoz.

Úgy hiszem a vállalkozás jellegéből következik, hogy Illyés – legalább jelzésekkel – „teljes” társadalmi háttérrel kíván festeni a mágnásosztály hullása köré. Így kerül az ábrázolás körén belül a polgárság. Elárulta-e a magyar nagypolgárság az arisztokráciát? Csúful cserbenhagyta-e vagy sem? Ezek a morális kategóriák nehezen alkalmazhatóak osztályokra. De ha a szerző állítja, hogy: igen, a kritikus kötelessége elgondolkodni rajt! De nem állítja, illetve félig állítja, aztán módosítja... Végül is nem állapítható meg, hogy mit állít. A 222. és 223. oldalon található fejtegetést – bevallom – nem értem. Különbözik éppen ez a 2. fejezet, valószínűleg a laza gondolati konstrukció miatt, a mű gyenge láncszeme. Az is igaz, hogy a „Vigopera- és Táncdalszerzők” nyüzsgéséről egyetlen vonallal húzott torzrajz a maga differenciálatlanságával, felhorzsolhat érzékenyebb lelkeket. De hiba, ha az urbánus érzékenység elhomályosítja a látást. Az a prepotens figura, aki a kastély parkjában megállítja őket, az bizony egy típus rövid, de pontos leírása. És nem kell népi írónak lenni ahhoz, hogy az ember idegenkedjék ettől a típustól. A Melles Gügü zord komolysága bennem egyik külföldre távozott Sztálin-díjasunk emlékképéről fújta le a port. S vajon a gombostűre tűzött főurak és főúri hölgyek között nem akad tárgya az illyési gúnynak? És az öreg grófnő? És a Mathilde? Már a találkozás és bemutatkozás:

„Áh! Áh! Mathilde hirtelenében nem tudta hova tegyen. De roppant ismerős voltam neki. Csak nem külföldről? Áh! Most? Ide? Áh?” Ez már nem írás, ez varázslat. Hiszen ez a szerencsétlen itt áll előttünk. Aztán a gróf cinkos uszítása, miután kiderül az író személyazonossága. Lehetetlen nem idézni.

– Későn érkezettél! Nagy vita volt! Az író úrral.

Mathilde nem volt rá kíváncsi:

– Hogy ki a paraszt! Az író úrnak igen eredeti fölfogása van erről. Kérdezd csak meg te is – terelte felém Mathilde-ot a gróf olyanformán, mint a pikádor a bikát.

De Mathilde-nak a fagyossága már csak kijelentést engedélyezett: – Aki vidéki, az paraszt – mondta, nem nekem, hanem a grófnak és a hölgyeknek.

Beleegyezően bólintottam. De túl mélyre sikerült. Mathilde is érzékelte.

– Aki faluban lakik.

– Tehát mi is! – diadalmaskodott a gróf, felém kacsintva, hogy mikor szúrok.

– Aki csizmát hord – helyesbített Mathilde. Majd tovább helyesbítve a végső pontossággig: – Azt rögtön meg lehet ismerni, aki paraszt!...” És így tovább három oldalon keresztül.

Esztétikai oldalról végleg vitathatatlan a gróf ábrázolása. A műalkotás feszültségek erőtere, mert – mint minden organikus képződmény – belső ellentmondások egysége. Helyesebb talán, ha ellentmondás-rendszerek egyensúlyáról beszélünk. Az ellentmondásoknak ezt az összekapaszkodását szinte már az alany és állítmány pillérei között feszülő mondatokban is megragadhatjuk. Ott vannak a személyes elem és az értekező részek kapcsolatában. A műformát is – megpróbáltuk bizonyítani – ellentmondó tendenciák: a kétféle hitelesség igénye – teremti meg, nem beszélve a „cselekmény” közvetlen tartalmát tevő vitáról az író és a gróf között. Ebben az ellentmondó elemek harca a szó közvetlen jelentésében érvényesül. E sok fajta, és sok szinten elhelyezkedő kollíziót mintegy összefoglalja a történeti tárgy ironikus, sőt parodisztikus feldolgozásában vibráló intellektuális feszültség. Mindezekről többkevesebb szó esett már, de nem foglalkoztunk még a művészi vállalkozásból adódó legfőbb problémáról: a gombostűre tűzött egyed és az osztály között feszülő ellentmondó megfelelésről. „Apusra neheztel?” – kérdezte a fiatal grófnő. Mire az író felénk, olvasók felé fordulva: „Hosszú lett volna elmagyaráznom micsoda grádics-sor van akközt, hogy valakire, hogy úgy mondjam csak történelmileg vagy egyénileg is neheztelünk-e”. Egyénileg nem neheztelve a grófra, leszedi a keresztvizet az osztályról: ez e mű legfőbb bravúrja, az ellentmondás-rendszerek fő rendező tengelye. E mű a kétkeziek etikai, sőt etiketti – és izlésbeli fölényét és a plebejus-demokratizmus politikai és gondolati magasabbrendűségét demonstrálja az arisztokrácia fölött. De nem győzelem a győzelem, ha nincs ellenfél. Az infernális figurákban megtestesített osztályellenség – tapasztaltuk – nem ígér meggyőző művészi ábrázolatot.

Ha valamiféle teljességre törekednénk a gróf, a grófi család, és az osztály írói jellemzése eszközeinek leltározásában, alighanem újabb fejezetekkel tölthetnénk meg e tanulmányt. Micsoda szemléletes leckét kapunk az író és gróf párbeszédében a megismerés, helyesebben az elemi dolgok felfogásnak osztály-korlátaiból például. Nem beszélünk a tárgyak, szinte önálló életéről, például a borosüvegek szerepéről. Sem a legyek következetesen kidolgozott és az egész íráson végigvitt motívumáról. (Élnek, beszélnek, de valójában hullák már ezek a grófék. A legyek rajai rezzenetlen, mozdulatlan arcokra, kezekre szállnak.) Olyanfajta teljességet, amelyben minden benne van, tanulmány nem, csak a mű nyújthat.

*

A mű epilógusa 27 sor. Idősíkja elválik az eddigiektől. Az *epikus* időtől is, amelyben a „történelmi” osztály garázdálkodása jelenik meg, és a nevezetes ebéd *drámai* idejéből is. Akár *lírainak* is mondhattuk e harmadik idősíkot, hiszen a szerző meghatározza benne művét és további szándékairól is szól. E sorok legfőbb funkciója mégsem ez. Inkább a megbékités, feloldás. Megtudjuk az epilógusból, hogy az öreg gróf egy faluvégi parasztházban fejezte be életét. Jól érezte magát a „vele-beli” öreg parasztok között. A tizezer holdak volt ura helyett már csak egy öreg emberarcot látunk. De hogy túlságosan el ne érzékenyüljünk, még vet felénk egy fintort az író. Tudósít róla, hogy a gróf földi maradványait az úrgedi temetőben helyezték örök nyugalomra. „A soron következő parcellába került a falu volt tojásszedője mellé...”

Az epilógusból értesülünk az író fontos terveiről: „... a főúri világ e gyorsrajza után – olvassuk – papírra vetem egyszer azt is, hogy alakult szülőpusztám környéke a polgári-demokratikusnak induló, majd népi-demokratikussá átváltó világ, s végül a közös gazdálkodás légköre.” Kár, hogy a következő két mondatban mintha csökkenne az ígért elhatározottsága: „Meg tudom csinálni? Egyelőre más terveim vannak.” Különösen figyelemre méltó, hogy e sor a Kortárs belső változatban még nem szerepelt. Nagy veszteség érné a magyar irodalmat, ha a folytatás szándéka megmaradna szándéknak.

Mai csehszlovák líra

CTIBOR STITNICKY

KÉP

Ma, hogy arcoddal a fürdő gyerek
fölé hajoltál, észrevettem, ott van
az első ősz szál, ott van a hajadban,
s homlokodon a redő-erezet.

Olyanok vagyunk, mint a kerti táj,
mely tavaszi szirmokat pergetett el.
Mint a fa, virul és vénül az ember.
Érzed – a kertre halk eső szítál?!

Érzem, érzem, – de a tavasz az ott,
s belőle munkánk hajt zöldet a rögre,
és a szívünkben lakik már örökre,
s virágaiban szép arcod ragyog.

LACO NOVOMESKY

DÜNNYÖGÉS

– Fájt-e?

– Istenem, fájt bizony, irgalmatlan.

S ma nem is tudom már, mi fájt oly nagyon:
a sok zabolátlan, vaskos rágalom,
vagy az a magányos le-s-fel a latyakban,
sértés, éhezés vagy megaláztatás,
s hogy mindaz hiányzott, mi szép volt s csodás...

– Becsaptak álmaid?!

– Mit érsz ily beszéddel!

Csak a rossz, a rossz, az csupa fájdalom.,
S bár velünk így esett, csak azt mondhatom:
ahol kezdtem rég, most is ott kezdeném el.
Mint az a tudós, kit megöl a ragály,
melynek nyomába jár.

HOGYAN?

Hogy élj? Hogyan légy egyszerű, s egyszerűen: hogyan légy?
Keresem mindenütt a szót,
a biztosan egyetlenséget,
meg azt a szót, mely eddig nem is létezhetett még.
Szavakat keresgélek mindenütt.

De tiszta bort, kereszteletlent,
nem lelni már semerre.

Garai Gábor fordítása

VIT OBRTEL

A TÖLGY

Délcegen áll, egekig körülszántva
a tölgy, villámok fészke.
Tövéhez igénytelen
moha simul.
És ahol a föld terhét
árnyékos lombzatába emeli,
fáradt méh bolyong.

Síkság horgonya a tölgy,
messzeségek határköve,
a vendégszeretet jele
jó és rossz időkben.

Madarak élvezik erős
koronájának védelmét,
mely óvja pihenő
munkások déli álmát.

Ha fagyok pusztítják a kopár földet
antenna a tölgy, eljövendő énekeké.

Boldog Balázs fordítása

ZÖLD HÓ

Szirénák,
mozdonyok füttye.
Az eső is
vigyázzba dermedt.
Öt percre csönd lett
a nap felén.
Egy ismerős kalapot emelt.
Egy idegen
ládikót bocsátott a mélybe
kútkötelen.

A fény szerteáradt.
Sok fagyott jávorfa
árnyainak gyászlobogója
sorra kibomlott.
Lábbal előre
mint egy halottat,
vitték ki a miniszteri asztalt,
levakarták róla a mocskot.

Ezer évesek voltak.
Ősapák néma gyásza bicegett
hátuk megett.
A Múzeumban égtek a lámpák.
A Melantrichban egy idegen
összevonta a függöny szárnyát.
Ezer évesek voltak.
Fekete ezüst volt a hó.
A dróthuzalok pattanásig feszítve.
Prága parányi volt.
Hallgattak mint a halottak.
Előttük a zászló
dobolva lázított.
Ó, legszentebb dolgok a földön!
Ó, nemzedéktől nemzedékig érők!

Ezer évesek voltak,
sorokban mentek át a téren,
és a szülőotthonok termeiben
az ő gyerekeik sívítottak.
És a Mustek felé a halál is hátrált,
a rettegés, mely
a tábori kórházakon átszállt.

Ezer évesek voltak.
Zsebükben saját gyászjelentésük.
Lépésben suttozták
sebeik és sírjaik nevét.
Radotin,
Orlová,
Buchenwald,
Auschwitz.
És egy idegen egy ablak mögött
nyomorúságukra kiköpött.

Ezer évesek voltak,
büszkén haladtak át a téren,
és megrázta a föld a fákat,
pelyhekkkel szórta be az eget.

Zöld hó.

Messze mögöttük
a hófúvásban megtaláltam
az utat, mely hazavezet.

Bede Anna fordítása

CTIBOR STITNICKY (szül. 1922) a szlovák költők derékhadának egyik legérdekesebb egyénisége. A szlovák írószövetség kiadójának igazgatójaként dolgozik. Műfordítói munkássága is jelentős: több magyar klasszikust – köztük Madách „Az ember tragédiájá”-t és néhány mai magyar költőt is fordított szlovákra. –

LACO NOVOMESKY (szül. 1904) talán a legjelentősebb mai szlovák költő. A munkásmozgalom, a szlovák kommunista párt régi harcosa, akit a személyi kultusz idején elszenvetett meghurcoltatás és börtön sem térített el meggyőződésétől. A „Dünnögés” a törvénytelenység idején elszenvetett megpróbáltatások csöndes visszhangja. –

VLADIMIR HOLAN (szül. 1905) a ma élő idősebb cseh költőnemzedék egyik legjelentősebb tagja. Munkássága az utóbbi esztendőiben kapta meg voltaképpen méltó elismerését. –

VIT OBRTEL (szül. 1901) tervező mérnök, egy építészeti kutató intézet vezetője. Eddig négy verseskötete jelent meg. Gondolati lírája a természet jelenségei mögött keresi a mélyebb filozófiai értelmet. Ezt gyakran absztrakt módon fejezi ki. –

KAREL ŠIKTANC (szül. 1928) tanítóképzőt végzett, majd Prágában a pedagógiai fakultáson képezte magát tovább. Első verskötetében, a „Hullámverés”-ben (1956) elsőként reagál a szocialista társadalom felismert konfliktusaira. A „Szomjúság” című lírai gyűjteményében az egyszerű emberek erejébe vetett hit dominál. A lírai hang váltakozik az emberi elmaradottság fölött érzett iróniával. –

BOLDOG BALÁZS összeállítása

ORDAS IVÁN: *Kisközségek közléről*

LÁSZLÓ LAJOS: *Az igazgató*

Három írás a II. Magyar Játékfilm

Szemléről

TAXNER ERNŐ: *Színházi levél*

Budapestről

DÉVÉNYI IVÁN: *Bálint György*

és a képzőművészet

MENDŐL ZSUZSANNA: *Dési Huber*

István

„Kard és toll”

Széljegyzet

ORDAS IVÁN

Kisközségek közléről

1. rész

1.

A kis falvak úgy ülnek a hegyek ölén, az erdők peremén, akár a kotlóstyúk csirkéi anyjuk szárnya alatt. Aki elhagyja a Pécsről Abaliget felé vezető kövesutat és nem restell turistajelzésekre ügyelve, tenyérnyi ösvényekre térni, a legváratlanabb pillanatokban új és új gyönyörűségek részese lehet. Orfú egy hirtelen kanyarban bukkan elő, mélyen lenn a völgyben. Mecsekrákos házai rendszertelen csoportba verődnek, az abaligetiek pedig hosszan elnyúlnak az út mentén. A vidék gyönyörű. A hegyek tekintélyt sugárzók és tiszteletet parancsol a fák dombjának zúgása is. Egyetlen fa levelei csak zizegnek a szélben, a liget suttog, de az erdő még akkor is zúg, ha cseppet sem komoly az a szél, amelyik betéved a lombok közé. A Mecsek ősréngetegek már rég eltűntek, ez sem az. Mégsem kell erőltetni a fantáziát, hogy magunk elé képzeljük a kort, amikor a fák még komoly védelmet jelentettek. A völgyekbe, hegyhajlatokba húzódott falvak első lakói nagyon jól tudták, hogy miért éppen ide települtek. Amikor az utat még csak egy ősztől-tavaszig járhatatlan kerécsapás jelentette, igencsak meggondolta a hivatlan vendég, hogy meddig merészkedjen az erdőbe.

Ennek az elzárkózásnak ma már természetesen semmi értelme, azonban akarva-akaratlan még mindig él. A hegyek a falvak terjeszkedésének érthető módon határt szabtak, a sovány és szűkében lévő termőföld pedig a lélekszámgyarapodásnak is. Amikor a turista kellő ideig legeltette már szemét a fényképezőgép lenszéje elé kívánczó tájon, aombok közül kivillanó háztetőkön, templomtornyokon, rendszerint leballag a faluba, megiszik egy pohár sört és tovább áll. A kirándulóhelyeknek azonban törzslakossága is van, emberek, akik a turistaidény kezdete előtt és befejezése után egyformán helyben maradnak. Ezeknek sorsa, élete már távolról sem ilyen festői és napsugaras.

Földrajzi és történelmi okokból egyaránt Baranya megye az országnak az a része, ahol legmagasabb a kisközségek aránya. Ebben az összetett szóban a „kis” rész külön hangsúlyozandó, főleg azért, mert nyelvünk még nem alkotott olyasféle értelmű közhasználatba vett kifejezést, mint községparány, vagy falumorzsa. Itt az 1960-as népszámláláskor a települések jóval több mint egyharmadának volt ötszáznál kevesebb lakosa, tizenkilencé pedig a kétszázat sem érte el. Baranyában van az ország legkisebb faluja, Karácodfa, mindössze nyolcvanhárom lélekkel. Sosem érdekelt különösebben a közigazgatás, így amikor a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában a baranyai számok legelőször elélem kerültek, a népszámlálási adatok főleg az emberi élet lehetőségei iránt ébresztettek kíváncsiságot bennem. Emberi alatt természetesen nemcsak a látástól-vakulásig munkával töltött életet értve. Laktam már pusztában, napokat töltöttem magányos hortobágyi tanyákon, éltem kis- és nagy-községekben, ilyesformán nem dédelgettem túlságosan vérmes illúziókat magamban. Mindemellett mégis egy közigazgatási változás volt az, mely Baranya megyét különösen érdekessé tette.

Itt kezdtek hozzá legelőször és legnagyobb tudatossággal a községi közigazgatás tömörítéséhez, központosításához. Magyarország háromezerkétszázötven községében 1960-ban 2857 tanács működött. Háromszázötvenhárom községet már ekkor százhatvanhét közös tanács irányított. Baranyában a változás messze az országos lépték előtt haladt.

1961-ben volt	-	-	-	-	-	272 községi tanács
1962. február 1-én	-	-	-	-	-	269 községi tanács
október 1-én	-	-	-	-	-	235 községi tanács
1963. február 24-én	-	-	-	-	-	228 községi tanács
1964. február 1-én	-	-	-	-	-	193 községi tanács
1966. február 1-én	-	-	-	-	-	163 községi tanács, vagyis öt év alatt

egy kisebb megyényivel csökkentették a tanácsok számát, százkilencet szüntettek meg, illetve vontak össze. A végső cél, hogy a második tanácsciklus végére ne működjön több nyolcvanhat községi tanácsnál Baranya megyében.

Az minden éleselméjűség nélkül logikusnak tűnik, hogy némi túlzás száz-százötven, vagy még kevesebb lelkes falvakban egy vb-elnököt, vb-titkárt, esetleg egy adminisztrátort és egy hivatalsegédet fizetni. Ezek a mikroközségek nem adhatnak annyi közigazgatási munkát, hogy az a tanácsiak hétköznapijait kitöltse. Annak meg éppen semmi értelme, hogy a papiros papirost szüljön, a rá tollat fektető kéz létjogosultságának igazolására. Az érzelmek azonban ritkán hallgatnak észérvekre és különösebb bizonyításra sem szorul, hogy a lokálpatriotizmus népünk tevékenyen ható érzelmei közé tartozik. Gyerekkorom egy részét Vas megyében töltöttem, ahol nem sokkal a felszabadulás előtt az akkori hatóságok összevonták Kemenessömjént és Kemenesmihályfát a nem is rosszul hangzó nevű Sömjénmihályfává. A háború után a két községnek talán legelső dolga volt, hogy kivívja „önállóságát”, ami csodálatos módon sikerült. A sömjéniek – Berzsényi valamikori falujának lakói – egyszerűen nem bírták elviselni, hogy Mihályfán legyen a tanácsháza. A két falu között talán kétszáz méter a távolság, ami utolsó ottjártam óta valószínűleg csökkent is, hála az épülő új házsoroknak.

A vasi példa azonban csak egy a sokból, lehetne lényegesen kisebb falvak életéből is idézni. A szülőfaluhoz való ragaszkodás dicséretes, szép, esetenként vonzó, vagy éppen megható, de ha az érzelmeket félretesszük kiderül, hogy korántsem kifizetődő. Méghozzá nemcsak a tanácsok személyi kiadásai miatt nem az. A településtan tudósai, akik Magyarország távlati terveit évtizedekre előre készítik, már régen megállapították a hazánkban optimális településnagyságot. Ez természetesen tájegységenként változik, de általában háromezer lakos körül van.

A Baranyában megkezdett tanácsösszevonás nem községegyesítés, az pedig már a széleskörűen választott tanácsok organizmusából következik, hogy nem azonos a régi körjegyzőségekkel sem. Az utak mentén mindegyik falunak ott a névtáblája, a

térképről sem törlik egyiket sem. Mégis úgy érzem, hogy ezek az összevonások az első lépést jelentik azoknak a kulturált gócnak a kialakításához, melyeket előbb-utóbb feltétlenül létre kell hozni, egyszerűen azért, hogy valóban érdemes legyen falun élni és, hogy gátját vethessük a vidék sokszor már cseppet sem egészséges elnéptelenedésének.

Engem elsősorban az érdekelt, hogyan éltek, hogyan élnek egy olyan kis körzet lakói, ahol már megtörtént a tanácsok összevonása és milyen lehetőségük van arra, hogy életük a jövőben emberibb legyen? Választásom Abaligetre esett, amely 1966. február 1. óta központja Bános, Husztót, Kovácsszénája, Mecsekrákos, Mecsekszakál, Orfű és Tekeres községeknak is.

2.

Egy kivétellel – és ez Abaliget – 1960-ban, mind a nyolc községnek kevesebb lakosa volt, mint a legkorábbi ismert adatgyűjtés idején, 1796-ban. A XVIII. század végén természetesen nem volt mai értelemben vett pontosságú népszámlálás. Szerencsére azonban valamennyi ma összevont tanácsú falu ugyanahhoz a plébániához tartozott és a latinnyelvű Historia domus, az egyházközség története számszerű adatokat is rögzít. Ha a csökkenést a századeleji állapothoz viszonyítjuk, úgy az kivétel nélkül, valamennyinél általános és több mint félezer embert jelent. A számok persze csalókák, éppen ezért észbe kell idézni, hogy ami az Alföldön esetleg jelentéktelen, az itt nagyon sok, hiszen a nyolc községnek tán összesen sem volt soha annyi lakosa, mint ma Túrkeve, vagy Törökszentmiklós egyetlen utcájának. Nagyjából húsz évenként követve a statisztikát, a változás imigyen festett:

	1869.	1880.	1900.	1920.	1941.	1960.
Abaliget:	670	706	744	767	720	685
Bános:	251	263	244	225	264	198
Husztót:	220	168	241	222	183	196
Kovácsszénája:	303	285	277	224	221	193
Mecsekrákos:	240	315	244	227	227	131
Mecsekszakál:	154	156	140	117	111	87
Orfű:	246	242	289	227	230	191
Tekeres:	175	169	167	147	159	107
Összesen:	2259	2304	2346	2156	2115	1788 lélek

A községek lélekszáma csökken, pedig a természetes népszaporodásra nem lehet panasz. Mecsekszakál volt az egyetlen, ahol a népszámlálás előtti utolsó tíz esztendő halálzásainak száma felül járt a születéseken. A statisztika azonban ismeri a „vándorlási különbözet” mutatóját is, annak érzékeltetésére, hogy az oda-, illetve az elköltözések mennyire befolyásolták egy-egy település lélekszámának alakulását. A szenvtelen kifejezés mögött a személyes indítékok rugóinak ezrei rejtőznek. Summázva: odaköltözni akkor érdemes, ha egy család valahol lakást, megélhetési lehetőséget kap, elköltözni pedig, ha máshol különbet talál. A vándorlási különbözet Abaliget esetében csekélyke arányban (2,3%) pozitív, az összes ide tartozó falunál azonban mínusz 6,4–30,8 százalékkal negatív. Mindenhol inkább eltávoztak a lakosok, mintsem hogy oda települtek volna. Ezt az elköltözést csak a hihetetlenül szapora Husztót tudta 17,7 százalék(!) arányú természetes szaporaságával ellensúlyozni, és némiképpen Orfű is. Abaligetet ki kell venni a sorból, itt az adatok is igazolják, hogy a megye vezetői szerencsés kézzel választották épp ezt a községet a körzet központjául. (Természetes szaporodás: +8,9%; vándorlási különbözet: +2,3%; tényleges szaporodás: +11,2%). Abaligetnek mindenhol van létjogosultsága, a későbbiekben majd látni fogjuk, hogy Mecsekrákosnak és Orfűnek is.

Nem hajszálpontosan érvényesülő törvényként, de megjegyzendő, hogy ahol a kereső lakosság viszonylag magas hányada dolgozik az iparban, építőiparban és ke-

vesebb a mezőgazdasági foglalkoztatott, onnan viszonylag kevesebben is távoztak. Az ipari kereset szinte kivétel nélkül társul az otthoni háztáji gazdálkodással, két-lakisággal és ez biztos megélhetést nyújt. Ugyanez nem mondható a mezőgazdaságra, melynek egyelőre nincsen vonzereje, a gyengén gazdálkodó helyi termelőszövetkezetnek pedig különösen nincs. Elég kora hajnalban letelepedni az abaligeti kocsmában és figyelni a munkakezdés előtti obligát féldecire (féldecikre) betérőket. A termelőszövetkezeti tagok többsége mind idős ember, a Petőfi Termelőszövetkezet tagjainak átlagos életkora hatvan év felett van. Kézenfekvő lenne a gondolat, hogy Abaligeten legalább a háztáji termelés érdemes volt, hiszen a tóparti camping 1964-ben már több, mint tizezer vendéget fogadott. Ez így is van, de csak újabban. Az idén a tanács állandó piacot létesít (vagy mire ezek a sorok megjelennek, talán már létesített), de nem is olyan régen még rendőr kergette el a helyi árusokat, akik gyümölcs-csel kínálták a kirándulókat. Nyilván úgy okoskodva, hogy lássák el Abaligetet friss terményekkel a pécsi aszfaltról.

3.

– A reggelire adott pálinka egyáltalán nem ritkaság, – mondotta az egyik tanító, aki korántsem a Pelikán-kisvendéglőben féldecit reggeliző felnőttekre, hanem a saját tanítványaira gondolt. Érkezett már az iskolába tökéletesen részeg gyerek is, akinek a fogfájását szülei nem kevesebb, mint három deci töményszesszel kúrálták.

A tanulási, művelődési igények képe sem sokkal derűsebb. Móricz regényeibe kínálkoznak azok a figyelmeztetések, melyekkel sok szülő óvta gyermekét, nem, hogy a továbbtanulás terheitől, hanem a legelemibb ismeretek megszerzésétől. Betűszerinti hűségű feljegyzések:

– Lánygyereknek nem az a dolga, hogy tanuljon, hanem, hogy megszerezze a stafirungját!

– Az a sok tanulás csak árt!

– Megbolondulsz, ha sokat tanulsz!

A művelődésre viszonylag legtöbb technikai lehetőséggel Abaliget szolgálhat. A száznegyven férőhelyes mozihelyiség kihasználtsága azonban tavaly kereken harmincnégy százalékos volt. A legidősebb korosztály kultúrigénye nulla, a harminc és ötven év közöttiek bezárkóztak önmagukba, maradna a fiatalság. A fiúk azonban vagy kocsmában vannak, vagy sehol. Egy vonzónak képzelhető táncmulatságra, a múlt évi Katalin-bálra talán harmincukat lehetett összehozni. A rendezvények közül a látványosabbak esetleg még keltenek némi érdeklődést, az ismeretterjesztőkre azonban csak csalafinta és nem is mindig szabályos módszerekkel lehet közönséget verbuválni. Volt előadás, amelynek kétforintos jegyeit a pedagógusok szinte házalva már jóelőre eladták és így meg is telt a terem. Pontos előadáskezdés, mint faluhelyen nagyon sokfelé, itt is elképzelhetetlen. Amikor egy ízben kísérletképpen a későn-jövőök elől bezárták az ajtókat, viszonzásul beverték a moziterem ablakait.

Mindezt pedagógusok panaszolták el, tanáreberek, akik nem egyesetben hihetetlenül túl vannak halmozva funkciókkal. Mecsekrákoson némi erőfeszítéssel rendre számoltuk a kéttagú tantestület összes tisztségeit. A lista nem kíván sok kommentárt:

1. általános iskolai igazgató, az alsó-tagozat tanítója,
2. a felső-tagozat tanára,
3. a Hazafias Népfront községi szervezetének titkára,
4. úttörővezető,
5. a községi tanács végrehajtóbizottságának tagja,
6. a községi Nőtanács titkára,
7. kisdobos-vezető,
8. a sportszakkör vezetője,
9. a helytörténeti szakkör vezetője,
10. könyvtáros,
11. a községi Vöröskereszt szervezet irányítója.

A könyvtárosok általános tapasztalata, hogy a többé-kevésbé jól felszerelt (Abaligetén 1320 kötet) könyvtáraknak statisztika szerint viszonylag szépszámu olvasójuk van, ezek többsége azonban gyerek. Jókai változatlanul verhetetlen, de utána minden klasszikust megelőzve, nyomban Berkesi András következik. Az újságolvasás általános. A nyolc község 1788 lakójának a posta havonta majdnem tízezerháromszáz hírlapot kézbesít, vagyis napi háromszázhatvanat, tehát durva átlagban családonként egyet-egyet.

Irodalmi folyóirat, vagy hetilap a postai terjesztésen keresztül sehová nem érkezik. Önvigasztalásul gyanúba lehet fogni a pedagógusokat, hogy egyik-másikuk a folyóiratok némelyikét közvetlenül a szerkesztőségektől, kiadóhivataloktól borítékban megkapja.

A rádió ellátottság jó, sőt a falvak lélekszámahoz viszonyítva a televízióké is tűrhető, hiszen mindenhol van készülék.

	100 lakosra jutott 1966. áprilisában rádiókészülék	televíziókészülék
Abaliget:	18	6
Bános:	20	3
Husztót:	18	4
Kovácsszénája:	22	1
Mecsekrákos:	23	5
Mecsekszakál:	17	6
Orfű:	16	6
Tekeres:	15	1
A nyolc falu átlaga:	18	4

(Folytatjuk)

LÁSZLÓ LAJOS

Az igazgató

Ezerkilencszázötvenkilencig látható volt a nagy gödör a bolyi Montenuovo kastély udvarán. A falusiak szerint a németek itt robbantották fel aknáikat, mások azt mondják egy Katyusa sorozat csapódott a kerítés mögé. Biztosat azonban senki se tudott. Aztán kubikosok jöttek, betemették a tölcésrszerű gödröt. Park épült a helyén. A kőművesek rendbehozták a kastély kerítését. A megszépített épületbe a pécsi gyógypedagógiai intézet növendékei telepedtek.

A kastély átalakulásának ütemében formálódott át a falu külső képe is. A nagy keresztépületek omladozó falaira új habarcsréteg került. Megszínesedtek a viharvert utcafrontok, a házak elé virágos kerteket varázsoltak, Borjád felé, délnyugati irányban új ház sor kezdett nyújtózni. A Marienberg prэшázai elé megint kivítették a háromlábú tűzhelyeket. Rotyogott a pincepörkölt, a kolbászos krumplipaprikás a bográcsokban. Szombat esténként újra találkoztak a szomszédok a hét eseményeinek a megvitatására – és egy kis kártyapartira.

Kert épült a Fő utca egyik (nem a legnagyobb) kereszt épülete elé is. A falra a következő feliratú tábla került: *Bolyi Állami Gazdaság*. Most már megint kopik róla a vakolat, az épület egyike a legjelentéktelenebbeknek az utcában. A szomszédos cukrászdában a speciális bolyi tojásos kiflit kérő idegen nem gondolja, hogy a megye

legnagyobb és az ország egyik legsikeresebben működő állami gazdaságának központi organizmusát takarja a jelentéktelen külső.

Aratás vége és szombat délután. Ilyenkor mindenki lazít egy kicsit, még az igazgató is. Délután két óra felé jött be a mezőről, a bácsfapusztai határból, ahol az utolsó rend Bezosztáját vágta az SZK-4-esek. De addig míg lábon álló gabona volt, nem esett volna jól az ebéd. – Így aztán az utolsó „vendég” volt az üzemi konyhán. Innen már együtt ballagunk át az igazgatóságra.

Kisjakab Lajos, a csendes beszédű igazgató az utcán körülnéz, és mintha neheztelne. Az időre. Amely most olyan szép, hogy egy báránnyal sem állja a nap útját. Éppen ezért. Az utolsó aratási napokban gyakran tréfálta meg őket kisebb-nagyobb eső. Most, hogy végeztek, az idő is kiderül. De hát ez csak afféle akadékoskodás. Mégis nagyon örül, hogy már biztos helyen van az idei termés. És csak nagyon halálán mondja, hogy most meghaladták minden eddigi rekordjukat: holdanként 25 mázsát arattak!

*

A parasztházból átalakított igazgatóság folyosójának falán, a vitrinekben a kiállítások, elismerő oklevelek, serlegek tömege. Kiállítást lehetne belőlük rendezni. A VII. és VIII. pártkongresszus tiszteletére indított munkaverseny győztesének kijáró vörösselyem zászlók, a minisztertanács és a SZOT immár véglegesen elnyert vándorzászlaja, a Központi Bizottság zászlaja.

A vendégkönyvben kanadai, kaliforniai farmerek, dániai parasztházak, szovhoz-igazgatók elismerő, csodálkozó megjegyzései. Az igazgatói iroda fényezett fekete bútorai között a barnaképű, ferde szemű kun-ivadék, Kisjakab Lajos mégis azt mondja: „Nem sok különös történt az én életemben. Amit itt lát, az valamennyiünk munkájának az eredménye. Pedig mi kétezeröttszázan vagyunk...”

Éppen olyan szerény, mint nyolc évvel ezelőtt, amikor a levendula termő Bácsfapusztán találkoztunk. Akkor még 12 000 holdas gazdaságot irányított és harminckét éves volt. Most, hogy betöltötte a negyvenedik évét, huszonhétezer holdat jár be hetenként, harminc falu határában.

Akkor csendesen szitkozódott, mert fölülről – fél millióért – rájuk kényszerítettek egy szabadtartásos szarvasmarha nevelőt. Szép volt, kékre mázolták az oldalát az NDK-ban, a teteje hullámpala. S az is lehet, hogy a Keleti tenger párák, télen is enyhébb éghajlatának igen megfelelt, de a bolyi gazdaságnak egyáltalán nem. Ráfizettek.

„Ma már meghallgatnak bennünket – és ilyesmit mi nem kérünk.” – Természetesen az önállósággal a felelősség is növekszik. Ez nem baj, sőt az a cél, hogy a felelősségtudat és a helyi viszonyok ismeretében kialakult termelési kultúra igazán szárnyat kaphasson. – Ezt olyan természetesen mondja, mintha mindig ez lett volna a gyakorlat. – „Persze, hogy nem így volt. De ebben talán mi is hibásak vagyunk.” – Hogy értheti ezt – kapom fel a fejem. Hiszen mindig racionálisan gondolkodó embernek ismertem. „Úgy, hogy nem elég hangosan tiltakoztam, amikor ezt az istállót rám erőltették. Meg talán hiába is tettem volna. Ugyanis én valamikor a fölöttes szervünknel dolgoztam. Ismerem az akkori mentalitást...”

Ez új adat volt Kisjakab Lajostól. Tehát irodai ember is volt.

*

Makón szüleivel és két testvérével hagymát termelt. Tanyáról járt iskolába, naponta 16 kilométert gyalogolt, de leérettségizett a kereskedelmi iskolában. 1947-ben zsinnyal átkötött kis batyuval érkezett meg az újjászervezett közgazdasági egyetemre. Mód Aladár, Rudas László voltak a tanárai. Mindvégig jeles tanuló. Az életbe indulása mégis rosszul sikerült.

Kisjakab Lajos sohasem akart a szó alapértelmében tudós lenni. Gyakorlati ember volt már eleve, akit ugyan érdekel az új, a fejlődő, azonban ezt nem laboratóriumi falak között akarta keresni, hanem az életben, ha úgy tetszik a földön vagy az istállóban.

S mégis, amikor 1951-ben végzett, tanszékre akarták helyezni, elméleti munkakörbe. Kitüntetésnek szánták. Neki azonban ez kínlódást, eredménytelenséget, egy szóval az élet sötét oldalát jelentette volna. Nem értették a húzódását, félremagyarázták.

Visszament az apai földre. Részes aratást vállalt, egyetemi diplomával a kezében. Sokat, nagyon sokat keresett ezen a nyáron. Mégse találta a helyét. Már nem az volt, aki elindult. Itt gyökértelenné vált, ott nem értették. Nehéz hónapok voltak. Majdnem eljutott odáig, hogy szembe került saját magával. Ekkor már csupán a dac, a konokság tartotta benne a lelket. Mert hívták közben főkönyvelőnek is. Volt még ereje nemet mondani, de érezte, legközelebb már bizonytalan lesz az ellenállása.

Itt jöhetne a váratlan fordulat, az életet más mederbe terelő külső hatás. Kisjakab Lajos életében a lassú fordulatot, vagy inkább erjedést, egy havas téli este hozta meg. Évfolyamtársa kereste fel, aki az egyetem elvégzése után íróasztalt kapott a földművelésügyi minisztériumban. Addig kapacitálta, mígnem kötélnek állt: feltételesen statisztikusi állást vállalt a földművelésügyi minisztériumban. Feltételesen? – Igen, azt mondta, ösztön és határozottan, hogy nem szereti az íróasztali munkát. Csak ugródeszkának használja egy gyakorlatibb állás, beosztás elnyeréséhez. Kinevezték. És vállon veregették. „Nem baj, kisöcsém, mi is lázadtunk, míg fiatalok voltunk. – Aztán már örültünk, hogy valahol meggyökeresedtünk. És már nem akartuk megváltani a magyar mezőgazdaságot...”

*

A minisztériumi gyakornok azonban, ha nem is világmegváltó elgondolásokkal, de mindenesetre meglepő javaslatokkal bombázta feletteseit. Fél év eltelte után már kinevezték egy általa szervezett új osztály élére, amely a gazdaságok áruértékesítésével foglalkozott. Itt igyekezett kidolgozni egy olyan reális árrendszert, legalább belső használatra, amelynek alapján a valóságos erőfeszítéseknek megfelelően állapíthatják meg a gazdaságok termelési eredményeit és annak értékét. Addig ugyanis rendkívül alacsony áron számolták el a termékeket, és ez teljesen hamis képet adott az üzemek munkájáról.

Amikor ezeket a kérdéseket feszegetem, Kisjakab Lajos zavart lesz. A régi sebek, régi méltánytalanságok néha ösztönösen és más formában keresik az orvoslást. Egy elég szokatlan párhuzam kerekedik ki ebből az emlékezésből. Két különböző társadalmi talajon nőtt ki a sérelmek okozója, a gőg. Az egyik a feudális világ utóvédharcai közepette, amikor paraszti makacsságáért, jobb életre való törekvéseért „politizáló paraszt”-nak bélyegezték. A másik a sematikus gondolkodás álmának időszaka volt, amikor a rossz hangulatú „narodnyik” jelzővel illették, mert szót emelt a mezőgazdaságban dolgozók bizonyos félreismerett jogainak elismeréséért. Többek között az árpolitika terén.

Kisjakab Lajos azonban, bár mindig büszkén vallotta magát politizáló embernek, narodnyik sohasem volt. De nagyon is valószerűen ítélte meg a parasztság helyzetét, a nagyüzemeket ösztönző lehetőségeket. És ezeknek a megteremtéséért, kibontakoztatásáért harcolt. Amíg tudott. Amíg lehetősége volt. Amikor nem lehetett?

„Akkor megint tanultam. Tudtam, hogy egyszer még használhatom a szakmai ismereteket.” – És elvégezte az agrártudományi egyetemet. A kalitkába zárt tehetség feszülésén kívül biztosan a makói földek képe, a tanyák szabad levegője is ihlette. Az ok most már mellékes. A következmény annál kevésbé. Mert ez a tanulmány újabb fordulatot hozott az életében. És ez hosszú időre meghatározta a jövőjét is.

*

1957-ben feloszlatták az értékesítési osztályt a minisztériumban. Akkor került a bolyi gazdaság élére. Alig kezdte meg diplomaterve kidolgozását, amikor tudomást szerzett arról, hogy a gazdaság három és félmillió forint adóssággal küszködik. És egy teljesen dezorganizálódott közép-káderekből álló irányító szervezettel. – A diplomaterv készítését azonnal abbahagyta.

S most az iroda hűségben végigtörli izzadt homlokát. „Remegve gondolok arra az időre. Azt hittem, belebukom. Mert mit tehet ilyen helyzetben az ember?...”

Mit? – Ha önálló, a tartozás megfizetésének a lehetőségét keresi, minden eszközzel, minden úton. – Ha az állam embere – mint Kisjakab Lajos – kutat valami után, ami más útra irányítaná a gazdaság szekerének a rúdját. Persze, ha lehetne. De akkor még ez nem volt ilyen egyszerű. Központi tervezés irányította a termelést, és ez elég távol állt a valóságtól. Ma már szinte nehéz elképzelni, de nyolc, kilenc évvel ezelőtt a minisztériumi íróasztaloknál még jobban „tudták”, hogy mit bír el a lánycsóki talaj, hogyan díszlik a lucerna a versendi dombokon, érdemes-e Bárbán baromfival foglalkozni. – Vagy mégsem? – „Mindenesetre nem nagyon kérték ki a véleményünket, ha ilyesmi szóba került...”

Amit akkor még nem láttak meg a minisztériumban, az új igazgató már megsejtette. Vállalva a „rebellis” magatartás következményeit, önállósította az üzemegységeket. Felelősséget bízott rájuk, megkérte őket, határozzák meg miből mennyit tudnának megtermelni. Nagy szó volt ez akkor, amikor még instruktorok tömege járta az országot, amikor még olyan nehezen tudták azt elhinni, hogy a helyi törekvések egyezhetnek az országos érdekekkel.

Mindez azonban a laikus számára nehezen érthető. Valami kézzel fogható esemény vagy eljárás lenne jó, amelynek alapján bemutathatnánk, mi is volt akkor a kockán? – „Hogy mi? – Hát minden! – A becsületem, a gazdaság léte, az itt dolgozók kenyere! – Így talán már érthető, hogy mennyire benne voltam a kutyaszorítóban!”

Az eljárás? – Maga köré gyűjtötte a legjobb szakembereket. Azokat, akiknek nemcsak egyszerűen munkahelyet jelentett a gazdaság, hanem tápláló anyaföldet is. Azokat, akikben a tudás, az akarat és a nagyvonalúság egyaránt munkált. Akik megtorpantak? – Búcsút mondhattak. Nem tartóztatta őket. A közép-káderek, telepvezetők, brigádvezetők egyharmada nem bízott benne. Kiadta a munkakönyvüket minden marasztalás vagy sértődés nélkül. Most látja, mennyire törvényszerű volt ez a változás. Megszabadult a hivatalnokoktól és megerősödött a szakma fanatikusaival.

Alig pislákoló reményeinek már az első esztendő biztatást nyújtott. Az adósság egy részét kigazdálkodták. Egy millióra csökkentették a tartozást. Viszont írásbeli figyelemztetésben részesítette a főhatósága, mert nem az előírt arányban szolgáltatta a terményeket. Bár a terméseredmények feltűnően megjavultak...

Mindenesetre egy év türelmi időt kapott. Ezt azonban nem arra használta fel, hogy visszatérjen a megmerevedett módszerekhez. Ellenben: tovább fejlesztette a helyi adottságokon, az önálló kezdeményezésen alapuló termelést. – S ki tudja, mire vezetett volna e renitens magatartás, ha nem lesz a szakosítás központi irányzat? – Így aztán valósággal polgárjogot nyert a specializálás, amelyet a lehetőségekhez mérten megvalósított. Ez annyiban állt, hogy kitapogatta, melyik vidéken, milyen növények fejlődnek a legjobban és azokat honosította meg, amelyek a legnagyobb eredményeket adták. Az állattenyésztésben pedig a termelési hagyományokat, az épületek által nyújtott lehetőségeket vette figyelembe és nem utolsósorban a szakemberek számát. Ezt az ésszerű szakosítást viszont, később egy végletes specializáció fenyegette.

Fenyegette? – Nem erős a kifejezés. „Olyan arányú szakosítást határoztak el a feletteseink, amelyre sem épületekkel, sem szakemberekkel nem tudunk felkészülni. Például azt akarták, hogy egy-egy területen csak egy állatfajtát tartsunk.” – S most már ellenkező előjellel, de ismét „önállósította” magát. Míg nem három évvel ezelőtt legalizálhatta ezt a törekvést, mert fent is belátták: egycsapásra nem lehet megoldani ezt a nagy feladatot.

Az emberben felmerül a kérdés: külön talán ez az igazgató? Vagy vakmerően játszik? Mi adja a bátorságot ahhoz, hogy a kitaposott utat elkerülje? Még hozzá azt, amire ösztökéli? És egyáltalán, honnan veszi a jogot ahhoz, hogy mint az állam embere, eltérjen a meghatározott iránytól?

Csak hogy Kisjakab Lajos nem tért el ettől. Csupán ésszerű úton kereste a valóban meglévő lehetőségeket. A gyakorlat eredményeivel igyekezett utat törni a nem vitatható irány, a jobb és eredményesebb termelés felé. Csöndesen, szívélyesen. Év közben alig hallatta szavát, értekezleteken nem kérkedett eredményekkel. Az év végén azonban mindig többet tett az asztalra, mint az előző időszakban.

Igy történt, hogy a hatvanas évek első felében a bolyi gazdaságnak és halszavú, de határozott igazgatójának a nevét már az egész országban ismerték. Húsz mázsán felüli búza átlagukkal meglepték a leghíresebb alföldi gazdaságokat is. Kukorica terméseredményük vetekszik a nagy amerikai farmokéval. Selepin, a SZKP Központi Bizottságának titkára itatásos borjúnevelőjükben gyönyörködött Sátorhelyen.

Mert akkor már az övék volt Sátorhely és Károlymajor is. A kétszeresére növekedett gazdagságnak az irányítása mégis, mintha könnyebb volna. Pedig az igazgató nem ringatja magát ábrándokban, nem látja megszépítve a múltat. A viszonyokat hűségesen rögzítő számadatokat hívja segítségül a változás bizonyítására. Ezek közül elég, ha egyet említünk: az elmúlt évben a hajdani veszteség tízszerese volt a – nyereségük. Harminchét millió ötszázezer forint!

A nagy izzású munka, a naponként újjászülető kezdeményező erő teljesen átfőrmálta, talán így is mondhatnám, aszketizálta az igazgatót. Az új szüntelen keresése, a célszerűnek látszó tervek meghonosítása szinte teljesen feledtette vele 1957-ben félbehagyott diploma dolgozatát. – „Egyszer eszembe jutott, hogy be kellene fejezni, de akkor azt mondták az egyetemen, hogy tizenhat vizsgát újból le kell tenni. Erre meg nem vállalkoztam.” Most tehát Kisjakab Lajos egy közgazdasági diplomával a szekrényében lemond a másodikról, az agronómusiról. Gyakorlatban azonban a több diplomások egész sorával felvehetné a versenyt.

Az idén tavasszal ismét feltámadt benne a közgazdász. – „Mozgóbér kísérletet vezettem be az állattenyésztésben. Ennek az a lényege, hogy az itt dolgozó telepvezetőket, brigádvezetőket, tehát, akiktől leginkább függ a munka eredménye, jobban érdekeltté tesszük ennek a kialakításában. Erkölcslileg is, anyagilag is.”

Megállapodtak abban, aki nem teljesíti a feladatát, csak a fizetése kilencven százalékát kapja meg. Aki viszont többet teljesít, több fizetést kap. Ki tagadhatja, hogy féltek az emberek? – Ha nem sikerül, csökken a kereset. Az igazgató azonban nem. Barna szeme kedélyesen csillan meg a félhomályos szobában úszó cigarettafüstben. És elém tesz egy kimutatást. „A második negyedév alapján 29 telepvezető és brigádvezető közül 23 a fizetése 120, hat a bére 110 százalékát kereste meg...”

Most már az állattenyésztés minden zugát bejárja az új törekvés friss levegője. A munkások jobban vigyáznak a takarmányra, a hozamra, a vezetőik jobban kalkulálnak. Így már itt is lehet gondolni a világszínvonalra.

Világszínvonal, gyárszerű termelés, egy falura való munkás gondjának a viselése. Sok ez egy embernek. – „Nem. Jó segítőtársaim vannak. A legtöbb munkásnak egy évtizedes kapcsolata van a gazdasággal. Elismerik a törekvéseinket, nem nehéz megteremteni az egyetértést.”

De hát az ezernyi gond súlya mégiscsak lehúzza, mindenki elfárad egyszer. S ha nagyon elfárad... „Nem vagyok az az ember, aki a klinikákat boldogítja. Nem volt még szívrohamom, se idegösszeroppanásom.” – Nevet, mikor megnyugtat, S mutatja eres karját, bőrkeményedéses tenyerét. – „Váltogatom a munkát. Ha itt már sok, folytatom a kertenés híve vagyok...”

A munkások között épített. Nem láttam a házát, de mondják, olyan, mint bármelyik tehenészé vagy traktorosé. Talán csak annyiban különbözik tőlük, hogy az ő kertjében nyílik a legtöbb virág.

A II. Magyar Játékfilm Szemle Pécsett*

A társadalmi zsüri ebben az esztendőben könnyebb helyzetben volt mint tavaly. Hozzátehetem: sajnós. Az a hat film, amelyet a Filmművész Szövetség Elnöksége titkos szavazással versenyre bocsájtott, tematikailag is, műfajilag is, művészi kezdeményezésben is eléggé változatos képet mutatott. Egészében véve mégis kevésbé volt izgalmas a „mezőny” mint az elmúlt évben. Az 1965-ös filmszemlére a bőség zavara – s egy kicsit a zsüri zavara – volt a jellemző. Akkor négy díjat adtunk ki: fő-díjjal jutalmaztuk a *Hűsz órá*-t, de díjat kapott a *Nehéz emberek*, a *Tizedes meg a többiek* és az *Így jöttem* is. Lehet, hogy egy kicsit tágkeblű volt a zsüri, de a fő dolog mégis az volt, hogy igazságtalannak éreztük volna a vitathatatlanul kiemelkedő „Hűsz óra” mellett nem díjazni más jó, sikeres filmeket is.

Ebben az esztendőben viszont a filmek többsége nem „kiáltott” díjazás után. (Mindjárt hozzáteszem: az idei, viszonylag gyengébb eredmény után mégis helytelen lenne valamiféle „hullámvölgyről”, különösen pedig válságról beszélni. Egy év termése minden művészeti ágban annyi esetlegességtől függ, hogy általánosító következtetéseket levonni nem lehet.) Egy film akadt, amelyik messze kiemelkedett a mezőnyből. A társadalmi zsüri az országos fő-díjat Jancsó Miklós: *Szegénylegények* című filmjének ítélte. A zsüri azt a véleményt összegezte, hogy a *Szegénylegények* az utóbbi évek egyik legkiválóbb magyar filmje. Egy rendkívül tudatosan építkező rendező csúcsteljesítménye. Történelmi film és mégis nagyon mai, a mához szól, anélkül, hogy erőltetetten aktualizálni akarna és különösen, hogy allegóriákban akarna beszélni. Az 1860–70-es évek magyar betyárvilágáról, a szegénylegények világának a felszámolásáról szól és mégis sokkal szélesebb a jelentése. A történelmi romantika még ma is élő s újra, meg újra visszakísértő szemléletét elvetve, a szigorú történelmi realizmus szellemében beszél. Nemzeti önismeretre tanít (tanít? – a szó legjobb és legnemesebb értelmében); szavak, utalások nélkül is érzi az ember, hogy későbbi, keserves és kegyetlen történelmi-társadalmi konfliktusaink gyökere ott van az elbukott 1848–49-es forradalomban és az ezt követő évtizedekben. Mai jelentése is szívszorító és igaz: ahol nincs szabadság, ahol a szabadság ellenerei működnek, hatnak és győznek, ott elszorvad az emberi lélek... Ki árulóvá lesz, kit meg értelmetlenül elpusztítanak. S mindezt nagyon kevés szóval, szigorúan megkomponált képekkel, a jelképrendszerek legmodernebb eszközeivel mondja el a film.

A társadalmi zsűrinek feladata volt az is, hogy döntéseiben támaszkodjék a közvélemény ítéletére. Mint tudják, minden verseny-film vetítése után szavazott a nézőközönség. A *Szegénylegények* igen magas szavazatszámot kapott Pécsett is és a vidéki vetítéseken is. A legmagasabb szavazatot azonban Keleti Márton és Gyárfás Miklós: *Butaságom története* című vígjátéka kapta. A zsűrinek az a véleménye, hogy a *Butaságom története* rendkívül mulatságos, szellemes, a szó jó értelmében „elegánsan”

* A társadalmi zsüri vitájának összefoglalása. Elhangzott 1966. október 1-én, a Szemle záróünnepségén.

megrendezett vígjáték, kiváló színészi alakításokkal. Ezért úgy döntött, hogy a fődíj mellett egy külön díjat is kiad: a *Butaságom történeté*-nek, a legtöbb szavazatot nyert film díját.

A társadalmi zsüri, anélkül, hogy versenyre akart volna kelni a hivatásos kritikával, megvitatta a többi filmet is.

Igen szép filmnek találta a *Gyermekebetegségek*-et. Két rendkívül tehetséges fiatal alkotó merész és sok új eredményt adó kísérlete. Igaz, érződik benne egyes nyugati filmek reminiscenciája, az egészre azonban mégis az eredeti ötletek a jellemzőek. A pezsgő életkedv, a gyermeki pszichológiát kiválóan ismerő alkotói fantázia.

A társadalmi szatíra sikeres, színvonalas és eredeti alkotásának minősítette a zsüri, Máriássy Félix: *Fügefalevél* című filmjét.

Nagy vita alakult ki a zsüri tagjai között Hintsch György: *Iszony* című filmjéről. Sőt a vita valójában a közönséggel is folyt, mert a film meglepően nagyszámú szavazatot kapott. A zsüri többségének az volt a véleménye, hogy bár a filmnek vannak szép részletei, mégsem tud lehatolni Németh László regényének pszichológiai mélységéig és inkább csak a felszíni történetet adja, a regény „felhámját” ábrázolja. A film vitathatatlan hatásának elsősorban az írói anyag ereje a magyarázata.

Érdekes, de műfajilag is és művészi eredményeiben is nagyon ellentmondásos filmnek minősítette a zsüri Révész György–Komlós János: *Minden kezdet nehéz* című filmjét.

A zsüri az egyes filmek megvitatásán túl, foglalkozott még néhány általánosabb jellegű problémával is. Megállapította, hogy a tavalyi kísérlet után az idei filmszemle véglegesen bebizonyította: a magyar film megérdemli az évi seregszemlét és Pécs–Baranya jó helye, megfelelő gazdája ennek a seregszemlének.

Viszont: vannak olyan tapasztalatok, melyek azt mondják, hogy bizonyos pontokon változtatásokra van szükség. A zsüri, anélkül, hogy megoldást tudott volna javasolni, úgy látta, hogy a versenyfilmek kiválogatásának jelenlegi rendszere nem jó. Egy év terméséből talán több filmet kellene kiemelni, s főleg olyanokat, amelyek még nem kerültek a közönség elé. Így lenne a közönség szempontjából is nagyobb vonzó ereje a szemlének és így lenne érdekesebb, tanulságosabb maga a verseny is. Ebben az esztendőben színvonalasabb, izgalmasabb szakmai vita volt filmművészetünk időszzerű kérdéseiről mint az elmúlt évben és általában a művész-közönség találkozók is jobban sikerültek. De, ha új, még be nem mutatott filmek kerülnek a jövőben szemlére, a viták még hasznosabbak lehetnek.

Változtatni kell a zsürizés rendszerén is. A külön társadalmi és szakmai zsüri helyett helyesebb lenne egyetlen, egységes zsüri létrehozása.

Tavaly még inkább csak óhajként hangzott el az, hogy a játékfilmszemlét jobban be kell építeni Pécs–Baranya kulturális életébe. Ebben az esztendőben ezen a téren már sok minden történt (balett-bemutatók, kórus-hangversenyek stb.). Úgy hiszem, hogy a jövő esztendőben a képzőművészet és az irodalom irányában is szélesíteni lehetne az érintkezés területeit. Disszonáns részlete volt a filmszemlének az, hogy a szakmai film-vitára Pécs szellemi életének reprezentánsai, elsősorban az írók nem kaptak, illetve nagyon korlátozott számban kaptak meghívást.

Mindent összevéve, a második magyar játékfilmszemle szellemi életünk sikeres vállalkozása volt. Úgy éreztük, a látott eredmények azt bizonyították: a magyar filmművészet jó úton halad. Az alkotó munkát körülvevő atmoszféra jó: a kultúrpolitika, a kritika és a közönség egyetért a legjobb alkotások kiemelésében. Ez a harmónia egyik komoly biztosító a további sikereknek.

Regényből film

A Hideg napok pécsi bemutatója alkalmából

Harmadik, vagy negyedik leforgatott, azaz elkészített filmem a *Hideg napok* – vagy hogy is mondjam: ez a negyedik filmjáték, amelyhez munkám által közöm lehet. Ennek ellenére ma is kívülről vagyok, nem filmes, a szakmához leginkább a forgatókönyv kapcsol, amelyet többé, vagy kevésbé kezem munkájának tekinthetem, tekinthetek. Ezért, amikor a gyártáshoz, vagy a művészethez hozzászólók, a forgatókönyv a kapaszkodó számomra.

Leginkább... mondom, mert igazából, elejétől végig egyetlen forgatókönyvet sem írtam, holott alkalmam lett volna, s talán erőm is, hogy mindazt vászonra kényszerítsem, amit egy-egy felvetett, s magam hozta témáról elképzeltem és megálmodtam. S szerencse, hogy nem éltem az alkalmakkal, vagyis, engedtem, hogy eltérítsenek attól, amit én magam, közvetlenül filmvászonra gondoltam. Ezért ki is törlöm az *álmodtam* szót a fogalmazásomból, s legszívesebben a *képzeltem* igét is kiiktatnám használatomból, amikor a filmgyártásban történt részvételem jellegét és minőségét próbálom megközelíteni.

Válhat-e az íróból jó aranyműves? Miért ne. És versenyző? Az is. És repülőgépkonstruktor is természetesen, és sok más egyéb is. Nagyon jó az, ha olyan emberből lesz író, aki igen komolyan, tehetségesen készült valami más pályára, mielőtt végzetesen be nem bizonyosodott, hogy mégis-mégis az irodalomban foroghatja ki legjobban képességeit. S ezért semmilyen becsült szakmának sem kell szégyenkeznie, ha olyan személy elegyedik művelői sorába, aki elébb írónak készült. Nem fordulhat elő, hogy valaki megbecsült aranyműves és jó író is ugyanakkor? Már hogyne fordulhatna elő! Csak nagyon ritka eset, persze.

Mint tudják, játékfilmek gyakran alapulnak irodalmi alkotásokon, többnyire novellákon, vagy regényeken. Holt, vagy eleven írók művein. A halottakkal nincsen baj, s az élők közül is csak inkább a pályájuk kezdetén járó fiatalabbak keverednek bonyodalomba, mert egyes filmgyárak merő udvariasságból, vagy a művészi érzékenységet megillető túlzott tapintatból – magát az írók fel a forgatókönyv megszerkesztésére, megfogalmazására. S a fiatal író, akit többszörös becsvágy sarkall, úgy rugalmasságát, sokoldalú képességeit, a művészi alkotás minden ágazatára való alkalmasságát bebizonyítsa – enged az udvarias felszólításnak.

A filmgyár pedig nem csupán udvariasságból környékezi meg az írók, hanem titkon abban bizakodik, hogy alkalmas forgatókönyv-munkást nyerhet benne s egy-csapásra kettős jót cselekszik. Nem törődve azzal, hogy a második lehetőség az író számára nem üdv, hanem gyötrelme lesz.

Felnőtt emberek szabad elhatározásról lévén szó, még hadd fűzzem hozzá, hogy az írókban sem csupán a hiúsággal határos becsvágy dolgozik, hanem az anyagi meggyőződés is, melyre a szokásos honorárium ígérete ilyen esetben lehetőséget ad. Ez utóbbi motívumot azonban nem túloznám el.

Kezdetben engemet is nagy belső örömmel töltött el, hogy filmet „írhatok”, s ha nem is állítom, hogy gyermeken lekesített a feladat, mindenképpen közel esik a valósághoz, ha úgy emlékezem vissza a kezdetre, az első vállalkozásra, mint megoldandó, nekem való, tehát megoldható feladatra. Tudtam, hogy szokatlan műfajban,

*Kovács András filmrendező az Ércbánya Vállalat
közönség-művész találkozóján.*

II. MAGYAR JÁTÉKFILM SZEMLE

*PÉCS-BARANYA
1966. SZEPTEMBER 26-
OKTÓBER 1.
(ERB JÁNOS felvételei)*

Dolgoznak a filmesek a Művészklubban.

*Somogyi József Kossuth-
díjas találkozik a pécsi mű-
vészekkel a Bartók Klubban*

*Latinovits Zoltán
a Művészklubban*

Fábri Zoltán beszél a díjkiosztó ünnepségen, háttérben a szakmai és a társadalmi zsüri tagjai.

Jancsó Miklós filmrendező átveszi a zsüri díját.

Jancsó Miklós, Halász Judit, Makk Károly és Darvas József a gálaesten.

Aczél György és Mensáros László a gálaesten.

talán más művészetben kell mozognom – de ettől nemhogy riadtam volna, inkább az ismeretlen birtokba vétele izgatott.

Igen, a feladat olyannak tetszett, karnyújtásnyira, csábítóan eddigi (az eddigi!) írói gyakorlatomtól – sőt kezdetben szinte könnyebb és gyorsabb munkát, hamaribb eredményt ígért, mint bármilyen hasonló terjedelmű prózai munka. Ez a remény azonban mindig csalóka, aminthogy a munka is egészen más jellegű, mint ahogyan a távolabb állók, vagy akár azok képzelik, akik frissiben vállalkoznak ilyenféle munkára.

Saját tapasztalatomból beszélek, de mások gyötrődéseinek tanulságából is. (Ámbár tudok olyan írókról is, akiket mulattat a forgatókönyvvél való foglalkozás, bibelődés. Az ilyenféle jó mulatság azonban hitem szerint nem az irodalom udvarán szokott keletkezni.)

Észre vehették, hogy nem írói diadalról akarok számot adni, de nem is forgatókönyv-szerzői kudarcról, mikor arra a vélekedésre jutok, hogy a filmforgatókönyv nem írói műforma, nem írói fáradozás terméke, s nem lehet írói becsvágy célja, hanem főként, s alighanem egyedül a rendező számára készített utasítás (általa az egész megjelenítő közösség számára) lerögzített tervrajz, magatartásszabályzat azokra a napokra, amikor a felvevőgép működik majd.

Bárki vesse papírra ezt a munkatervet, bárki fogalmazza meg, végső formájában, a legfigyelemre méltóbb utalásokat, parancsokat illetően, a rendező kívánságai lesznek benne irányadók, még akkor is, ha a kiinduló helyzetben egy teljesen kész s a filmre vonatkozóan továbbra is érvényes írói alkotás szolgált alapul.

Hogy az ígét pontosan alkalmazzam: a befejezett írói mű, mely filmre csábította a rendezőt s egy egész munkás közösséget, ha a maga polcán uralkodott is – mihelyt az elcsábított rendező kezére kerül, nyomban *szolgálnia* kell. Az új helyzetben, a magvában mocorgó új alkotást kell szolgálnia, akkor is ha a születendő mű minden porcikájában saját plazmájára ismerhet.

Vállalhatja-e az író, hogy művét felbontsák, darabokra szaggassák, oldalankint, vagy akár mondatonkint, becsomagolják, megszámozzák s elszállítsák egy más mesteriség országába, hogy ott (a fölöslegesnek ítélt részleteket útközben elhullatva) felépítsék egy új szférában, meghökkentő fények és hangok között? Vagy vállalhatja-e akár csak azt is, hogy egy gondolata fölött valaki tovább meditáljon s lefényképezze, ami eszébe jut?

Az író mindezt vállalhatja! Csak azt nem, hogy egy új mű szolgálatában (hiába, hogy társtulajdonos benne) kockára tegye szeme világát.

A rosszul sikerült film hamuként, a jól megcsinált film áldás formájában úgyszólván visszahull az íróra és művére. Hamu vagy áldás? Nem az író elhatározása és buzgalma teszi, hanem a rendezőé! S ezt a szolgálatot az író mindenkor elfogadhatja tőle. Bosszankodva vagy boldogan.

Jancsó Miklós három filmje

Az elmúlt években három magyar film címlistáján olvashatta a mozilátogató ezt az egyszerű ténymegállapító közlést: „Rendezte: Jancsó Miklós”. Ezeknek a filmeknek ez a legfontosabb adata. Az elsőnél még lehet hogy elsiklott a néző szeme a rendező neve fölött, a harmadiknál meg kellett azt jegyeznie. Egy mai magyar rendező olyan alkotásai ezek, melyekben műről-műre emelkedve eljutott a korszerű művészetnek arra a szintjére, amit joggal állíthatunk egyenrangúnak a nagy külföldi kortársakéval. Jancsó Miklós az *Oldás és kötés*-sel egy bátor és újformájú filmet csinált, aztán az *Így jöttem* egyszerűsége és szépsége felé lépett, s most, a *Szegénylegények*-kel, melyben már szétválaszthatatlan az igazságkereső merészség és a kegyetlen gyönyörűség hatása, a modern magyar film tán legremekebb művét alkotta meg.

Az csupán bizonytalan tágasságban jellemzi ezt a három művet, ha egyszerűen azt állítjuk róluk, hogy modern filmek. Hiszen a festészet, zene, irodalom mellett velük egyenrangú művészettárrsá nőtt mai filmművészet, – legalábbis, ami belőlük nemcsak a szórakoztatás, hanem műalkotás igényével készül, – sokféle arcot mutat. S ha azt hangsúlyozzuk, hogy ezek legjobbjai szellemi izgalmat azzal keltettek, hogy eleddig a film-kép számára ismeretlen, lelki történések területeit hódították meg – ezzel még csak egy igen tágas határt húztunk e három magyar mű köré. Sok-sok filmről mondhatnánk el azt is, hogy a rendező személyes mondanivalója, egyéni látásmódja hitelesíti a modern különösség-keresést, s hogy a tárgyilagos felvételek, – ha a rendező alkata úgy kívánja, – a gondolati filozófiai jelképek lehetnek. Talán közelebb visz Jancsó filmjeihez, ha felismerjük művészi rokonait: a lenyelve rendezőket – Wajdát és Kawalerowiczot – vagy Fellini korábbi alkotásait – az *Orszáquiton*-t és a *Cabiria éjszakái*-t. – Akárcsak e példaadó kortársak, a magyar rendező is megtartja az elemi emberi drámák realizmusát, gondolkoztató újszerűségét személyes látatása és nem szokatlan, meglepő eszközei magyarazzák. Éppúgy távol áll tőle a francia „úji hullám” pszichológiai rafináltsága, mint a fiatal angol rendezők nyers keménysége.

Sem megtanulható szabályokkal, sem átvett hatásokkal nem lehet megmagyarázni azt, ami ezekben a filmekben eredeti és öntörvényű művészet. Azon a közvetlen élményen, amit az elsőtétített moziteremben háromszor odakínált Jancsó Miklós, a mozgó kép, hang, párbeszéd, színészi játék *elrendezője*, érdemes elgondolkozni.

Pályája lassan, kanyarodókkal ért el ide: 1944-ben a Kolozsvári Egyetemen jogi diplomát szerzett, miközben néprajzot és művészettörténetet is hallgatott. 1950-ben kapta meg a rendezői oklevelet, túl van a nevéven, amikor 1963-ban bemutatíák az *Oldás és kötés*t. Mégis olyan ez a film, mintha egy fiatal rendező első művét látnánk, – egyenetlen, nagyratörő. Nem pályakezdés ez, mert Jancsó mögött évtizedes alkotótevékenység áll már ekkor: közel negyven kisfilm és egy félresikerült játékfilm, a *A harangoak Rómába mentek*. Korai működését, – szakmai körökön kívül, – alig ismerhették. Méis többet jelent ez, mint egyszerű életrajzi adatot, kisfilmrendezői munkájára fel kell figyelnünk. Ez a műfaj, éppen rövidsége miatt, a rendezőtől azt kívánja, hogy a képeket minél tömörebben alkossa meg. Másrészt a rövidfilm mondanivalója leggyakrabban cselekmény nélkül elevenedik meg, a történet hiánya lehetőség a rendező képi fantáziájának, személyes mondanivalójának megjelenítésére. Nem véletlen tehát, hogy a modern film olyan nagynevű alkotói is, mint az olasz

M. Antonioni, a francia A. Resnais, a legyei R. Polanski (a *Kés a vízben* rendezője) pályájukat kisfilmrendezőkként kezdték. Jancsó tömör és gondolatgazdag képi „nyelvezete” sok vonatkozásában már itt, ebben a közel félszáz rövidfilmben alakult ki. Két legemlékezetesebb mű ezek közül, – *A város peremén* és a *Halhatatlanság* – a film számára elvont, „idegen” tartalom elmondásában remekel: az egyik egy József Attila-vers, a másik Goldmann György szobrászatának filmmontázsra fordítása, kiterítése az időben. Egy-egy idegen művészet érzelmi és gondolati világát tudta ezekben filmszerű eszközökkel újraalkotni és közvetíteni.

Hogy nagyfilmjeiben mennyire ott van ennek a művészi sűrítésnek a nyoma, s hogy egy-egy jelenetben mennyi minden *más* is ott van, mint amit látunk, ennek igazolására érdemes példát idézni. Az *Így jöttem* két főalakja, az orosz kiskatona és a magyar diák, valahol a cselekmény közepe táján, az egyik jelenetben egy lányt kergetnek. A kamaszkaland nem sikerül, – egy cirkáló repülőgép, bukórepüléssel minduntalan föléjük száll, elijeszti őket. A következő képsor egy romos kastély parkjában mutatja a két fiút. Játsszanak; egy különös történelmi pillanatban különös játékot: a bejárat párkányzatán álló szobrokat, a törtkarú, embernél nagyobb nőalakokat állítgatják fel, öltöztetik. Aztán, mint a gyerek, aki a megúnt játék szétszedésében lel örömet: széttörlik, ledöntögetik a szobrokat. A kamera és a vágások gyors mozgása csupán követi azt, amit a kép mutat: a vidám kamaszos mozgást, az arcjáték beszédességét. Egyetlen szó sem hangzik. Mégis milyen sokjelentésű jelenet ez! Ezek a gyerekek öntudatlanul is egy volt úri kastély jelképes őrállóit törték össze. De az is benne van, hogy itt, a háború utolsó napjaiban is értéküket veszettek a tárgyak, szomorú az összetört szobrok sora. Azt sem szabad felejtenuünk, hogy az előző jelenet, – a lányüldözés, – a két fiatal nyílt szerelmi játéka volt, furcsa játékszerű itt sem véletlenül női szobrok szolgálnak. Mégsem egy kisfilm külön világa ez, a képek összefüggének az egész történettel: egy barátság szálai szövődnek két, egymás nyelvét nem értő, egykorú egymásra talált ember között.

A jó művek lefordíthatatlanok: tőlük idegen eszközökkel nem lehet egyenértékűen kifejezni őket. Ennek a most idézett képsornak szomorú-derűs hangulatát, gondolatait a szavak csak megközelítik. Annyit azonban ez a magyarázó kísérlet bizonyíthat, hogy ezek a filmek gondolatok hullámszerű gyűrűztetésével hatnak a nézőre. Jancsó kisfilmekben kimunkált tömör képsorai úgy vonnak a mozi bűvös, lebilincselő vázsza elé, hogy nem ringatnak el a cselekmény látványával, nem: gondolati összefüggéseket akarnak ébreszteni. Így aztán nem könnyű művészetet kínál; nemcsak érzelmi együttműködést kíván, megrendülésünket megtoldja azzal, hogy továbbgondolásra ingerel.

•

Ezek után érthető, miért nem lehet Jancsó Miklós filmjeit egyetlen alapeszme köré felépíteni, egyetlen kérdéssel felvetésnek látni. Az *Oldás és kötés* (1963) lényege egy ilyen gondolati madártávlatban mindössze ennyi lenne: a film egy fiatal orvos lelkiismereti válságáról szól, s ezzel a népből jött értelmiség problémáiról beszél a rendező, arról, hogy ahol tudásban, rangban elnyert, ott emberileg mit veszített, más szóval: amit eloldott, azt, hogyan kötheti újra? Csakhogy ezen túl ez a film egyes képeivel annyi minden egyébre is utal, oly sokfelé akarja tágitani a történet-kínálta gondolat határait, hogy közelebb kell mennünk az egyes egységekhez, ha pontosabban akarjuk érteni mondanivalóját.

A film első részében egy idős, a fiatalabb kollégák szemében már kiöregedett professzor operációját látjuk. Az öreg sebész a klinikai halálból hoz vissza egy elvezetettnek hitt életet. Látszólag bármelyik magyar orvosfilm kezdődhetne ezzel a jelenettel. Csakhogy Jámor Ambrus, a film főalakja, megrendül az „öreg” munkája láttán, mert a maga fölényes önbizalmát, önzését kell észrevennie. Nyugtalan lesz és az önvizsgálat válaszait keresi: ő, a parasztfiúból lett orvos, miért lett önmaga ellensége. Itt tér el ennek a filmnek a vonala egy szokásos cselekményétől. Mert ezek a kérdések, melyeket így a történet további része körüljár, ennek a fiatalembernek az élete összetettebb vonatkozásokra nyílik, semhogya azt egy egyszerű, akár drámai

„story” elmondhatná. Előbb Jámor Ambrust városi utcákon, eszpresszóban látjuk, csakhogy mintha a képeket nemcsak a kamera szeme, hanem ez a kallódó ember is látná: felfordult autóról a körútra dőlt tátogó halakat, zajos forgalmat, hideg fényeket. Később egy vitatkozó művésztersaságban tűnik fel. Itt egy kisfilmet vetítenek, – az orvos maga is szerepel benne, – álomból és valóságból keveredő képeit zsidó sirató-ének kíséri. Reménytelen és gyötrő az a szerelem, melynek meg-megszakadó párbeszédeit halljuk; a hős töprengő, ideges arca a kisfilmben és a vetítés alatt a szoba félhomályában: magányos idegen a barátok között. A kórház fehér falainak geometrikus környezetéből zárt szobák homályába, értelmetlenné váló szavak és gesztusok közé került, zavara, nyugtalansága csak növekedett itt, nemhogy választ, még több kérdőjelet talált. Tágasabb és tisztább környezetbe követjük, oda, ahonnan valaha elindult: egy meszeltfalú tanyára. A világos, napfényes tájban idős apja lépeget és ősi mozdulattal magot hint a barázdába. Ebben a világban mégis csönd van, egy elmúló életforma éli utolsó napjait, hangtalanul kesereg önnön szomorú elmúlásán. A filmben a legmegindítóbb, leglíraibb, amit ez a lassú képvezetéssel, ritmikus, lassú párbeszédekkel szerkesztett képsor összefog. Az innen-szakadt fiatalember érzelmeitől szép és szomorú, de a kamera objektívjét töprengés is kíséri: ki érti maholnap az állatok, – lovak, ökrök, – szavát úgy, mint ez az idős parasztember? Miért oly idegenek a rokonok a fiatalember szemében? A kitanítottatott fiúnak mit kellene tenni azokért, akik segítették abban, hogy mássá legyen? Talán túl sokat akar, mindent kimondani akar, túlságosan sokfelé próbálkozik eljutni egyetlen filmmel itt a rendező. Az egyéni sors kérdéseivel az értelmiség életformájára is kérdez, megérinti a múltból maradt sebek lelki világát a kisfilm zenéjével, elvezet a tanyák világához, a paraszti életben való eszmélődéshez, ugyanakkor az egész film a nemzedékek harcáról, egymáshoz fűződő elszakíthatatlan lelki kapcsolatáról beszél.

*

Az Így jöttem (1964) egyszerű cselekményének értelmét méginkább az eszközök, a rendező egyéni láttatása avatja jelentőssé. A beállítások, a köves, kopár dunántúli táj hangulata, a párbeszéd nélküli néma képek lírai látomása teszi gazdaggá az események bemutatását. Ettől még nem hibátlan remekmű ez a film, de Jancsó emelkedő útján fontos lépcsőfok, mert igen egyszerű és nagyon személyes alkotás. Talán elég ha annyit elmondunk, hogy a magyar diágyerek 1945 tavaszán játszódtó történetében, – kallódik, fogságba kerül, egy orosz kiskatona barátja lesz, aki értelmetlenül meghal, a fiú szomorú kiábrándultságával zárul a cselekmény, – ez a kevés esemény tulajdonképpen mennyi meglepetéssel, különösséggel van tele. Milyen meghökkentő helyenként ez a javarészt oroszbeszédű magyar film a felszabadulásról, mennyi rácsodálkozást kelt a hősben és a nézőben a szovjet katonák játékos, robusztus természetessége. A film drámaiságát is ez szüli meg: a történelmet, 1945-ben, Magyarországon, – amit a fiú először nem ért, amit idegennek és ellenségnek érez, azt a környező magyar világ végig nem fogja fel. S a diák nem tud oroszul, de érzést és emberséget viszonzó érzékenysége legalább oly pontosan jelképezi 1945 tavaszának magyar lelkiállapotát, mint amennyire, – más oldalról, – az emiatt ráhulló ütlegeknek is szomorú történelmi hitele van.

Nem lehet erről a filmről szólni anélkül, hogy legalább futólag ne említenénk, milyen sok benne a rendező személyes vallomása. A húszéveslötti eszmélkedés drámáját igazában az teszi hitelessé, hogy minden részletében ezt a „belülről sugárzó” látatást kell megéreznünk. Nem lehet összetéveszteni egy film szubjektivitását egy versével, hiszen a kamera mindig kívül áll, de Jancsó Miklós, – személyes köze lévén ahhoz, amiről beszél, – ami egyéni vonás csak fellelhető a képekben, színészek mozgatózásában, azzal mind saját érzelmeit, gondolatait közvetíti. *Így jöttem*, – szól első személyben a filmcím és valóban: a hős útja a két évtizeddel ezelőtti felszabadulásunknak éppúgy tükre, mint amennyire egy lírai emlékezés foglalatja.

*

A *Szegénylegények* (1966) alkotójaként Jancsó ott áll, ahonnan jelképesen és valójában is irányítja a forgatást: a kamera mellett, a képen kívül. Nem vetíti át gondolatait, érzéseit egyetlen alakba, hanem mai tudatával teszi a film egészét, a kiegyezés utáni években játszódó cselekményt, a film jelenévé. A pusztai betyárok kelepcébe csalásának és vereségének történetéről beszél mindvégig.

„Mint a kövek. Ezek mint a kövek” – mondja az egyik névtelen „nehézeletű” szegényember a nyomozást végző Ráday különítmény embereiről. De ugyanezzel kelene jellemeznie önmagát is, társait is, „Sándor” embereit, a konok és elszánt betyárokat, akiket egy náluk nagyobb hatalom rafináltsága csal hurokba. Ennek az ördögi kelepcének a mozgását látjuk a filmen, ahol a befogott vadak ezek a keménykötésű, hallgatásba burkolódzó pusztai emberek, akik valamikor hősök voltak, gyakorta azonban csak közönséges bűnözők. Velük szemben áll az úri hatalom feketeköpenyes ellenfélként: ez az okos kegyetlenség hivatalnokai, az arctalan rend és hatalom sorra változó, kiismerhetetlen képviselőiben ölt testet.

A rendező nem vezet félre, és nem csinál az áldozatból hőst, nem mutatja a hőhért ördögnek: ennek a vallatósáncnak és ennek a kelepcének az eszközei – a lelki és fizikai megalázás folyamata, – úgyis állásfoglalás felé lökik a nézőt már a film első pillanataiban. Úgy tűnik tehát, hogy az alkotónak elég pontosan felmutatni a történet tényeit: helyét, szereplőit, helyzeteinek sorát.

Csakhogy a tényeket, már Jancsó Hernádi Gyulával közösen írt szövegkönyve is válogatva, minősítve dolgozza fel. Egy történelmileg hiteles esemény a film történelmi alapja. Ennek leglényegesebb adatai a következők: Ráday Gedeon gróf 1868-ban megbízást kap, hogy számolja fel az alföldi betyárvilágot. A gyanúsabb embereket összefogatja és a szegedi várban több hónapon át kínzásoknak, vallatásnak veti alá. Módszerei egyaránt emlékeztetnek a középkori inkvizícióéra és a modern lélektani kihallgatástechnikára. Ebből az anyagból a filmen egy általánosabb tartalom jelképe lesz.

Nézzük csak a környezetet, amelyben a rendező elhelyezi ezt a korhű és a maga valóságánál többre utaló történetet. A puszta tágassága veszi körül azt a zártfalú sáncot, ahova beterelték a gyanús „nehézeletűeket”. Mellette zárkasor, börtönudvar-szerű szűk tér, kicsit távolabb parasztház: itt vannak a vallatósobák. A nyitóképben erről a nyílt pusztáról hajtják a rabokat az erődítménybe. Ennek a körkörös napfényes tájnak az egyszerű, tágas szépsége itt-ott kinyílik néhány jelenetben. A kamera mindig a zárt, árnyékos, szabályosan épített sánc felől fényképezi a vidék határtalan panorámáját. Másutt csak a pacsirtaszó hallatszik, szűrődik át a falon, ez jelzi a mező jelenlévő közelségét. A sánc csak látszólag egyszerű a maga nagy fehér falfelületeivel: kiismerhetetlenül nyílnak és csukódnak benne az ajtók, átjárók, a cella másik zárt térre tárul csak. A parasztház egyik vallató szobájából a másikba, majd ki, aztán újra vissza vezetik, küldik az áldozatokat. Ez a díszlet már önmagában is jelképes jelentésű: a rabság, a kelepce remek megjelenítője.

A „lebuktatás” eseményei is, – látszólag logikusan, – ugyanígy záródnak-csukódnak a betyárok köré. A környezet és a pribékek paragrafusokra emlékeztető szabályos talányossága valójában az árulás és árultatás módszereivel dolgozik, a lélek gyengeségére, léprecsaló ígéretekre épít. Először nyíltan megmondják a gyilkosságait beismerő embernek, hogy megmenti életét, ha önmagánál nagyobb bűnöst talál, tehát ha feladja Rózsa Sándor embereit. Az árulás nem ér cél, mert végülis ezt a maga börtönt menteni akaró gyengét egy éjjel csendesesen és névtelenül meggyilkolják a rabok. Az áruló halála újabb nyom: kinek volt érdeke eltenni láb alól? A három gyanús, de szüntelen ellentmondó vallomásokot adó embert később egy szabadulás-lehetőség sokkal fondorlatosabb ígéretével csapják be. A katonának sorozott rabok közül kell egy lovascsapat embereit nekik összeszedni. Belelépnek a tágra nyitott, eszesen tervezett kelepcébe: maguk válogatják ki „Sándor” volt bandájának tagjait s ezzel a hatalom kezébe is adták őket.

A film minden eszközének szerepe van abban, hogy ez a történet megrendítő és nagyszerű drámává váljék. A helyszín jelzésszerű értelmére már utaltunk, de elemezhetnénk a képek fekete-fehér mértani rendjét is, ezekből a kontrasztokból mennyi fe-

szültség sugárzik. Részletezést érdemelne a színészi játék rendezői irányítása: a gesztusok, a szavak leegyszerűsített formája, ahol az alakok arca, testtartása, néhány egyszerűen, vagy keményen ejtett szava hogyan enged sejtetni egy-egy önálló egyéniséget. Jancsó itt érkezett el igazában ahhoz a modern filmhez, ami elsősorban a képpel „beszél”, ahhoz a megjelenítő egyszerűséghez, melyben a szónak csak másodlagos szerep jut. Csak zörejek kellene s nem zene az érzelmi mondanivaló megjelenítéséhez, viszont a látható mozdulatok többet mondanak tán, mint a párbeszédnek s ezzel a színészi játék is olyan keménnyé egyszerűsödik, ahogy azt a történet légköre és realitása megkívánja.

Azonban csak a film egészéből érti meg a néző, miért volt szükséges a rendezőnek, hogy látszólag állásfoglalás nélkül, kívülről láttassa e kegyetlen történetet. A dráma érzelmi hatásából így támaszthat kettős értelmi, intellektuális tanulságot. A halálba csalt szegénylegények iránti együttérzésünk megszégyenítő vereséghez érkezik el: ott a záróképben, a betyár- és kuruc-romantika nimbusza omlik össze, amikor a Kossuth-nótát éneklő katonákra rárohannak a hatalom képviselői. Másrészt minden rendezői utalás nélkül is megérezzük, hogy a kelepcebe csalt pusztai szabadok ellenálló ereje, – a megaláztatás és a vereség ellenére is, – erkölcsi hatalom a fizikai erőszakkal szemben, ezért kiált ennek a filmnek a jelképes tartalma a múlt minden terrorára, elnyomására is. „Sándor” bandáját legyőzik, halálukat nem érezzük hősi-nek, de szükségszerűségében is értelmetlennek, viszont a fölöttük aratott sötét győzelem története a győzők embertelen lényegét mutatta fel.

A *Szegénylegények* mondanivalójának súlyával és megjelenítésének erejével, tehát művészi értékével tülemelkedett a magyar filmművészet léptékén. Művészete ezen a szinten egyetemes érvénnyel közvetíti azt, ami személyes és magyar mondanivaló. Jancsó Miklóst ezért joggal érezzük egyenértékűnek a modern művészet nagyaival. Igazságkereső, a felfedezéssel felrázni akaró, a maga egyéni útján konokul, szüntelen előrelépő alkotó – ezekkel a jelzőkkel lehetne e három film mögött álló rendező szellemi arcképét summázni.

FERENCZY BÉNI rajza

Színházi levél Budapestről

Jórészt csak ígéret még az új színházi idény, midőn e sorokat írom, az előzetes műsortervek azonban sok érdekességet ígérnek; és remélhetőleg annak is mélyebb értelme van, hogy a budapesti színházak közül jónéhány eltért a hosszú évek óta megrogzódott szokástól, s bemutatóval, illetve felújítással kezdte az évadot. Tavaly kétségtelenül mozgásba jött a főváros színházi élete, tanúi lehettünk néhány izgalmas vállalkozásnak, sőt néhány rendkívül sikeres színházi eseménynek is. Ha futólag végigpillantunk a színházak bemutató-tervein, annyit minden esetre megállapíthatunk, hogy a címek sok izgalmas színházi este lehetőségével kecsegtetnek. Két Tennessee Williams dráma, Kafka Perének színpadi változata, két Németh László darab, vagy Vörösmarty Mihálynak eddig mindössze négy alkalommal színpadra vitt Czillei és a' Hunyadiak című drámája, és a többi ígéret bőséges lehetőséget kínál a budapesti rendezőknek és színészeknek kiemelkedő művészi élmények létrehozására. De a lehetőségek találgatása helyett nézzük inkább a nyár és koraősz színházi műsorát.

Lényegében már az idei nyár eseményei közé tartoznak az elmúlt évad utolsó bemutató is, amelyekről még nem tudtam beszámolni a Jelenkor olvasóinak. Ezek közül Déry Tibor régebbi keletkezésű drámája (Bécs 1934) csalódást okozott a Nemzeti Színház nézőinek, a Madách Színház Magyar Elektra bemutatója azonban az utóbbi évek egyik legnagyobb színészi teljesítményének teremtett lehetőséget. Psota Irén Elektra alakítása rendkívüli élmény volt, noha jobban illett volna az eredeti Szofoklész dráma színpadára; annál is inkább, mert erősen emlékeztetett Aspasia Papatnassiou Elektrájára, Euripidész tragédiájában, akit három évvel ezelőtt az athéni Piraikón Theatron budapesti vendéggjátékán láthattunk. Psota Elektrája nem e felejthetetlen színésznő játékának másolata – bár ez önmagában is komoly művészi teljesítmény lenne –, mélyebb összefüggés van a két alakítás között; mindketten a hang színének és mélységének, valamint a mozgás dinamikájának szélsőséges feszítésével érzékeltették az emberfölötti feladatokkal birkózó női lélek belső szenvedélyeinek minden megszokottnon magasan túlcsapó hullámvásárát. A lelki fájdalom elviselhetetlen görcseitől porban vonagló női test látványa, a kinok kútjából följjajduló panaszordítás megrendítő élménye azonban olyan elemi erejű, és annyira a déli vérmérsékletű ember szélsőséges szenvedélyességét helyezi előtérbe, hogy a drámának az a magyar jellege, amit Bornemissza Péter átdolgozás-szerű fordításának köszönhetünk – szinte teljesen elsikkadt.

Az idén Budapest a színházak nyári szünetében sem maradt színi-események nélkül. Az ismét üzembe helyezett Margitszigeti Szabadtéri Színpadon a Pécsi Balett és két olasz opera együttes vendéggjátéka után egy érdekes Varázsfuvola előadást láthattunk, amit nem a kissé borsos helyáraknak jogcímét adó, de valójában másodrangú énekesek miatt említék meg, hanem azért, mert az előadás arról tanúskodott, hogy a színpadi játék korszerűsítésének törekvése végre az opera birodalmába is betört. A rendező szemmel láthatóan arra törekedett, hogy élettel töltsen meg a csodálatos szépségű Mozart áriáknak ürügyet teremtő színjátékot is, és noha ez az előadás sem tudott megszabadulni a Varázsfuvolához tapadt elavult hagyományoktól, mégis az utóbbi évek egyik legötletesebb, legfrissebb magyar opera előadását láthattuk. Ismét színházi előadások színhelye volt a Városmajori Színpad is – a rossz idő miatt szerencsére ritkán –, ahol Plautus Szamárvásár című komédiáját mutatta be egy alkalmi társulat feltűnően gyengén. Nem nagyon sikerült Devecseri Gábor átdolgozása, de nincs ok az ötletszegény rendezés dicséretére sem, botrányosan rossz

volt a tánckar, és a színészek közül is legföljebb Fodor Tamás, Pathó István, meg Schubert Éva komédiázó kedvét dicsérhetjük.

A legjelentősebb színházi esemény ezen a nyáron is a Körszínház bemutatója volt a fővárosban. A vállalkozás merészsége túltett az elmúlt évek összes bemutatóin; és nemcsak azért, mert Kazimir Károly ezúttal Shakespeare egyik legritkábban játszott színművét tűzte műsorra, hanem azért is, mert a bemutatót majdnem kizárólag fiatal színészekkel vállalta. Tudjuk, hogy eddig is nehéz gond volt a Körszínház előadásaihoz megfelelő színészeket találni, de minden évben akadtak szépszámmal neves vállalkozók, noha más években éppen úgy szüksége volt színészeinknek a nyári pihenőre, mint az idén. Nem vet éppen jó fényt az ún. élvonalbeli színészek művészi becsvágyára, hogy éppen egy olyan drámában vonakodtak szerepet vállalni, amely rendkívüli erőfeszítéseket kíván – és ennek arányában természetesen rendkívüli eredménnyel is kecsegtet. „Ez a Shakespeare-dráma, kivételesen, inkább olvasásra, mintsem színpadi előadásra való. Az emberi eszmények, színpadi konvenciók ilyen mértékű semmibevétele századokon keresztül elriasztotta a színházakat a darab bemutatásától” – írja a Troilus és Cressida 1961-es magyar kiadásának (Európa) jegyzeteiben Székely György (886. old.). S lényegében ezt az álláspontot igazolta a Körszínház előadása is. Mert Kazimir Károly rendezői elképzelései megteremtették ugyan a színpadi konvenciókkal szakító előadás elvi lehetőségeit, fiatal színészei azonban csak *jól* és nem zseniálisan játszottak, – ez pedig egy igazi nagy sikerhez nem volt elegendő. Nem volt elég még akkor sem, ha sietve hozzá kell tennem az előbbiekhöz, hogy Szabó Gyula egész kiválóan alakította „a nyomorék és mocskosszájú” Thersites figuráját, és Domján Edit, aki Cressida nehéz szerepében is első pillanattól kezdve képes volt érzékelteni a lány izzó érzékiségét, már a tiszta szerelmesben is sejtetni tudta a későbbi ringyót, – szintén nagyon jó volt.

Shakespeare-bemutatóval kezdte őszi idényét a Madách Színház is; itt a nagy angol drámaíró nálunk egyik legtöbbet játszott és legnépszerűbb színművét láthatjuk, a Szentivánéji álmot, a romantika kedves Shakespeare-darabját. Mintha nem is ugyanaz a szerző írta volna e két művet; az egyik: csupa mosoly, következmények nélküli tréfa, boldog egymásratalálás; a másik: egy pillantás az ember-lét feneketlen örvényeibe – egyetlen reménysugár nélkül, de mégis mindvégig nevetve. A néző felüldülve jön ki a Szentivánéji előadásáról, nem hoz magával mást csak néhány könnyű álom-foszlányt a szerelmesek vidám történetéről, és néhány ráragadt jókedv-morzsát. A Troilus és Cressida sokkal kellemetlenebb emlék, és gondolkodni kell rajta. A kényszerítő erejű kérdések sorát veti föl e művében Shakespeare; olyan kérdéseket, amelyek időszerűsége szinte elképesztő. A világirodalom legnagyobb háborúellenes drámáját a Troilus és Cressida; a legközvetlenebb előzménye Brecht intellektuális színházának, és ugyanakkor Beckett kegyetlen egzisztencializmusának is. Groteszk történet arról, miként áll fejtetőre az erkölcsi világrend; arról, hogy a hősök voltaképpen gyáva és tehetetlen, himringyókkal fetrengő orgyilkosok; hogy a férfi nem keres mást a szerelemben, csak rövid kielégülést, az asszony pedig csak az alkalomra vár, hogy egy helyett mindenkié legyen; és főleg arról, hogy a háború, mely bujálkodási alkalom az egyiknek, hiúsági kérdés a másik „vezérnek”, lényegében értelmetlen mészárlás. Shakespeare drámájában minden hősnek két arca van, és minden kérdésnek két válasza. Az egyik, amit olvasmány emlékeinkből hoztunk magunkkal, amire az iskolában is tanítottak; a másik, amit a költő állít elénk, megmutatván a legendás trójai háború, és benne a katona hősök örök példaképeinek igazi arcát. Teljesen igaza van Thersitesnek, amikor így átkozódik: „Micsoda alakoskodás, micsoda szemfényvesztés, micsoda becstelenség! s az egész egy felszarvazott férj miatt, meg egy ringyó miatt; gyönyörűséges ok viaskodó pártokra szakadni és vérbefúlni miattuk. Hát száraz fekély az ügyükre, gebedjenek bele a háborúba meg a kurválkodásba!” – És mégis igaza van Jan Kottnak, amikor kijelenti ennek, – illetve az ő értelmezésében Thersites tökéletes világtagadásának ellensúlyozására: – „Thersites aljas”. Aljas, mert nemcsak a rossz és hamis eszményeket tagadja, hanem *minden eszményt*, és nem ismer mást, csak saját kis egyéni érdekét. De magával a kitűnő lengyel Shakespeare-kutatóval is csak félig érthetünk egyet, amikor leszűri a dráma

végső tanulságát roppant érdekes elemzése végén (Nagyvilág, 1966. IX. 1423–1426): „A tragédiában elpusztulnak a hősök, de sértetlen marad az erkölcsi rend. A hősök halála megerősíti a tökély létezését. Ebben a meglepő drámában sem maga Troilus nem pusztul el, sem a hűtlen Cressidát meg nem öli. Itt nincs *katarzis*. Még Hektor halála sem egészen tragikus. Ez a hős a szép gesztusért fizet, a myrmidonoktól körülvéve, a gyáva hetvenkedő pengéjétől hal meg. Ez a halál gunyoros is.” Mindez igaz. Tökély nincs. Csak emberek vannak. És köztük Hektor a legkülönb, de neki is meg kell halnia. Értelmetlenül, céltalanul, mint annyi más katonának a háborúban. Itt a tragédia. Mert a halál még a leggunyorosabb körülmények között is megmásíthatatlan és visszavonhatatlan pusztulást jelent. Az emberi élet legfőbb értékének pusztulását. Troilus akarja a háborút, a férfihűség nevében; de ebbe a hűségfogalomba az már nem tartozik bele, hogy közvetlenül a nászjáték után legalább megkísérelné Cressida kiadásának megakadályozását; és – vagy egész nyilvánvalóan cinikus ő is, vagy fogalma sincs a valóságról, ha komolyan gondolja, amikor szeretőjét váltságdíjként átadja a görögöknek. Hektor ellenzi a háborút, csak akkor egyezik bele folytatásába az „egyéni és közös becsületünkre” hivatkozva, amikor rájön, hogy további ellenkezése a minden idealizmust tagadó, és ezzel együtt a társadalom egész törvényes rendjét elutasító Thersites álláspontjára kényszerítené; meghal a saját maga által is elfogadott értelmetlen mézszárlásban, mert ő sem ismeri föl az egyetlen megoldási lehetőséget, a *Rend* megváltoztatását, ő is csak a tökéletes anarchiát tudja a régi renddel szembeállítani. A csőd felé mutató kérdések légiját veti föl e mű; annál is hatásosabban, mert nem szerepelnek benne olyan gonosztevők, akik – Macbeth módjára – többet mernek, mint ami emberi. Cressida ringyó lesz, de mi van abban természetellenes, hogy egy fiatal lány kívánja a testi szerelmet, és szörnyen csalódik az egyetlen férfiben, akinek már az első hajnalon könyörögni kell, hogy maradjon még, és aki meg sem kísérel megvédeni őt? Az élet másik oldala ez, mint a Szentivánéji álom tündérregéjében. És a csőd felé mutató kérdéseket is *nekünk* kell megoldani; a költő legfőljebb a többi drámaiban kínál ehhez segítséget, s nemcsak a Lear királyban, amint erre L. C. Knight rámutat, hanem egész életművében.

Minden bizonnyal a Troilus és Cressida elgondolkoztató kérdéseinek izgalmas tartalma okozza azt, hogy a dráma Shakespeare egyik legkorszerűbb művének tetszik. A romantikus álmodozás kora lejárt a színházban is, ami nem jelenti ugyan a Szentivánéji álomhoz hasonló színművek időszerűtlenségét, de mindenesetre előtérbe hozza az intellektuális izgalmasabb alkotásokat. Nem véletlen, hogy napjainkban a Troilus és Cressida világszerte divatba jött, és ebből a divatból máris számos nagy siker született, hogy csak egyet említsék közülük: Bukarestben pl. David Esrig rendezése a nemzetközi érdeklődést is fölkelte a hazai közönségsiker mellett. Nem lehetetlen tehát a dráma színpadra vitele, csak korszerűen fölkészült színészek, és – ami a budapesti előadásról sem hiányzott – elmélyült rendezői munka szükséges hozzá. De hát ezek minden igazán jelentős színházi siker alapfeltételei. Ezt igazolja egyébként a Szentivánéji álom előadása is. Ádám Ottó, a Madách rendezője finom hangulatú tündérvjátékot formált a darabból, arra törekedvén, hogy a mű költői szépségei kerüljenek előtérbe. Ez különösen a tündér-jelenetekben sikerült, főleg a szépen beszélő Titána és Oberon (Domján Edit és Mensáros László), valamint a remek Puck (Tordy Géza), no meg Arany János csodálatos fordítása segítségével. Szép és jó előadást láthattunk, de a rendkívüli élmény ízét csak akkor élveztük, amikor a Helenát alakító Nagy Anna lépett a színpadra.

Mert Nagy Anna volt az egyetlen szereplője az előadásnak, aki kilépett a szokványosból és nemcsak a hagyományost igekezezt javítani, hanem eredetien újat is adott. Nem nagy, de annál mélyebb tragédiát játszott el. Lemondott a nevenségesség olcsó eszközeiről, és helyette föltárta Helena sorsának és egyéniségének igazi távlatait. Egy gátlásos lányt láttunk a színpadon, aki tudja, hogy korábbi kedvesét elhódító vetélytársnője szebb, életrevalóbb és minden tekintetben vonzóbb nála; mivel azonban tudja azt is, hogy egy kudarc – gátlásainak megmerevítésével – reménytelen helyzetbe hozná, kétségbeesetten s minden eszközzel, de lényének mélyéről fakadó ügyetlenséggel küzd szerelmesének visszaszerzéséért. Mi pedig – Nagy Anna Helénájának

láltán – tökéletesen értjük Demétrius emberi indítékait és tudjuk, hogy ezen a lányon valóban csak a tündérkirály bűbája segíthet. A verset is megkapó szépen mondó Nagy Anna játéka az előadás egyetlen nagy meglepetése. A többi szereplőktől semmi különösét nem láthatunk; még Tordy Gézától sem, aki pedig vonzó és érdekes Puckot formál, de messze elmarad a veszprémi Majcen Mária tavaly látott felejthetetlen alakításától; hiányzik Tordy játékból is az új szín és az új gondolat, Majcen Mária leleménye az ifjúság féktelen belső energiáját jelképező, a Puck szerepének mélyebb értelmezéséből fakadó robbanó, és mindent magával sodró jókedv megjelenítése.

Végző következtetésként a két Shakespeare-előadás ürügyén hadd vessem föl még egyszer a színésznevelés kérdését. Meghökkenítő, milyen kevés jól képzett színészünk van, és méginkább az, milyen sok rendkívüli tehetségnek indult fiatal színész és színésznő sikkadt el az elmúlt években. (Az örvendetesen fejlődő Tordy Géza semmiesetre sem tartozik közéjük!) A fiatal színészek az olcsó, és többnyire filmsikerekre visszavezethető népszerűséget összetévesztik a művészi eredményekkel. Csak a Szentivánéji álom előadásán is egy sor olyan fiatal színészt láttunk – élen Béres Ilonával és Cs. Németh Lajossal –, akik amióta „kiugrottak”, semmi újjal sem tudták gazdagítani művészi eszközeik tárházát, és a szerepek hosszú során ismétlik ugyanazt a figurát. Vajon mit tesznek a színházak, hogy a rutinból dolgozó fiatal színészeket művészi alkotó munkára serkentsék?

DÉVÉNYI IVÁN

Bálint György és a képzőművészet

1906. július 9-én, hatvan esztendővel ezelőtt született *Bálint György*, a két világháború közötti időszak kiváló marxista publicistája, kritikusa és esszéistája, aki a fasizmus áldozataként halt mártirhalált 1943 januárjában Ukrajnában. Bálint irodalmi tárgyú írásai (Proustról, Thomas Mannról, Martin du Gard-ról, Huxley-ről, Ehrenburgról, Aragonról, Babitsról, Kosztolányiról, Kassákról, József Attiláról, Radnótiról, Illyésről stb.), valamint a terjeszkedő hitlerizmus és a hazai fasizálódás ellen küzdő újságcikkei „Az Est”-lapokban, a „Népszavá”-ban, „A Toll”-ban, a „Nyugat”-ban, az „Újság”-ban, a kommunista párt legális folyóiratában: a „Gondolat”-ban és egyéb lapokban jelentek meg. Harcos humanizmus, erkölcsi-politikai bátorság, megalkuvást nem ismerő elvhűség, könnyed, elegáns, szellemes érvelés, kivételes íráskultúra és enciklopédikus műveltség hatja át e fiatalon elpusztított írástudó tiszta és példamutató életművét.

A modern magyar képzőművészet iránti érdeklődők (méginkább a festészetünk közelmúltjával foglalkozók) jól ismerik Bálint György két – Derkovits művészetének szentelt – fontos és tartalmas cikkét („A festő halála”, Pesti Napló, 1934. június 24-i szám és a Dózsa-fametszetsorozathoz írott 1936-os előszó); a másodikban ilyen – egyértelmű és Derkovits emberi-festői szemléletének lényegét megragadó – sorok olvashatók: „A munkások és parasztok keserősége és reménye él festményein, rajzain és metszetein... Képein a munkások élete bontakozik ki, minden vonatkozásban és minden hangulatban... Zsenijének legnagyobb teljesítménye, lelki alkatának, világ-szemléletének legtökéletesebb összefoglalója az 1514, a Dózsa-felkelés fametszetsorozata.”

Abból a két vastag kötetet kitevő, minden eddiginél bővebb és gazdagabb (ezernégyszáz oldalas) gyűjteményből, amely Koczkás Sándor irodalomtörténész szerkesz-

tésében Bálint György cikkeiből és tanulmányaiból nemrégiben megjelent („A torony-őr visszapillant”, Magvető kiadó, 1966), az állapítható meg, hogy a két Derkovits-íráson kívül jópár más képzőművészeti kritikát, fejtegetést és glosszát is írt Bálint. Cikkek sorában foglalkozott tárlatokkal és általában kora művészeti kérdéseivel – elmondotta a véleményét Gulácsy és Csontváry piktúrájáról, a dadaista mozgalomról, a „zenei festők” elnevezésű nonfiguratív művészcsoporthoz budapesti kiállításáról –, írt a klasszikus mestereket szorgalmasan és hücn másoló Balló Edéről, Tihanyi Lajos mesteri Kosztolányi-portréjáról és még számos más műről, művészről, művészeti jelenségről.

Egyik cikkében találó, finom, értő jellemzést adja Gulácsy Lajos munkásságának: „Viziói gyakran olyanok, mint a felzaklatott álmok, színei sokszor nem ebből a világból valók... Művészete – éppúgy, mint Csontváryé – messze fölébe emelkedik a betegség adta érdekességnek. Zseniális festő volt, – elsősorban festő és csak aztán beteg. Képeit jóval a háború előtt festette, – és milyen maiak, milyen modernek. Valami csodálatos, szinte anyagtalán könnyedséget látunk tájképeiben, csoportképeiben, rajzaiban.” („Gulácsy Lajos és Liebl Ervin kiállítása”, Magyarország, 1936. okt. 2-i szám.) Hasonlóképpen helyesen ismerte fel Csontváry Tivadar művészi originalitását, akit „Levél valakihez, aki esetleg író” című cikkében (Pesti Napló, 1937. aug. 15-i szám) „a század egyik legnagyobb magyar festőjének” nevezett, egy másik cikkében pedig így beszél róla: „Ha festményeit nézzük, önkéntelenül arra kell gondolni, amit Dantéről mondtak, mikor alakja feltűnt a ravennai utcán: „Íme, az ember, aki lent járt a pokolban.” („Csontváry”, Pesti Napló, 1936. május 10-i szám.)

Szeretettel, biztatással állott a szociális és forradalmi szellemű „újrealista” csoport mellé, amikor az bemutatkozott a Tamás-galériában. Név szerint is foglalkozik e csoport több tagjával, Fenyő A. Endrével, Kühner Ildával, Berda Ernővel, Sugár Andorral, Szántó Piroskával, Goldmann György, Bokros-Birman Dezső, Gádor István szobrászokkal, Háty Károly Lászlóval és másokkal. („Újrealisták kiállítása”, Magyarország, 1936. okt. 4-i szám.) Mint ismeretes, e művészek voltak Magyarországon a szocialista realizmus előfutárai.

Megbecsüléssel írt Szőnyi István, Bernáth, Berény Róbert, Márffy, Bornemisza Géza, Diener-Dénes Rudolf és több más művész akvarellkiállításáról, amelyet a Fränkel-galériában rendeztek meg. Elismeréssel adózik a kiállításon résztvevő alkotók „magasrendű lirizmusá”-nak és „elmélyült pszichológiájá”-nak, ugyanakkor azonban meglátja azt is, hogy e művészeknek (akik az ún. Gresham-körhöz tartoztak) munkásságát „nagy befelé-nézés”, „a valóságtól való általános elfordulás” jellemzi. („Új magyar akvarellek”, Magyarország, 1936. szept. 6-i szám.)

„Vasbetontorony” című cikkének az az alaptétele, hogy az egykori elefántcsonttorony helyett a modern művészek egyik része vasbetontornyot épített fel magának. Az elefántcsontból és a vasbetonból készült tornyok között azonban – a lényeget tekintve – nincsen sok különbség (Bálint György gondolatmenete szerint), a l’art pour l’art esztétika fellegetvára mindkettő. Annak az absztrakt kiállításnak kapcsán teszi ezeket az észrevételeket Bálint, amelyre 1938-ban került sor Pesten, s amelyen Párizsban élő magyar művészek (Beöthy István, Szenes Árpád, Kolozsváry Zsigmond stb.) alkotásai voltak láthatók. Bálint György elismeri e festők legtöbbjének kvalitásait, képességeit, hozzáteszi azonban, hogy akkor tudnának e modern művészek valóban jelentős és időtálló műveket létrehozni, „ha volna bátorságuk szembenézni a valósággal – ha le mernék festeni és ki mernék vésni az egyén és a társadalom, az ember és a természet izgalmas és végzetes kapcsolatait –, ha merészen megszólaltatnák a tűnődő és küzdő ember ezer indulatát, – ha segítenének napjaink gondolkodóinak és harcolóinak megfejteni, lemérni és egyszer talán megváltoztatni a világot”. (Pesti Napló, 1938. febr. 6-i szám.) Kétségtelenül vitatható és egysíkú ez – a nonfiguratív művészetet sommásan elutasító – állásfoglalás, azonban – minden egyoldalúsága ellenére – figyelemreméltó és rokonszenves benne az a jogos igény, hogy a művészet ne szakadjon el az emberiséget foglalkoztató nagy kérdésektől. (Bálint – véleményünk szerint – ott téved, amikor nem veszi észre, hogy az avantgarde-

törekvések legjobbjai nagyon is „szembenéztek a valósággal”, és nagyon is „segítettek a gondolkodóknak és harcolóknak, hogy megváltozzon a világ”.)

„Művészet?” című cikkében Pátzay Pál emlékezetes „Terhes anya” című szobra, illetve az e szoborral történt nevetséges és szégyenletes hivatali packázás ürügyén Bálint vallomást tesz arról, mit tekint ő, a szocialista kritikus, a művészet feladatának, rendeltetésének: „Az igazi művész áttöri a hazugságfelületet, és napvilágra akarja hozni a nagy titkot, a valóságot. Nem egyes aprólékos részleteit, mint a naturalisták, hanem az egészet, a lényegét. Benéz a mélybe, a homályba, talán beleborzong, de nem retten vissza tőle. És közönsége nem ijed meg attól, amit megmutat neki. A művészet a bátrak mestersége, és a bátrakhoz szól.” (Pesti Napló, 1936. márc. 25-i szám.)

Bálint Györgyöt elsősorban a politika és az irodalom érdekelte, – képzőművészeti cikkeinek, fejtegetéseinek száma – viszonylag – nem nagy. Maroknyi képzőművészeti írása azonban sok igen érdekes, értékes, helytálló, olykor-olykor polémiaira ingerlő gondolatot, ítéletet, szempontot tartalmaz, – helyet biztosítva Bálintnak a két háború közötti legkülönb magyar haladó művészeti írók sorában.

MENDŐL ZSUZSANNA

Dési Huber István

A „negyedik rend” képviselője a festészetben, mint elődei Nagy Balogh János, Uitz Béla, valamint sors- és kortársa, Derkovits Gyula. A két világháború által határolt korszak mostoha társadalmi-ideológiai viszonyai között formálódott életműve, amelyből szép válogatást adott a siklósi várban, a nyári hónapokra rendezett kiállítás.

A székely kisvárosból, Désről származó Huber István (1895–1944), munkássága a húszas években indul, s 1944-gyel, a művész halálával zárul. A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalom minden haladó erőt fojtogató reakciója, a gazdasági válságok, a mindinkább tért hódító fasizmus, az erősödő munkásmozgalmi tevékenység működésének szociális háttere, a festő társadalmi valósága. Művészeti örökségként a festők az első világháború évtizedében megsokszorozódó „izmusok” zúrzavarát kapják, amely e korszakban, jórészt a fasizálódással egyidőben akadémizmusba, s az újklasszicizmus merevségébe torkollik. Még a különböző művészeti iskolák köréből kikerült, nagy mesterek tanítványainak is problémát jelent e korszak bonyolult valóságában az eligazodás, az egyéni hang és festői kifejezőmód megtalálása. Mekkora heroikus erőfeszítéssel juthat el ugyaneddig, aki mögött nem áll iskoláknak, tanítómestereknek műveltséggel felvértező, irányító segítsége!

Dési Huber István művészi és életútjának nehézségeiről feleségének, Dési Huber Istvánnénak könyve ad képet, s a művész állásfoglalásával, nézeteivel a művészettörténet forrásai sorozatban közzétett tanulmányai ismertetnek meg.

Az ezüstműves munkás olthatatlan rajzolási vágya a Podolini–Volkman szabadiskola rajzoktatásán kívül más előképzéshez nem jutott. A 20-as évek elején, Olaszországban eltöltött évei is túlnyomóan a megélhetésért folytatott küzdelemmel teltek. A pihenés óráit megrabolva itt sajátította el a rézkarolás technikai tudnivalóit. Hallatlan munkabírással és akarással rajzolt és tört célja felé: osztályának prob-

lémáit akarta művészetében megszólaltatni, s ezzel részt kérni a munkásosztály művészetének megteremtéséből.

Csak az ennyire tisztán látott cél adhat elég erőt a megvalósításához vezető út nehézségeinek legyőzésére. Önvallomásának néhány sora megvilágítja ennek az útnak a nehézségeit: „Egy munkássorból festővé fejlődő embernek a mai társadalomban végig kell járnia a legkülönbözőbb stílusokat fejlődése során, mert iskolázottsága híján csak így szívhatja fel a művészet korszerű kifejezési eszközeit.”

Nem csupán a hosszú betegeskedés magánya, tépelődései, olvasmányainak hatása, hanem végtelen becsület, tiszta művészi szándák inspirálja gondolatainak leírására, feltárására, nyilatkozataira, amelyek festői munkásságát végigkísérik, emberi-művészi portréját teljesebbé teszik.

1928-tól kezdve a Képzőművészek Új Társaságának tagja, s 1930-tól szerepelt az egyesület tárlatain. Elhatalmasodó betegsége által kikényszerített gyakori művészi pauszokat az önművelés munkájával töltötte ki.

Az egyértelmű szólni kívánás, társadalmi mondanivalójának súlya, osztályával a művészi kontaktus keresésének a szándéka egyszerű, világos kifejezésmódot kívánt, amit csak a szilárd, áttekinthető szerkesztés adhatott meg. Ebben a törekvésben a kubizmus formálás és szerkesztőmódszere a tanítómestere. „A kubizmus valósággal leigázott s én évekig éltem bűvöletében...” – írja.

Nagy, színben viszonylag szegényes síkokra bontott csendéletek, sziluetthatásukban érvényesülő figurák kísérletének eredményei.

A világnézetében gyorsabban érő festő cselekvővágya korai műveibe túl sok eszmeiséget zsúfol, ennek érvényre juttatása a festői megoldás rovására sikerülhetett csak. Ebből adódik első munkásfiguráinak gyakori élettelenisége. Típusokat keresett, de egyénítettség hiányában alakjai tipussá sem nőhettek.

Siklósi kiállítása a 30-as évek munkáival kezdődik. A csendéletek síkokra tagoltságában, a képkiágások ismétlődésében még érződik a tudatos szerkesztés mérlegeltsége, túlzott racionalitása. (Nyitott ablak; Csendélet nyitott ablakkal; mindkettő: 1931.) Az áttekinthető szerkezeti váz mindvégig jellemző művészetére, de későbbi képein egyre spontánabban jelentkezik, óvatos-tudatos fegyelmének merevsége eltűnik.

Heil Olga művészettörténész, a kiállítás rendezője a válogatásnál a művész két fő témaköre: a munkásember és a magyar paraszt világa közül az utóbbi hangsúlyozásával nem csupán a siklósi érdeklődésre, a helyi jobbágyhagyományokra volt tekintettel. A budapesti gyűjteményes kiállításon sem szerepelt parasztábrázolások bemutatásával jól követhetjük a festő fejlődését, amelyben a legnagyobb értéket, tartalmi-érzelmi-formai összhangot az utóbbi tárgykörben festett képei jelentik.

A 30-as években tömör, elnagyolt formákkal, nehéz színekkel festi Dési Huber a szegényember alakját. „Pihenő szénbányász”-a (1933) szinte szervetlen anyagból formáltan kemény, tömzsi arányok jellemzik a figurát. Csaknem azonos beállítással, de kiérleltebb, átéltebb festői megfogalmazásban látjuk viszont a figurát az 1942-es „Teherhordó” című képen. A „Déli pihenő” (1934) a kerítés hűvösébe dülő parasztasszonyt az álom meghitt perceiben ábrázolja, a környezet egyszerű rajzával, tompa színeivel vall a dolgozó ember életéről. A „Guberáló” (1934) lapátoló, magányos munkásfigurája nekikeseredett lendülettel birkózik a képteret – világát teljesen kitöltő, körülzáró barna, sötétvörös, sárga halmokkal. A szorongást, a világot nem értő szinte állati félelmet sugárzó merev tekintetű „Teréz” (1935) kidolgozott, durva kezű, nagykendős alakjában az egyéni jegyek megragadásán túl a szegény tejesasszony sorsáról is sokat mond a festő. Az általánostól a konkrét, az egyedi és általános együttes megragadásáig jutott el a festő.

Dési Huber István 1935-től kezdve egyre többször és hosszabb időre lakója a Budakeszi tudósanatóriumnak. Az erdős környezet, a szemlélődő életmód közelebb hozza a természethez. Ugyanebben az időben több festőnk munkásságában megfigyelhető a természetelvűség tért hódítása, s ez mindannyiuknál sajátosan gazdagította az életművet. Dési Hubernál a harmincas évek végén nem csupán képeinek tematiká-

jában látunk változást, gazdagodást, hanem ábrázolási módjában, festői előadásmódjában is, amely az expresszionizmus nyugtalanságával, feszültségével telítődik. „Az élet körülöttünk egyre szövdményesebb, tele gyulladással, fertőző góccokkal, gyanús elváltozásokkal...” írja egyik levelében – „...az ember önmaga felé menekül a világ örütségei elől, de ez a menekülés csak akkor nyeri el létjogosultságát, ha az ember mindazt a szabadságot, amit magában érez, rettenetet, amit a világban lát, maradék nélkül kifejezi műveiben.”

Gyógyulást, pihenést keresni utazik többször Désre, Bátorligetre, Hollókőre, kis falukat keres fel, s ezeken az utakon nemcsak a táj bűvöli el, hanem lakóival is kapcsolatot talál. Egyre növekvő érdeklődéssel és megértéssel fordul a paraszti világ felé, átértett sorsuk tolmácsolójává lesz képein. Érzelmek azonban mindig markánsan fejeződnek ki. Egyre erőteljesebbé váló színeinek olykor disszonáns csengésével sikerül megéreztetnie ábrázoltjainak helyzetét, a kor nyomasztó légkörét. Széles ecsetjárása nyomott, sűrű atmoszférát teremt figurái köré, és tájképei fölött is vihar előérzetétől terhes a levegő. A „Péter és Pál után” (1938) című tájképen a vonalak és a gabonarakások mélybe vivő ritmusa adja a szerkezetet, az ég sötétjére csak a mély sárga halmokból villan néhány világosabb reflex, izgalmas feszültséggel telített minden. A magyar nóták virtusát és légkörét idéző „Keserves” (1937) erős érzelmi feszültségével kerüli el a zsáner buktatóját.

Gyakran visszatérő motívum képein a nyitott ablak. A korai csendéleteken csak kompozíciós érdekesség, ötlet. Később a szanatóriumok és betegágy bezárt világából elvágyódásnak, a festő lelkiállapotának, környezetágitó vágyának tolmácsolójává lesz ez a motívum a Kisöreg (1937) és az 1939-ben festett Vándor az ablakban című képeken. Ez utóbbin messzevivő, kanyargós országútra nyílik kilátás, amelynek mélybeszívó hatása még az ablak előtti csendélet kis vándorfiguráját is csaknem az útra lendíti. Szelídebb fények, a betegszoba bágyadt reménytelensége szól a Kisöreg című képről. Az előtér asztalkáján rálátásban néhány szerény tárgy, a kép sarkában a kis kórházi ismerős, babáját szorongató kisfiú bánatos arcocskája, s a félszegen felnyitott ablakon a kilátást eltorlaszoló tetők a festő lelkiállapotának közvetítői.

Portréi közül Hollókői öregasszonya (1939) bensőséges hangjával kap meg. Dózsza népének utódjaiként néznek ránk a markáns építettségű, kucsomás parasztféjek.

Utolsó ihletői a Szamospart, szülővárosa, Dés, a falusi környezet élménye. A beteg szervezet utolsó fellobbanásai, a magára találó festő alkotni vágyó láza megsejti a természetben szunnyadó őserőt, s ezekre a képekre a tájban gyökerező, sorsukkal hozzá kötődő emberek teljes megértése jellemző. Színeiben ismét a komorabb, sötétebb tónusok kerülnek előtérbe. A természet elszabadult erőitől megriadt állatokat ábrázoló képeit még erős szenvedély fűti. A „Szamos-parti görbe fák” (1943); „Szamos a nyúlátakkal” (1942); „Vízimalom a Szamoson” (1943) színvilága, nyuquodtabb ecsetjárásával minden esetlegességtől letisztult, átértett festői tolmácsolása az élménynek. Életének e néhány utolsó évében festett képeiről szólva a kortárs kritika is úgy vélekedett, hogy a művész látásmódja, „teljesen festőivé” vált. Atmoszféra teremtménye erejét bivalyos képein is megfigyelhetjük. A folyóparti tocsogók párás, fénnel átitatott világából ősi erővel és tunyasággal válnak ki a bivalyok barna tömegei (Bivalyok a Szamosban, 1942–43). Zölde-aranyos párák oldják a komor színeket, finom hangulattal telítik a képet.

A kiállítás grafikai anyagát néhány korai rézkarc és számos szén- és tusrajz képviseli. A szén-technika erőteljes kifejezési lehetőségei miatt hosszú ideig adekvátabb eszköz volt Dési Huber kezében a színnél. Erős kontrasztok, kemény vonalvezetés, elsősorban a vonalak erejére bízott kifejezés jellemzi tanulmányrajzait, amelyeknek festményeikhez hasonlóan a dolgozó ember a tárgya. A „Viharmadarak” két tanulmányrajza egyik festményét előkészítő, a téma legmegfelelőbb megoldását kutató változatok. Az erőteljes kontúrvonalakba tördelt, munkájukba görnyedt figurák mozgáslátása, a sovány parasztember vésztijszó felpillantása, a három figura együttesében ott érződik a „valami készül” feszültsége. Erdőrésztlet tanulmányrajzai, a buda-

keszi szanatórium udvaráról, környékéről készült vázlatok, a Szamos-parti tollrajzok egyúttal tanúi az önmagát sem kímélő, rendszeres munkának.

Dési Huber István életműve – siklósi kiállítása is erről győz meg – etikai és művészi példaul szolgál. Ha képeinek többnyire hideg, taszító színekre épült világa, egyszerűsége nem is nyeri meg első látásra a szemlélőt, akkor koráról és magáról szóló őszinte hangjával kell megragadnia. Művei expresszív drámaiságú, valóságközeli alkotások, sajátos ízt jelentenek festészetünkben.

DÉSI HUBER ISTVÁN rajza

Szigetvár irodalmi öröksége*

A Zrínyi név és a könyv, Szigetvár és az irodalom elválaszthatatlanul összekapcsolódtak. Ez a találkozás nem egyszeri véletlennek köszönhető, nem csupán annak a következménye, hogy a Zrínyi-család egyik kiváló tagja zseniális költő volt, s hogy remekművének a tárgya éppen ősenek Szigetvárbán végrehajtott hőstette. Az idegen hódítók elleni élethalálharc és a magyar kultúra, irodalom nagy fellendülése, nemzeti művelődésünk alapjainak lerakása mélyebb történeti okok, összefüggések következtében kapcsolódott oly szoros egységbe.

A magyar irodalom a középkorban még csak kezdő lépéseit tette meg, kivirágzásának a feltételei csak az 1500 körüli évtizedekben, a reneszánsz idején alakultak ki. Mátyás Magyarországnak vívmányai nyomán, a XVI. század első évtizedeiben tanúi is lehetünk a magyar irodalom fejlesztésére irányuló első tudatos kísérleteknek. De mielőtt az első eredmények beérhettek volna, megkezdődött a török hódítás, az ország állandó hadszíntérré változott, sorra pusztultak a kultúra otthonai, a békés alkotó munka lehetőségei.

Ennek ellenére az irodalom fejlődése nem állt meg, sőt éppen a legnehezebb időkben, a XVI. század közepétől a XVII. század derekáig bontakozott ki a magyar irodalom első virágzó korszaka. Ez az az időszak, amikor – maig ható érvénnyel – a költészet népe lett a magyar, amikor kialakult nálunk az irodalom, s különösen a vers vezető szerepe a kultúra, a művészet különböző ágazatai között. Az építészet, a képzőművészetek, a hangszeres zene, a színház számtalan tárgyi feltételhez vannak kötve. Verset lehetett írni a vitézek körében, a ló mellett fűbe heveredve, miként azt Balassi tette, sőt még nagy hősköltemény is létrejöhetett, noha íróját, a költő Zrínyit, – mint maga írja – „verscsinálásokrul harcra s viadalra” hívja minduntalan a kanizsai török támadása. De kastélyokat, székesegyházakat építeni, emlékműveket emelni hadszíntér közepén csak kivételes esetben lehetett. A művészi alkotó energia így túlnyomórészt az irodalom területére sűrűsödhetett, s a harcok közepette, azok ellenére írókkal, költőkkel népesült be az ország.

A klasszikus színvonalú, érett magyar költészet együtt született a magyar várak küzdelmeivel. Ez utóbbiak közül kettő emelkedett ki mind a kortársak, mind az utókor szemében: Eger és Szigetvár. Az előbbi a török–magyar várháború legnagyobb magyar diadalát jelentette, s lelkesítő példa volt évtizedeken át, katonáknak, költőknek, köztük az első nagy lírikusnak, Balassinak egyaránt. Eger elválaszthatatlanul összekapcsolódott a nagy magyar líra megszületésével.

Hírét csak Szigetváré szárnyalta túl, a bukásban is győztes, az eleste ellenére is diadalmasnak tartott várvédelem. A sok-sok, hősi küzdelemmel, önfeláldozással védett, de végül is elesett vár közül Szigetvár lett a fókusz, csomópontja annak a felfogásnak, hogy noha külön-külön e várak legyőzhetők, elfoglalhatók, együttesen mégis felőrlik a török támadó lendületét, megállítják a félhold előretörését. Szigetvár körül így egy mítosz alakult ki. Már nem sokkal az ostrom után megindult az írók

* A Baranya Megyei Könyvtár Szigetváron rendezett Zrínyi könyvkiállításának megnyitóján hangzott el 1966. szeptember 10-én.

tollán az események felnagyítása, mely egy-két évtized alatt már odáig fejlődött, hogy a szigeti hőseket az antik héroszokkal helyezték egy vonalba. Mire ez a Szigetvár-hagyomány, ez a mítosz eljutott a költő-dédunokához, már elég érett volt ahhoz, már annyira valóságnak számított, hogy alkalmas lehetett arra, hogy nagy hősköltemény szülessen a nyomában. Olyan hősköltemény, mely nem csupán egy vár, egy hős, egy család dicsőségét hivatott megörökíteni, hanem amelyben Szigetvár és hőse már az egész várháború szimbóluma, ahol az ostrom már visszavonhatatlanul nemzeti rangra, jelentőségre emelkedett.

A végvári harcok és főleg Szigetvár nélkül régebbi irodalmunkból éppen annak legnagyobb értéke hiányozna, de másrészt az irodalom nélkül, a Tinódiak, Balassiak, s főleg Zrínyiek nélkül, a Szigeti veszedelem nélkül Szigetvár sem úgy élne a nemzet tudatában, mint aminek, amilyenek az elmúlt századokban ismerték, s ma ismerjük.

Ennek az egymásrautaltságnak, s az ezt szemléltető négyszáz éves folyamatnak, Szigetvár és a Zrínyiek négyszáz éves irodalmi hagyományának az emlékeit, dokumentumait láthatjuk ezen a kiállításon. Megismerhetjük belőle, hogy mit adott Szigetvár, mit adtak a Zrínyiek a magyar irodalomnak, kultúrának, tudománynak, de megismerhetjük azt is, mi volt az az éltető közeg, amely a szigetvári események emlékét fenntartotta, egyik legszebb nemzeti tradíciónká avatta. A kiállítás minden látogatója történeti és irodalmi élmények részese lesz, s bizonyára sokakat fog arra indítani, hogy ne csak mint kiállítási tárgyakkal találkozzanak az itt bemutatott emlékekkel, de mennél többet olvassanak is majd Szigetvár gazdag irodalmi örökségéből.

SZEDERKÉNYI ERVIN

Darvas József Zrínyi-drámája

Amikor 1645–46 telén a költő Zrínyi felidézte dédnagyapja hősi tettét, s a *Szigeti veszedelemben* maradandó emléket állított a vár védőinek, száz év sem múlt el a nagy küzdelem óta. A török még itt pusztított Magyarországon, évről évre dúlta, fosztogatta a végvárak körüli falvakat, és a költő Zrínyi is többet forgott a csatákban, mint amennyit nyugodtan ülhett az íróasztala mellett. Számára a téma alig volt történelem, sokkal inkább élő példa, melyet vizsgálnia és vallatnia kellett, hogy megtalálja a túl-erő elleni harc sikerének kulcsát, az önfeláldozás értelmét, az erőforrást a további küzdelemhez.

Az irodalomtörténeti kutatások – főként Klaniczay Tibor munkái – részletesen feltárták ugyanakkor azt is, hogyan változtak meg a nép képzeletében s a korabeli irodalmi feldolgozásokban – alig néhány évtized alatt – a szigetvári ostrom történelmi arányai, hogyan növekedett a várkapitány alakja mitológiai méretűvé, s mint emelhetette a költő Zrínyi témáját erőtetés nélkül eposzi magaslatra.

Élő példa és eposzi hős mégsem áll ellentétben: a kettő együtt tette maradandóvá a Zrínyiaszt. A költő Zrínyi másként és más méreteken látta a történelmet, nem tudományos művet írt, hanem esztétikai törvényeknek engedelmeskedett. Így tudott mégis újat és lényegeset mondani a közelmúltról, s időszerű eszméket sugározni kortársainak.

Négyszáz év múltán messze kanyarodott már történelmünk a szigeti hősök korától. A jelen és a jövő új, Zrínyi idején ismeretlen célokot és feladatokat tűzött ki a nemzet elé. A szigetvári példa azonban ma sem tanulság nélkül való – s a művészi ábrázolás alapvető esztétikai törvényei is maig változatlanok.

Talán szükségtelen is lenne mindezt felemlíteni, ha Darvas József Zrínyi-drámájának szigetvári ősbemutatóján nem kevesellték volna némelyek az ágyúörgést s nem sokallták volna a gondolkodásra készítő párbeszédet. Ha nem külsőséges történelmi illusztrációt kértek volna számon, sok-sok görögtűzzel, halálhörgéssel és teatrális kirohanással. Főként az utóbbi hiányát volt nehéz elviselni. Valaki meg is fogalmazta: kirohanás nélkül nem Zrínyi a Zrínyi!

Pedig mennyivel fontosabb, amiről Darvas drámája beszél. Igaz, a műnek még csak egy részét ismerjük (Jelenkor, 1966. 9. szám), ebből is világosan kibontakozik azonban az egész koncepciója. A részlet megszerkesztésében éppen az a figyelemre méltó, hogy az író nem a várostrom „mutatósabb” időszaka ragadta meg, hanem az előzmények. Nem a kirohanás a tetőpont, mint annyi más Zrínyiről szóló műben, hanem Zrínyi döntése. A történelem választásra kényszeríti: megalkudhatna a törökkel, választhatná a hatalom útját, jogos-sértődötten elvonulhatna Szigetvárról – ő azonban marad, vállalja a vár védelmét és a biztos halált.

Darvast nem a magyarok és törökök küzdelme, hanem Zrínyi jelleme érdekli, az a konfliktus, amely belül, hőse lelkében játszódott le az ostromot megelőző időszakban. A konfliktus lényege a „menni vagy maradni” érveinek összeecsapása. Zrínyi, mint Darvas írja „a teljes sértettség állapotában él”, lemondott minden rangjáról, mert császára, Miksa megalázta az ővét s az ellenség előtt. Nem fiatal ember már: 58 éves, s úgy látszik, élete legfőbb célját, a török kiűzését éppen Miksának és tanácsadóinak értetlensége, sokszor rosszindulata miatt, nem sikerült megvalósítania. Fáradt és csalódott, emellett fiatal felesége, kicsi gyereke, s a nagyobb, György szeretete, féltése is arra ösztönzi, hogy elhagyja Szigetvárt.

Távozása törvény és jog szerint nem lenne árulás. Kinevezési okmányában az áll, hogy „várvédelem esetén joga van maradni, de joga van eltávozni és helyettest állítani”. Alapy Gáspár alkalmas lenne s vállalná is a kapitányságot.

Igen, jog szerint elkerülhetné az áldozatot, Zrínyi mégsem annak a törvénynek a rendszerében gondolkodik, amely lehetővé tenné a távozást. Erősebb törvénynek engedelmeskedik, amely szerint a távozás árulás lenne. Ennek rendeli alá sértettségét s családjá szeretétét. Ez a magasabbrendű törvény a népben felismert haza törvénye, s egyszersmind Zrínyi jellemének alapvonása: a hűség és a helytállás.

A Zrínyi lelkében zajló konfliktus középpontba állítása a kevésbé mutatós és műfaji szempontból is nehezebb feladatot jelentette az író számára. Jogosultságát azonban igazolja a dráma gazdag eszmeisége. Zrínyi döntésének megjelenítése, általában egyetlen hős belső ábrázolása, dramaturgiai szempontból egyenrangú hős-pár (amilyen például Görgy Kossuth mellett Illyés Fáklyalángjában) és külső cselekmény nélkül – a legnehezebb drámairói feladatok közé tartozik. Úgy érezzük, Darvasnak sikerült az egyetlen főhős szinte megjeleníthetetlen konfliktusát művészi megoldania a dráma rendkívül erős gondolati koncentráltságával, fegyelmezett szerkesztéssel, s a jellemek gondosan, tisztán épített rendszerével. Látszólag kevés szereplő mozog a színen, de aki szóhoz jut, az közvetve vagy közvetlenül mind a főhős konfliktusát emeli ki. Fia és felesége minden eszközzel távozását szeretné elősegíteni, Dandó Ferenc, János pap, később Alapy Gáspár, s nem utolsósorban a szigetvári nép a helytállás mellett „érvel”, hol szóval, hol néma szeretettel, ragaszkodással, de ha kell, lázongással is.

A néptömegek jellem- és történelemformáló erejének ábrázolása Darvas Józsefnek pályája kezdetétől egyik legnagyobb erőssége. A szigetvári nép a Zrínyi-ben is – túlzás nélkül állíthatjuk – a főhős mellett a legfőbb szereplő, a második jelenettől kezdve, amikor először lépnek fel képviselői, végig a legnagyobb hatóerő akkor is, amikor közvetlenül nincs a színen. A felesége, a fia, Dandó Ferenc, Alapy Gáspár, János pap és a többiek sorra mind logikusabban és gondosabban érvelnek igazuk mellett, mellyel döntésre akarják kényszeríteni Zrínyit, mint a nép, amely csak pillanatnyi indulatait, rettegését vagy lázongását, s alapvető létérdekeit hangoztatja. Mégis Zrínyinek minden szereplő érveivel szemben vannak meggyőző ellenérvei, csak a népével szemben nincsenek. Hazug idealizálás nélkül, művészi érzékelteti Darvas, hogy a dráma legfőbb mozgatórugója a nép érdekeiben – a töröktől való félelmében, az élet-hez való ragaszkodásában, urába vetett hitében megtestesülő erő. Ez Zrínyi döntése-

nek kulcsa, azzal tudott felnőni a történelmi feladathoz, hogy mint sértett főúrnak és teljhatalmú kapitánynak – volt füle és szíve, hogy a döntő pillanatban azonosuljon a nép sugallta eszménnyel.

Nem véletlen, hogy Zrínyi az egész várnéphez szóló nagy beszédében (a 9. jelenetben) nyilvánítja ki először döntését – olyan pillanatban, amikor társai közül senki sem számít erre. Elárulva, kiközösítve és megalázva is vállalja a hűség és helytállás egyetlen hite szerinti útját. Legmegrendítőbb szavai, mint a legszebb igazságok, tiszták és egyszerűek. De tiszta és egyszerű, tömör és erőteljes, emellett mértéktartó izléssel archaizáló az egész drámarészlet nyelve. A döntését megfogalmazó néhány mondatban világosan megjelöli Zrínyi a nép szerepét elhatározásában: „Nem titok előttetek, hogy én magam el akartam hagyni Szigetet. Tudatom veletek, hogy a helyemen maradok!... Van úgy, hogy megrendül az ember hite, de az utolsó pillanatban mégis győz a hűség a hazához, és minden más eltűnik. Köszönöm nektek, hogy segítettek így döntennem.”

A „kirohanó” Zrínyit nem látjuk a drámában, de jellemének feltárulásával megkapjuk a kirohanás magyarázatát is. Vivódásának igazi tartalma az, hogy szenvedélyesen keresi az igazságot. Nem a magáét, pedig neki is van igazsága; nem is a családját, se Alapyét, se János papét – mindegyiket csak részlegesnek érzi. Néha már-már eltéved a sok igazság között. „Annyi tanácsot, parancsot, kérést, követelést szögeznek mostanában a mejjemnek, a torkomnak, hogy elveszek közöttük. S mind azt mondja, ő az igazi” – panaszolja János papnak. A részleges igazságok mélyén Zrínyi a történelmi igazságot keresi, s így jut el a néppel való azonosulásig. A közösségben való feloldódás az egyéniség feláldozásának alapfeltétele, ezzel a későbbi kirohanás eszmeileg indokolt már, megjelenítése tehát felesleges is: önmagában nem mondana többet a történelmi tényről.

Úgy tűnik, Zrínyi beszédével és az esküvel a 9. jelenetben a dráma eléri csúcspontját, s felvethető a kérdés: szükség van-e a 10. jelenetre. Ha Zrínyi konfliktusa mögött megérezzük Darvas József konfliktusát, történelmi igazságában a mának szóló üzenetet, akkor igennel kell válaszolnunk. Ebben a jelenetben bontakozik ki teljességében a dráma kérdésfeltevésének időszerűsége, eszmeiségének kapcsolódása a társadalmi elkötelezettség, a hatalom és erkölcs problematika újabb megfogalmazásaihoz.

Zrínyi György a 10. jelenetben utolsó kísérletet tesz, hogy eltérítse apját szándékától. Érvei mind azt sugallják: aki egy hatalom s egy eszme szolgálatában beszenyveződött, az köpjé le a hatalmat s az eszmét. Mennyire ismerős ez a gondolkör a közelmúlt irodalmából! – Zrínyi azonban – azzal is számolva, hogy Miksa később is cserben hagyja – így válaszol: „De akkor is igaz, hogy én ott ma este szembenéztem egy tömeggel, s erről azt éreztem, ez a hazám, ez Magyarország. Mindenkit elárulhatok, de őket nem!... Az életemnek így lesz értelme... ha lesz értelme... annyi csalódás után egyáltalán... De az élet mindig az értelmét keresi... azt hiszem, élet se lenne enélkül... Itt maradok, bárki bármit is mond!” Utolsó szavai, üzenetül kifizának, ugyanezt a gondolatot erősítik: „... az élet nem olyan egyszerű. Az ember hisz valamiben s ezért áldoz... áldoz... áldoz...”

Darvas Zrínyi-drámája jelenlegi formájában még nem kész mű, de a megjelent részletből kitapintható koncepció nagyszerű történelmi drámát ígér. Vajha az ígért hamar beteljesednék, s az olvasó a teljes művet sommázhathatna ilyesféleképpen: Zrínyi a döntő pillanatban – ellentmondásos parancsok között – kapcsolatot talál a nép érdekeivel, s a hatalom és erkölcs konfliktusa feloldódik egy halálán át is vállalt történelmi szolgálatban. Igaza lett... megint és újra igaza lett Darvas Józsefnek, aki a jelen s a közelmúlt történelmi folyamatát vallatva-elemezve nem a toporgó tehetlenséghez, nem a bármily jogos sérelmek sugallta félrevonuláshoz, nem az árulásnak számító passzivitáshoz kereste az érveket és analógiákat, hanem egy négyszáz év előtti példát felmutatva a hazáért életet áldozó hűségben és helytállásban találta meg történelmünknek ma is egyedül hiteles emberi tartalmát és magatartás-eszményét.

Széljegyzetek Hunyady József Zrínyi-regényéhez*

Amennyire helye lehet az előszónak (a bekonferáló bevezetőnek, a módszereket ismertető előljáró beszédnek) valamely tudományos, esetleg ismeretterjesztő műnél, annyira feleslegesnek érezzük az ilyesmit egy regénynél.

Nagy baj van ott, ahol a szerző úgy érzi, hogy előszófélével kell hangulati előfeltételeket teremtenie, vagy előzetes magyarázatokat adnia.

A regény – ha jó regényről van szó – önmaga teremti meg már első oldalain az olvasó érdeklődésének felkeltéséhez szükséges hangulatot. Még szerencsésebb esettel találkozunk, ha aránylag gyorsan létrejön az olvasó „beleélése”.

Hunyady József történelmi regényénél, *A két hegyek kapitányá*-nál (amely okkal és joggal nyerte el a Baranya megyei és a Pécsi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságainak a Zrínyi-év alkalmából adott díját), semmiféle kifogást nem emelhetünk az előszó ellen, mert olyan vallomást kapunk, amely minden tekintetben illik az utána következő regényhez. Ebben az előszóban Hunyady József vallomást tesz az egykori Zrínyi-féle várat körülvevő tájak és emberek mellett.

Olyan sorokat olvashatunk, amelyekből meg kell éreznünk: nem véletlen, hogy éppen Hunyady József, a Szigetvár közelében élő egykori „uradalmi cselédek” fia, réges-régi juhászok kései ivadéka, írta *A két hegyek kapitányá*-t. Valóságként is, meseként is beleivódott már az író gyerekkorába mindaz, amit a hajdani Szigetvárról és az akkori szigetváriakról terjesztett a legenda.

Nagykovács József juhász-bacsó, az író rég meghalt öregapja, mesével járult hozzá a mostani regény alapvetéséhez.

Frühauf Ferenc, a közeli Tasóka-pusztá elemi iskolai tanítója, szintén meséket adott elő a kis nebulóknak, de ezek a mesék valamivel realisabbak voltak, mindenesetre másminőségűek, mint amiket az öregapó mondogatott.

Az országos kirakóvásárok kisebb-nagyobb kalmárai ugyancsak mindenfélét terjesztettek a Vár égiszerő vörös téglafalának romjai mentén.

Később Hunyady József valósággal keresgélte azokat a történelmi műveket, amelyekben a szigetvári hősről olvasgatott. Ezek a könyvek már félig-tudományos vagy egészen tudományos jellegűek voltak.

Így keveredtek esztendőök múlásával a kisgyerek, a nagyobb diák, a készülő és kifejlődő író képzeletében a Zrínyiről és Szigetvár ostromáról szóló mendemondák, népmesék, egyéni történetek és történelmi megemlékezések.

Igen, ezt a könyvet, a baranyai és pécsi hatóságok díjával megbecsült regényt, csak olyan író alkothatta, akiben már kisgyerekként keringett, iskolásdiákként kavargott a Zrínyi-téma, aki Zrínyi földjén szaladgált, és akiben családi hagyományként éltek a Zrínyi-élmények.

Lehet valakinek mélyebb stúdiumokkal nyúlnia a Zrínyi-portré megformálásához és a Zrínyi-kor körképéhez, de több meseszerűséget és több intuíciót senki sem vihetett magával, mint Hunyady József, aki a Zrínyi-mondák árnyékában pillantotta meg a napvilágot, és akiben végül – mint a könyv tanúsítja – „személyes ügy” lett minden, ami Zrínyi alakjához kapcsolódott.

•

Ezekkel a mélységesen szubjektív és a bevezető után következő regény szellemi hitelességét előre igazoló sorokkal kezdődik *A két hegyek kapitánya*:

„Szigetvártól jó egy óra járásnyira, Tasóka-pusztán volt uradalmi cseléd az apám. Sziget-

* *A két hegyek kapitánya* (Kossuth Kiadó).

vártól néhány kilométernyire, Somogyapátiban született megboldogult édesanyám. Magam is ~~ev~~ekig odajártam elemibe Tasóka-pusztáról legkedvesebb mesterem és első fölfedezőm, Frúhauf Ferenc tanító úr elé. Ha azt akarta, hogy órákig pissz nélkül, áhitatos szuszogással figyeljünk reá, akkor mindig csak Szigetvárról, Zrínyi Miklósról, a katonáiról, a legendás ostromról mesélt...

... És még ma is, negyven esztendő távolából, ha megállok a Vár előtt, emlékezetemben rég megholt öregapám, Nagykovács József juhász-bacsó meséje izzik fel, aki kisgyerekkoromban a Vár környékén legeltette nyáját. Ha kivittem neki az ebédet, mindig mesével fizetett fáradságomért..."

*

Minden dolognak két oldala van. Néha az is előfordul, hogy az egyik nagyon jó, a másik rettenetesen rossz. Jelen esetben nagyon jó volt, hogy Hunyady József szinte az anyatejjel szívta magába, mint kisgyerekeknek szóló mesét, Zrínyi alakját, Zrínyi korát, Zrínyi táját. Ugyanakkor mindez meseként élt benne tovább, amikor már felnőtt. Ezért írta meg egy árnyalattal mesészerűbben, naivabban, romantikusabban, mint kellett volna és szabad lett volna, a regényt.

Valaki meg is támadta az egyik pesti irodalmi lapban, hogy nem mindig ragaszkodott a legteljesebben ahhoz a Zrínyi-portréhoz, amelyet a mai történészek alkottak a *Szigetvári Emlékkönyv*-ben!

Ugyanakkor, amikor magunk is elismerjük, hogy Hunyady József egy kicsit minden téren jobban ragaszkodhatott volna az úgynevezett „történelmi hűség” követelményeihez, szükségesnek tartjuk erősen – nagyon erősen – hangsúlyozni, hogy a regényírótól megkövetelt hűség semmiképpen sem azonosítható a történetírótól számonkérhető hűséggel.

Amit nem szabad a historikusnak, azt mindenképp szabad a belletristának!

A regényírótól, akárcsak a történésztől, meg kell kívánnunk, hogy lelkiileg valóságos legyen a bemutatott hős figurája, de nem mehetünk el odáig, hogy a regényhősnek pontosan ugyanannyi hajszála, ugyanannyi homlokránca, vagy ugyanannyi felső és alsó foga legyen, mint azt az egykori krónikák alapján a történetírók feljegyezték.

Nevetséges lenne számonkérnünk, mondjuk, az uniformisok gombjainak az egykori katonai rendtartásban szereplő számát, ha egy regényt olvasunk.

Más az úgynevezett *couleur local* is a regényben, és más a történelmi műben.

Hogy Hunyady József kissé túlzottan romantikus – ezt a vádat gyakran emlegetik mindenfelé, nem is minden alap nélkül. A *kék hegyek kapitányá*-nak szerzője csakugyan a romantikus lélekalkatú írók közé tartozik. De említsük meg mentségére, a szovjet irodalom legreprezentatívabb alkotásai arról tanúskodnak, hogy a realizmus sok jelentős alkotása nem nélkülözi az egészséges romantikát.

Lehet és kell is vitatkoznunk Hunyady József regényének némi túlzásairól. Ezek szinte semmit sem vonnak le a mű értékéből. A realista összképet nem rontja le, ha azt helyenként – bizonyos hősök ábrázolásánál – átszínezik romantikával.

Ha bizonyos túlzásokat akarunk emlegetni, akkor elsősorban arra kell rámutatnunk, hogy – egy adaggal kevesebb hazafiság sokkal több lett volna. Az egészséges hazafiságnak nincs szükségére ennyi frázisra. A tettek bizonyítják a hazafiságot.

Olykor nem a legszerencsésebb bizonyos nagyjelenetek háttérének kulissza-szerűsége sem.

A hibák és hiányok ellenére: olyan könyv kerül az olvasók, főleg a fiatalság kezébe, amely történelmi belletrisztikánk nyeresége.

Míg a történelmi regények íróinak egy része felesleges archaizmusok betoldásával élvezhetetlenné degradálja egyik-másik művét (gondoljunk csak a kitűnő Laczkó Gézának a *Német maszlaga*, *török dífum* esetében elkövetett archaisztikus baklövésére), Hunyady József érdemei közé tartozik, hogy kerüli a felesleges régiességet. Nem régi szavak bespékelésével, hanem az akkori idők szellemének megszólaltatásával biztosítja a korhűséget.

A névtelen deákköltő históriájától a Szigetvári Emlékkönyvig

A Megyei Könyvtár Szigetvár bibliográfiájáról

A Baranya megyei Tanács Könyvtárának kiadványai közt napvilágot látott ajánló bibliográfiák szorosan kapcsolódtak társadalmi életünk egy-egy fontos eseményéhez. Jól megválasztott közművelődési, nevelési, propaganda eszköz lehet népművelők, kultúroththonok munkatársai, könyvtárosok, pedagógusok számára a vár ostromának 400. évfordulójára megjelent 7. füzet is.

Szigetvár a közönség érdeklődésének középpontjába került: városi rangra emelte kormányunk, felavatták az ország egyik legmodernebb járási könyvtárát, az oda látogató turisták festői környezetben pihenhetik ki fáradalmaikat, megismerkedhetnek közelebbről egy hősi korszak történelmével, de a városnak nemcsak múltja, hanem pezsgő jelene is van. Ipari üzemek, kommunális létesítmények, új lakóházak épültek. Egyszóval sok az olyan ember, aki ismerkedni szeretne Szigetvárral, tehát a bibliográfia összeállítása időszerű feladat volt. „Kiadványunkkal kettős célt kívántunk szolgálni – olvassuk a szerkesztői előszóban – ... a nagy történelmi esemény irodalmának ajánló bibliográfiáját adni olvasóink kezébe, mely egyszersmind a helyismereti kutatást végzők számára is hasznos segédeszköz lehet. Ez a kettősség mutatkozik meg a bibliográfia által feltárt anyagban is. Népszerű kiadványok mellett felvettünk olyan könyveket és folyóiratcikkeket is, amelyek helyismereti kutatáshoz nélkülözhetetlenek.”

A kötet szerkesztői illusztrációk és szemelvények betördelésével áthidalták az állandóan ismétlődő címek fárasztó egyhangúságát. Az előszó, a történeti összefoglaló, a találó idézetek, szépirodalmi, történelmi szövegkivonatok, a gondosan megválogatott képek alkalmasak arra, hogy érdeklődést keltsenek az összegyűjtött 317 szépirodalmi és szakkönyv iránt.

A bibliográfiát elsősorban tartalmának változatossága teszi alkalmassá a haladó hagyományok, a hazafias gondolatok és érzelmek, a haza iránti áldozatos köteleességteljesítés, a nép iránti szeretet, egyszóval olyan ideálok nevelésére, melyek az évforduló megünneplésének fő gondolatai, célkitűzései voltak. A kiadvány nemcsak a történelmi eseménnyel foglalkozó irodalmat tárja fel, hanem Szigetvár legendás múltjától napjainkig válogatott jegyzékét nyújtja a legfontosabb magyar nyelvű és külföldi kiadású irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotásoknak. Mivel a „teljes Szigetvár bibliográfia a könyvtár későbbi tervei között szerepel”, felvetődik az a gondolat, hogy a szerkesztők néha szigorúbban is selejtezhettek volna. Az ajánló jelleg az írásművek fokozottabb minőségi ellenőrzésére kötelez.

A könyvpropaganda mellett a teljesen üres oldalakon gondolni lehetett volna a könyvtár-propagandára is, például a Megyei Könyvtár és a járási könyvtárak nyitvatartási idejét is közölni lehetett volna.

Az elmondottak talán fel sem tűnnek a kiadványt olvasó könyvtárlátogatónak, hiszen jó oldalai mellett ezek inkább csak a kritikus ötletei. Az egyes bibliográfiai tételek tipográfiája, pontossága a címleíráshoz nem szokott ember számára használhatóbbá teszik az adatok halmazát. Fokozza a világosságot, hogy a címeket egymondatos annotációk magyarázzák meg.

A bibliográfia belső, szerkezeti felépítése is alkalmas a felsorolt sokféle igény kielégítésére. Külön fejezetet szántak a vár ostromának és Szigetvári Zrínyi Miklósnak, valamint annak a gazdag szépirodalmi, képzőművészeti, zenei ihletésű anyagnak, amely az évszázadok folyamán felhalmozódott, a reneszánsztól a szocialista realizmusig, Zrínyi és a szigetvári hősök emlékét felelevenítve, korról korra más eszmei tartalommal telítve a történelmi tényeket. Külön fejezet ismerteti a költő Zrínyi Miklóst, az élen találjuk a történelmi és a mai Szigetvárral foglalkozó írásokat. Mindezt kiegészíti a szigetvári hírlapok felsorolása és a névmutató.

Dicséretet érdemel a kötet nyomdai kiállítása is. Mindent egybevetve a bibliográfia vonzó külalakjával és tartalmával egyaránt hasznosan töltheti be kettős feladatát.

Új Vargyas-vita előtt?

Magyar nyelv – magyar vers. Vargyas Lajos könyve

Néhány éve heves, de épp ezért termékeny vitát váltott ki Vargyas Lajos verselmélete, aki most – noha a szakembereket nem sikerült maradéktalanul meggyőznie – az ifjúsághoz és a nagyközönséghez fordul új könyvével. A Magyar vers – magyar nyelv tömör összefoglalója Vargyas verstani vizsgálódásainak, s érdeklődésünket csak fokozza, hogy – mint maga vallja – immár nem kötik „a hagyományos ritmusfelfogás beidegzett képletei”, s ő is „tisztábban hallja a szólamok alakulásának finomságait”, mint előző könyve írásának idején. Stílusa világos, példái hatásosak, ért az érdeklődés fenntartásához, s ráadásul ügyes vívó is, aki könnyen megtalálja ellenfelei sebezhető pontját. Rokonszenvünk legfőlőbb akkor kezd csappanni, amikor könyve végén sorra veszi az elhangzott ellenvéleményeket, s a hitvitázók indulatával sújt le mindenkire, aki nincs az ő hitén.

Vargyas a szólam fogalmával új elemet visz a verstanba, amit megtold azzal, hogy a hosszú mondattani egységek időbelileg kiegyenlítődnek. Sajnos, az eredeti ötletnek kijáró tisztelettel is adósnak kell maradnunk: körülbelül ugyanezt mondta Erdélyi János is, midőn a szótagszámtól független időegység elvére hivatkozott. Kétségtelen, hogy a ritmus nem feltétlen függvénye a szótagszámnak, a kiegyenlítődéshez azonban bizonyos feltételek szükségesek. További magyarázkodás helyett itt van például ez a két párrimes sor, egy mai, magyar nyelvű cigány népdalból: Fekete lábú / bakkecske // nálad jártam / az este. A kiegyenlítődés a második sor első ütemében az eltérő szótagszám ellenére is tökéletes, ritmusigényünknek megfelel. A szaporázva ejtett „fekete lábú” főlős szótagját ugyanis kiegyenlíti a ráfelelő sor azonos helyén álló két megnyújtott magánhangzó, amely nemcsak zenei, hanem értelmi nyomatékot is kap: nálad (nem akárhol), jártam (maga a cselekvés), amihez még hozzájárul a rím kiegyenlítő szerepe is, ami egyébként külön vizsgálatot érdemelne. Ha a második sort megváltoztatom, a nyomatékot kikapcsolom, s a rimet is elhagyom, a ritmusélmény szenved csorbát: Fekete lábú / bakkecske // nem mehettam / el tegnap – már nem adja az előbbi zenéjét.

Nem mellőzhető a sorozatosság elve sem; a vers zenéje néha az értelem rovására is érvényesülni akar. Vargyas is idézi ezt a Himfy-sort, s helyes ütemezéssel: Szívünkben / szent tűz / lángolt. De épp a sorozatosság tépi ketté a sort – Vargyas is kénytelen elismeri – még akkor is, ha a Himfy-strófák monotóniája után valóságos fölüdülés lenne egy eltérő ütem. Ámde, ha Kisfaludy így is akarta volna, nem tud érvényesülni, jöllehet a tűz és a lángolt első szótagjának értelmi nyomatéka a két hosszú magánhangzóval szinte kiejthetetlené teszi az ütem második felét.

Ez pedig már sejtetni enged, hogy a nyelvi élmény önmagában nem hozhat létre ritmust. Vargyas okfejtése ezen a ponton nem elég világos, ha jól értem, azt akarja mondani, hogy a beszélt nyelv a legelemibb fokon önmagában is ritmust ad, amit azonban „a haladottabb fejlődési fokok” egyre jobban elmosnak. Egy odavetett melékmondat ugyan feltételezi, hogy „a legelemibb fejlődési fokon is (kiemelés tőlem) voltak kevésbé ritmikus elemei a beszédnek” (124. old.), s ha ez a ritmusélmény a nyelv keletkezésére utal, akkor közhely, ha a vers keletkezésére, akkor elfogadhatatlan, amely mögött nem nehéz felfedezni Rousseau ál-idilljét a boldog őskorról.

Az ómagyar versemlékek ezen a téren sajnos alig szolgáltatnak bizonyosságot. A latin modellekben ott van az elhanyagolhatatlan formai tudatosság, s ha még hozzávesszük, hogy az átköltött szöveget egy megadott dallam kodifikálta, amelynek épp

úgy rituális jelentősége volt, mint a szövegnek, alig marad valami, amiből a közép-kor ritmusélményére következtethetünk.

Végső választ természetesen nem ad, de némi magyarázattal talán szolgálhat az egyetlen élő népköltészet, a cigány verselés vizsgálata. Jelentőségét aláhúzza, hogy a cigány versszerző nem ismeri a költői dicsőség fogalmát, nem követ irodalmi szempontokat, s kizárólag a versbe foglalás belső kényszere diktálja sorait. A cigány költészet vizsgálata ezért némi fényt vet a vers keletkezésére, hisz forrása ma sem apadt el. A vers – és erről többször volt alkalmam meggyőződni – mindig a külső élményből indul, s midőn a versszerző a kötött forma ünnepi rangjára akarja emelni, egy zenei képletet keres, a szöveget ad notam igazítja, s a dallam egyaránt támogatja az emlékezetnek és a versformának. Hermann Antal, a cigányköltészet első kutatója, joggal panaszkodott a cigányversek formai egyhangúságára, amit az magyaráz, hogy a forma mindig szoros kapcsolatban van egy-egy cigányközösség dallamkincsével. Azóta formakészletük gazdagodott, bizonyítva, hogy egyre jobban feloldódott társadalmi elzártáguk, s ennek arányában hatottak rájuk a magyar ritmusformák.

Ez természetesen nem jelenti a zenei elem föltétlen szupremáciáját, de azt mindenesetre bizonyítja, hogy a nyelvi ok önmagában nem tételez fel verset, hisz csak eszköz, nem pedig cél. A vers egyébként is sokkal összetettebb fogalom, keletkezését beszéd és zene kölcsönhatása magyarázhatja csupán, mert *nemcsak* elbeszélni akar (ehhez nem kellene a kötött forma), de *nem is csak* zenét akar kelteni, hanem a kettőt együtt. A kizárólagos zenei hatás önmagában csak játéknak tűnik, s nem tölti be a vers funkcióját, mint még Aranynál is ez a két sor: Mint a vert eb / kit hevertebb / ostor üldöz ...

De az ellenkezője sem kelti bennünk a vers fogalmát, s ha a mindennapi beszédben ritmust, vagy ritmustöredéket hallunk, ebben csak annyi a zenei elem, amennyi zeneiség nélkül megtanulhatatlan lenne egy nyelv, a versritmushoz azonban semmi köze. Vargyas szólam-elméletével tulajdonképpen a legzörgőbb próza is verssé válnék, s immáron azt kellene kérdeznünk, mi hát akkor a nem-vers?

Úgy érzem, Vargyas elmélete itt válik megfoghatatlanná: annyira kitágítja a vers határait, hogy voltaképpen minden belefér. A ritmusélmény természetesen koronként változhat, s nem törvényszerű, hogy minden régi formának visszhangoznia kell lelkünkben (vagy megfordítva: mit szólna a Mária siralom szerzője egy modern vershez?), ahogy például Vargyas is azt mondja, hogy a Világ / világa // Virágnak / virága // Keserűen / kinzatul // Vos szegekkel // veretül még nem maga a ritmus, hanem „csak keret a ritmus érvényesülésére” (126. old.). De miért nem ritmus ez, amikor Zrínyi helyenként megbicsakló sorai mögött is a tökéletes formaművészt akarja bizonyítani? Az ellentmondást csak növeli korábbi idézetünk, amely a „leq-elembb fokon” is csak elvétele tételezi fel ritmikus elemek hiányát a beszédben. Akkor pedig egy ünnepi-rituális, tudatosan verssé formált szöveg miért lenne csak kerete a ritmusnak?

Az ellentmondások oka, hogy Vargyas felállít egy elméletet, s mindent ehhez igazít, holott nem az elmélet volt előbb, hanem a vers. Sajnos, szűkre szabott helyünk nem enged, hogy lépésről lépésre vizsgáljuk Vargyas elméletét, s így arra sem térhetünk ki, hogy a részletekben sok finom megfigyelést tesz, s fejtegetései nem egy helyen meggyőzőek. De a részeredmények hiába rakjuk egymás mellé, a végeredmény óhatatlanul verskultúránk elszegényedésével fenyegetne, ahogy az elmélet első változatát, Erdélyiét is ezért utasította vissza Arany. A szólam ugyanis Varovasznál olyan általános csodaszer, mely mindent verssé varázsol, s ezzel épp attól az ünnepi elemtől fosztja meg a verset, ami pedig a korai kultúrákban is létrehozója és megtartója.

Nem tudjuk, Vargyas könyve ezúttal is a korábbihoz hasonló vitát vált-e ki. Ha így lenne, annyi haszonnal föltétlenül járna, hogy segítené a fogalmak tisztázását, s fokozottan a verselmélet felé fordítaná a figyelmet. Ez pedig akkor is eredmény, ha Vargyas elméletét nem tudjuk elfogadni annak, aminek szánta, magyarázatnak múltra s iránymutatónak a jövőre.

Továbbra sem meggyőzve

Kereken 14 esztendeje, hogy megjelent Vargyas Lajos: *A magyar vers ritmusa* című könyve, s 13 éve, hogy kritikát írtam róla a *Dunántúln*ban. Az idén érkezett rá visszhang Vargyas új könyvében *A magyar vers – magyar nyelv* címűben. Korántsem csak az én megjegyzéseimre válaszol Vargyas, hanem szép filológusi alapossággal mindenkit sorra vesz, aki azóta elméletével foglalkozott: egyetértett vele, vagy bírálta.

Az osztó igazság elve alapján ki-ki megkapja a magáét: az elismerést, a megrovást, esetleg a könnyed lelegyintést. Megkapom én is, mert egy s másban különböző véleményem az övétől. Ugyanakkor, mint nem egészen jó pedagógus (vagy túl szerény ember) dicsérő megállapításaimra egyetlen szóval sem utal. Talán ezért és persze azért is, mert ellenvetései nem győznek meg, bizonyára megérti konokságomat, hogy újra csak vitatkozom.

Vargyas ritmuskonceptiója ellen akkor az volt a fő kifogásom, hogy a gyakorlatba szinte átvihetetlen. Aggodalmam főként azért mozgolódott, mert az „előre és ösztönösen bennünk lévő” ritmusérzékét nem tudtam magamban felfedezni úgy, ahogyan Vargyas törvényei diktálták. Magyarán: csak állandó és feszült figyelemmel voltam képes egy-egy verset több-kevesebb sikerrel Vargyas szerint ritmizálni. S akkor arra gondoltam: ha még én is így vagyok (pedig „Anch’ io son’ pittore”), akkor mit csinál egy átlagos ritmusérzékű olvasó, „tudja-e alkalmazni egy jelekkel nem parált magyar versre?”

Gyanakvásom Vargyas megnyugtató szavai után is változatlan. Azt mondja: „Legfőbb kifogása (mármint nekem Cs. Gy.) elméletemmel szemben, hogy bonyolult, hogy nem lehet a gyakorlatba átültetni. Az utóbbi tételt azóta már több vers megcáfolta, azokat már ismeri e könyv olvasója”.

Nos, mintha nem egészen ugyanarról lenne szó. Azzal győzött volna meg Vargyas, ha egyszerű magyar állampolgárookra hivatkozik, akik mint olvasók az „öszönösen bennünk lévő” ritmusérzék alapján, minden spekuláció nélkül Vargyas elmélete szerint ritmizáltak, vagy ritmizálnak kívánságra egy-egy kikészítetlenül eléjük tett magyar verset.

A válasz másik megjegyzése – Kosztolányi *Számadásának* ritmusa kapcsán – részben igaz. A kvartinák és tercinák határán okvetlenül ritmusváltás történik. Bár ez a vers végéig nem következetes. Mert pl. a „vaqytok ti itt a földgolyón sokan” vagy a „lassan vonul a roppant karaván” sorok között nem érzek lényeges ritmuskülönbséget, holott az első a második strófából, a másik pedig a harmadikból való. Hálás lettem volna, ha legalább most tagolja a verset ritmus-elképzelése szerint.

Egyébként a cikkemben kifogásolt statisztikára Vargyas statisztikai ízű megjegyzése csábított, hiszen ő is a két- és háromszótagú szavak szám szerinti viszonyáról beszélt. S mindezt apró fogalmazásbeli pontyolással tetézte, ezt maga is elismeri.

Röviden: való, hogy megváltozik a ritmus az első tercina kezdetén (a szonett szerkezeti határán), az is igaz, hogy a hosszabb szavak okozzák. De a későbbi sorokban inkább ez a ritmus-determináció, mintsem a szavak hosszúsága a döntő.

Néhány szó aligha elegendő a sorozatosság problémájának megvitatásához. Vargyas szerint egy-egy magában véve ritmikus sornak nem kell ismétlődnie ahhoz, hogy a vers ritmusáról beszéljünk. A „sor megfelelően nem szükséges a ritmus létezéséhez”, „minden sor a maga megalósult ritmusát tartja meg, s ezeknek egymásutánja, hullámlása adja a költői hatást.”

Első kritikám vitatkozó példája valóban nem a legszerencsésebb. Alap-álláspontom azonban nem változott, s nem késztettem rá az „Ünneprontók” idézett részlete,

sőt a címével említett többi vers sem. Mert én a sorozatosságot igenis valamennyiben jelenvalónak érzem. Legfeljebb nem mindig egymásutáni sorok vagy nem teljes sorok ritmusa azonos bennük. Úgy bizony: a *Mária siralomtól* kezdve a *Szent László-ének*en át a *Helység kalapácsáig* és *Az apostolig*. Szó sincs arról, hogy önmagukban ritmikus, de egymástól teljesen és következetesen elütő, soha nem ismétlődő ritmusú sorok *vers-ritmust* adhatnának. Legfeljebb *szabadvers-ritmust*. Azt viszont elismerem, s nem is vontam soha kétségbe, hogy eltérő ritmusú sorokat is alkalmazhat a költő, s ezek nagyon is beleilleszkedhetnek egy gazdagabb, bonyolultabb ritmus-építmény megvalósításában valamely versbe. S igaz az is, hogy a konstrukció esztétikai érzéket feltételez, mert a sorok egymásutánja nem közömbös. De mindez a sorozatosság jegyében igaz. Én azt hiszem, hogy az éles ritmusok „ráerőltetése” egy-egy nem azonos ritmusú „elszigetelt” sorra is végső fokon a sorozatosság jelenségével kapcsolatos. Mintha az ismétlődés lélektani igény lenne.

RAKOS SÁNDOR

„Ceruzával kettéosztott”

Mióta abban a kétes szerencsében van részem, hogy nyomtatásban is vizionálhatom egy R. S. nevű magánszemély számomra oly fárasztó vívódásait (s ez elég régóta tart már), mindig üldöztek a sajtóhibák.

Panaszkodtam is emiatt éppen eleget, hol fanyar tréfaszóval, hol komolyan, hol protestáló szándékkal, hol meg lemondóan.

Csak megértő, cinkos kacsinással nem, hogy no lám, mégiscsak fura egy társasjáték ez, amit mi játszunk, költők, írók szerkesztők, korrektorok, nyomdászok: soha nem lehet előre tudni, mi sül ki belőle a végén.

Most az egyszer okom van a megértésre is, a megbocsátásra is.

Hadd kezdjem azzal: tisztelem is, szeretem is a *Jelenkort*. Azért is, mert jogom volna elfogultnak lenni a javára, holott nem vagyok az. S azért is, mert elfogultság nélkül is gondosan szerkesztett, igen jó folyóiratnak tartom. (Az ok, amiért elfogult lehetnék: szülővárosom lapjaival egyidőben a távoli Pécs irodalmi szöszölője, a *Jelenkor* egyenes-ági őse, a *Sorsunk* avatott költővé valamikor. De ez csak nekem fontos, a *Jelenkor* igazán nem szorul rá az én elfogultságomra; bár, ha rákerül a sor, elfogulatlanul is rokonként ülk e folyóirat asztalához.)

Nos, a *Jelenkor* októberi számában megjelent *Gilgames, magyarul* című tanulmányomban egy, csak egyetlenegy sajtóhibát találtam, de az ritka példány: a leggonoszabb-csúfondárosabb fajtából való. Legalábbis így hittem, míg meg nem győztek arról, hogy nincs az a rossz, aminél még rosszabb ne lehetne.

A *Gilgames-eposzról* szólva, többek között megjegyzem, hogy a vers-sorokat *cezúra* vágja ketté. Csakhogy *cezúra* helyett *ceruza* került a szövegbe, így: „ceruzával kettéosztott”.

Hát ez bizony nem ugyanaz, mint a „cezúrával kettéosztott”.

Ilyenkor leginkább tartós altatásra vágyik az ember (hogy alvása közben szabaduljon az átkos Ceruzától), s ha ki kell mennie az utcára, úgy érzi, összenevetnek háta mögött a járókelők. (Szánalmas ez a szerzői fontoskodás, de hát enélkül igencsak megszűnnék az irodalom.)

A válság mélypontjág jutottam, amikor meglátogatott egy irodalomtörténész barátom, gyakorló tanárember. Megtudta, miért lógotam az orromat, s így vigasztalt: „Hidd el, szerencséd van. Rosszabbul is járhattál volna. Tanítványaim elég gyakran *cenzúrá*t írnak vagy mondanak *cezúra* helyett. Hiába, a két szó, külső alakra legalábbis, nagyon hasonló.”

Elgondolkoztam, s igazat adtam barátomnak.

A *ceruza* még hagyján, így csak kelekótya vagyok: olykor furcsa szavakat pottyantok el, meglepő, de ártatlan szavakat.

Viszont a *cenzúra*...

Szerencsém volt, hogy rebellis hírébe nem keveredtem.

POMOGÁTS BÉLA: *Nagy László*

RONAY LÁSZLÓ: *A huszadik század magyar irodalma*

KISLÉGI NAGY DÉNES: *T. S. Eliot magyarul*

HALLAMA ERZSÉBET: *Bede Anna: Fölösleges virágok*

SZAKONYI KÁROLY: *Lázár Ervin: Csonkacsütörtök*

ANGYAL ENDRE: *Granasztói Pál: Az építészeti igézetében*

SZEGHALMI ELEMÉR: *Benedek Marcell: Ibolyaszín bárány*

RAJNAI LÁSZLÓ: *Éder Zoltán: Babits a katedrán*

BARTÓK JÁNOS: *Deme László: A nyelvről – felnőtteknek*

POMOGÁTS BÉLA

Nagy László

1.

Nagy László költészete egyetlen dráma. Öröm perel a fájdalommal, szerelem a magánnyal, hűség az árulással; egy boldogságra és becsületre szegődött költő viaskodik az emberi lét és a világ ármányaival. Miként Berzsenyi vagy Vörösmarty, ő sem az esetlegest, a jelenséget, a hangulatot akarja megragadni, hanem törvények után kutat, létünk meghatározói érdeklik. Sohasem elégszik meg a felülettel, a látvánnyal, – számára parancs a Lorca-i lehetőség: „egyetlen rózsza alakjával és illatával a végtelenség múlhatatlan érzetét lehet felkelteni.” Ezért állít mindent a végtelenség perspektívájába; ezért jut mindegyre az emberi sors alapvető drámájához: az élet és a pusztulás döbbeneteihez; ezért méri le újra és újra életünket és világunkat a végső kérdések mérlegén. A drámai küzdelemben, mit verseiben vív, ezért válik főszereplővé – akár a középkor misztériumában – a tisztaság és a rontás, az élet és a halál ősi dualizmusa.

Mindez mégsem elvont filozófia. Nagy László nem bölcséleti megfontolásból faggatja a létezés titkait, nem „elefántcsonttoronyból” kémleli az emberi sors válságos pillanatait, hanem átéli őket, viaskodik és megküzd velük. E küzdelem indulása óta tart; immár több mint két évtizede. Már első verseiben ott feszül az élet öröme és a pusztulás szorongatásának dialektikája. Esmélkedése a háború éveire esik, naponta kell birkóznia a szegénység, a paraszti környezet gondjaival, azzal a tehetetlenséggel és reménytelenséggel, amit akkor az ifjúság és a nincstelenség jelentett. „Életem, telivér életem: / jég alatt alvó vérfolt” – hangzik a vallomás; a szép és szemléletes képben feszülő ellentét mintha ifjúságának egész világát magába foglalná. Versei ezt a fájdalmas ellentmondást bontják ki: életörömről, a természet igézetéről

vallanak, s a köréje fagyó bilincseket panaszolják; torkából egyként tör fel az ujjongás és a káromkodás. Feszültsége elvagyódásban oldódik fel, vagy duhaj szertelenségbe vált, leghangsúlyosabb verseiben mégis harmóniát ígér. Öntudattal és bizalommal várja a pillanatot, mikor kiléphet sorsának ellentmondásai közül valami teljes és fényes élet küzdőterére:

jóságomban hatalom van,
háború a két karomban.

Tejjel táplál a jó remény,
mesebeli rózsatehén,
szőlőszemet csipegetek,
ujjaim közt csillag remeg.

(Arokparton járok mindig)

Nagy László lázadóként éli át a felszabadulást követő éveket, hogyne csatlakoznék azokhoz, akik a népi emelkedés nagy élményének megszólaltatására vállalkoznak. A tárulkozó világ az ő számára is hazát, közösséget és feladatot kínál, s a Pestre érkező ifjú gyorsan egybeforr ezzel a közösséggel, kívánja és teljesíti a feladatokat. Szárnyaló lendület ideje érkezik el: versei kibomlanak, megforrósodnak, az értelmesebb munka és a szabadság örömét hirdetik. Ekkoriban születnek költészetének legfelhőtlenebb, maradéktalanul boldog darabjai: a *Tavaszi dal* és a *Májusták*. A megújulás bűvöletében lángol fel alkotókedve, biztatja tettekre magát. „Éltetett parázsló szándék, / hogy mindazt, amiből lettem, / amit én magamba vettem, / újítsam széppé” – hangzik fel az *Anyakép*. Messze tűnt az ifjú borzongás, mi a pusztulás gondolatára fogta el egykor, messze a korábbi tragikus életérzés: a gondokat, sötét sejtelmeket sorra elsöpörte a táguló világ ereje-lendülete. A fiatal költő népi kollégiumba kerül társak, barátok közé: „árva keze” megkapja végre azt a bajtársi „parolát”, mit oly hevesen kívánt az ifjúság magányos éveiben. Festeni tanul (ma is szívesen rajzol, seereg remek portrévázlata jelent meg az Élet és Irodalom lapjain), irodalmi stúdiumokkal foglalkozik, majd ösztöndíjasként hosszabb időre Bulgáriába kerül. Hogy is kísérthetnék a kamaszévek félelmei, árnyai, – otthont és hivatást talált; a sors oly büszke teret nyitott neki, mint amilyent Petőfi áhitott egykor; boldogan és mámorosan készül a további diadalokra.

Én még sokáig akarok élni,
szállani előre sebesen.
Zablát vetni lehet a vízre,
de énrám, de énrám sohasem

(Tenger)

– írja Bugáriában: szemben a tenger végtelenségével, készülve a jövő feladataira.

Aztán hazatér, s itthon daltalan táj, elkomorult világ, szótlan emberek fogadják: a reménykedés és a csalódás váltakozó áramai. „Szinte már ríkat / szülőhelyemnek szótlan konoksága” (*Bolyongó*) – döbben rá arra, hogy valami megváltozott. A falu sokasodó gondjai, az önkényeskedés példái felhőket vonnak a hazatérés öröme elé. Nagy László hosszú távollét után tér vissza övéihez, ezért kétszeres érzékenységgel s döbbenettel figyeli a bekövetkezett változásokat. „Akár a tenger, mormol a nagyobb család. / Napommal, éjemmel követel engem. / Nem elég már a múltbeli zivatarát / ezerszer átélve magamba vennem” – szólal meg a *Rapszódia*, felfedezve a jelen gondjait. A tegnapi öröm dalosára rásújt a csalódottság, eszményeinek tragikus megcsúfolását látva reménytelenül áll, erejével sem tud mit kezdeni. „Kezedben a rózsá lefejezve, / tövises szára az, amit szorítasz” – foglalja össze tömör és érzékletes képben közérzetét.

Az ötvenes évek Nagy Lászlója csalódottság és reménykedés küzdelmét éli át, de egyre inkább valami megemeltebb szinten, mintegy kozmikus fokon. Mondtuk már, hogy csalódással és áruházzal küzdve is az élet és a pusztulás drámájához érkezik. Mint Vörösmarty, aki kora harcait, az emelkedő és süllyedő idő játékát szemlélve jutott az emberi lét nagy bölcséleti problémáihoz: a *Gondolatok a könyvtárban* vagy *A vén cigány* egyetemes érvényű mondanivalóihoz. Nagy László az ő útját követi: az élményt állapotná tágítja, a változó idők fürkészését sorskérdések faggatására cseréli fel. Azt lehetne mondani, hogy az ötvenes évek első felének közéleti csalódásai csupán katalizátort jelentenek, szerepük túlmutat önmagukon. Hatalmas folyamatot indítanak meg: az emberi lét alapkérdéseinek átélését és modern mítoszokba foglalását. Nagy László a kortól az időtlenhez fordul, hogy aztán – felvértezve magát azzal a bölcsességgel és elszántsággal, amit ebben az újabb küzdelemben szerezhet – ismét a korhoz fordulva hirdessen hűséget és tiszta eszményeket.

Az a költő, aki ma fontosat akar mondani, nem ragadhat meg a hétköznapi konkrét élményeinél, akármilyen részegítőek is legyenek. Mindennek a mélyére kell néznie, s mindent fel kell emelnie: töprengenie kell, viaskodnia, egész intellektuális erejét meg kell feszítenie, hogy törvényekké rendezze a világ kaotikus zavarát. Az emberi történelem kritikus pontjára érkezett: az emberiség kezében a hatalom, hogy beláthatatlan távlatokat nyisson útja előtt, vagy elveszejtse önmagát. A világ pusztító konfliktusai, a technikai civilizáció ígéretei és fenyegetései, a bekövetkező „atomkor” felvirágzást és katasztrófát egyként kínáló lehetősége, – kellenek-e drámaibb erők egy költő köré? A tudomány hatalmassá tette az embert, de le is fegyverezte: szembeállította a világegyetem végtelenségével; rádöbentette arra, hogy léte se nem isteni ajándék, se nem folyamatos diadal, hanem a természet közönyös törvényeinek következménye; jövője esetlegességek halmaza. Kell-e drámaibb feszültség egy költő és a világ közé? A tudomány és a civilizáció jelenkori termékei – az atombombától a „demográfiai robbanásig”, az úrkutatástól a pszichológiában alkalmazott információelméletig – napirendre tűzték az emberi nem állapotának és jövőjének zaklató kérdéseit. Új erővonalakat húztak abba a térbe, miben eszméletünk mozog, s az igazi költőnek vállalnia kell, hogy agya és szíve e kegyetlen erővonalak keresztezési pontja legyen. Nagy László is erre szánja el magát.

Legerősebben élet és pusztulás konfliktusát éli át. Az ifjúság veszendőség-tudata ugyan elhalványult a bizalom lobogó éveit alatt, némi tragikus felhangként olykor mégis jelentkezett. „Élek gyönyörűn a halál ragyogó fia vagyok” – az *Egy csillag halálában* az életöröm dallamát a halál ellenpontozza. A csalódás éveiben pedig a pusztulás élménye veszi át a főszólamot: a *Gyöngyszoknya* hatalmas látomása az életet elsorvasztó jeges viharról kozmikus méretűvé tágítja azt a tragikus képet, mely Nagy László válságaiban megszületett. Azóta is pusztulással viaskodik, a gondok, mik beárnyékolják életét, egyre zártabb és látomásosabb szerkezetekben kapnak megfogalmazást. Megrokkant szüleinek fájdalma s az atomháború szorongató rettenete egyaránt rémeket bocsátanak álmaira; mintha ezek a rémek jelentkeznének hatalmas metaforáiban: a *Rege a tűzről és jácintról*, *A város címere*, *A Zöld Angyal* zaklatott soraiban. „Halállal élek, nem kenyérrel / fejbőlött mének szédületével”; „fekete tőkén a fej s már skarlátban / a balsors fölötté áll” – e mesteri képek szorongató lélek-állapotot rajzolnak elénk.

Nagy László költészete akkor is szívszorító élmény lenne, ha csak a tragédiáról tudósítana, hiszen a pusztulás kegyetlenségéről – talán Vörösmarty és Juhász Ferenc kivételével – kevesen festenek oly döbbenetes látomásokat, mint az ő versei. De, mint mondtuk, költészete: drámai küzdelem. Összecsapásai, katharzisa, szintézise teszük mai liránk egyik legnagyobb méretű alkotásává. A pusztulás árnyaival az élet vágya és öröme küzd, még legkeserűbb versei is reménytelenség és reménykedés vitáivá hevülnek. „Harsog a létezés: nem, nem! Nem akar lenni halott” – kiáltja *A vasárnap gyönyörének* fájdalmas-boldog vallomásai között. Láttuk, hogy micsoda lendülettel vetette magát élet, munka és szerelem után. Akiben ennyi erő és tettvágy feszül, az nem

teheti le a fegyvert a pusztulás árnyai előtt. Nagy László küzd tehát: minél fojtogatóbb látomások kísértik, annál harmatosabb és lüktetőbb képekben idézi maga elé az életet. A *Gyöngyszoknya* komor látomása mellett ott a *Havon delelő szivárvány* játékos-komoly életöröme. Aki a hóban meztelen fürdő Violát oly bizsergető érzékiséggel rajzolta le, hátat fordíthat-e az élet ígéreteinek? A *Zöld Angyal* tragikus látnoka ezért írhatja meg azokat a forró vallomásokat, mik az élet, az alkotás, a szerelem értelmét, diadalát hirdetik: a *Szerelmem*, *csonttörő élet*, a *Szárnyak zenéje*, az *Álmok játéka* mérész és bizakodó sorait. „Piros vesszőkön remény a beszéd, / hirdeti, hogy a világ lakható”; „Szakad az ember veséje, / de az űrt álma belengi” – hangzanak a reménykedés szavai. Nagy László nem adja meg magát; az újrakezdés, a kudarcokból való feltámadás parancsát írja zászlaira. Mindegyre kiemelkedik a „halál habjaiból” s küzdeni tanít:

hogy az otthon, mint a nagyvilág,
ki ne hűljön,
hogy az ember az életet
újra kezdje,
ha szétzúllott a csillagok
égi kertje.

(*Havon delelő szivárvány*)

Nagy László tehát az élet és a pusztulás drámájába helyezi magát, sorsát mintegy „coincidentia oppositorum”-nak, ellentétek keresztezési pontjának tudja. „Mi vagyok én, ha e planéta / csak egy bevérzett margaréta” – kérdez az ember helyzetére a *Vállamon bárányos éggel* soraiban; „Így is ember se bölcs, se büszke, / égi, földi virágzás tükre” – hangzik a felelet. Az életnek – vallja – éppen ez a dráma: a világ végtelensége és az emberi lét végessége közt feszülő konfliktus ad különös súlyt és méltóságot. „Két sújtás közé képzelt életem ezért szeretlek” – mondja a *Zöld Angyal*-ban. Rettenetei és örömei között, vitázva élettel és halállal, így jut el ahhoz a felismeréshez, hogy az emberi lét összes következményeit: a felelősséget, az alkotás kötelességét és a szerelem szárnyalását életünk végessége teszi lehetővé s határozza meg. Nagy László katharizist keres abban a drámai küzdelemben, amit magára kellett vállalnia. A szintézis magasabb síkjára emeli azokat az érzéstömböket, miket a csalódás és a reménység, a szorongás és az öröm sugallnak neki. Szintézist épít, vagyis szenvedélyek költőjéből intellektuális alkotóvá emelkedik. „Tejútnál hidegebb, ragyogóbb / kicsikart eszméleted. / Ez vált meg, így vagy te ember, / aki csak élni kíván” – mondja a *Tündér arcokkal dőzsölőben*, mintegy költői élettervet írva magának. Ezt hajtja végre fölényes biztonsággal az elmúlt évtized verseiben. Utolsó kötete: a *Himnusz minden időben* már az intellektuális líra remeke.

A szintézis igénye és vállalása kötelezi őt arra, hogy szembenézzen az ember sorsával, hogy magáévá fogadja az emberi lét drámáját, s megküzdjön e lét győztes vagy tragikus távlatáival. Mindez hatalmas vállalkozás, de Nagy Lászlónak van hozzá bátorsága és ereje. „Kellenek e bajos földre / újra a dantei léptek, / melyek poklot és mennyet / és mindent lemérnek” – a *Havon delelő szivárvány* sorai programként hangzanak. Nagy László azokat vallja mesterének, akik nem pályájuk ívét számítgatták, nem hedonista életterveket latolgattak, és sohasem készültek sunyi egyezsége: József Attilában, Adyban, Bartókban, Csontváryban, Garcia Lorcában találja meg példaképeit. „Az ember szerelmével s férfias haraggal ment a halálba” – írja csodálatos versében, a *Bartók és a ragadozó*-kban, s tudja, hogy e kettő – az „ember szerelme” és a „harag” – ugyanaz: eleven dialektika.

E kettős indulatban él ő maga is, mestereitől a küzdelem etikáját tanulta el: vállalkozása örökös küzdelem. A küzdésben, a harcban, a lázadásban és az alkotásban látja létünk értelmét. Ezért emelheti fejét a reménytelenség fölé, mint a *Gyöngyszoknya* félelmes víziója után is:

All az ember a tájban, vassá mered a lába,
fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja –
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,
mellébe levegőt vesz, tartja – egeket zendít.

Ez az „egeket zendítő” akarat küldi őt új meg új csatába, tudva, hogy létének a küzdelem, az alkotás adhat tartalmat és méltóságot. A tevékeny és gazdag élet igazságát hirdeti: a *Ki viszi át a szerelmet* hivatástudatról beszél, a *Tűz* pedig az örökös lobogás imperatívuszát vallja:

ne törd hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hülve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér pirosba,
röptess az örök tilosba...

Ez a lobogó tisztaság ad verseinek etikus tartást és fedezetet. Lázadva és haraggal támad a képmutatás, a harácsolás és a züllöttség példáira. „Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom” – mondja a *Himnusz minden időben*. Nagy László magáénak vallja a szocializmus eszményeit: ezért ítélkezhet nevükben, képviselve haragvó erkölcsének igazságait.

A drámában, mit Nagy László versei végigküzdenek, így ismét elérkezhetünk az emberekhez, a világhoz. De aki ismeri e költészetet, tudja, hogy a léttel való birkózás is értünk volt oly heves: Nagy László az embert siratta és védelmezte a pusztulás árnyai ellen, okulásunkra küzdötte ki az egymásbamaró indulatok szintézisét, nekünk hirdeti újra és újra a küzdés parancsát. Költészete, mint minden igazán nagy emberi alkotás, élni tanít.

3.

Nagy László legfőbb vívmánya a szintézis: a diszharmonikus érzéstömbök és felismerések magasabb egységbe rendezése. Hasonló szintézist alkot formáiban is: érzéketlenség és elvontság, hagyomány és modernség között. Elsősorban képeiben. „A költőnek az öt testi érzék professzorának kell lennie” – írta Lorca, Nagy László őszintén vállalt mestere. Még nem ismerte a spanyol költő nevét, de már az „érzékek professzora” volt: friss szemmel és idegekkel figyelte a világ jelenségeit és bámulatos nyelvi erővel használta fel őket. „Az idő roppant szemealjárja / odafagyok mint egy könnycsepp / törhetetlen gyönggyé”, „Rámsüt a tükör, az autó-ablak: / rámugrálnak kölykei a napnak”, „alszik az esztergapad, / fogán a hámozott fémből szivárványfényű szalag”, „havas ágakon varjak, / vasnehéz fekete bimbók / ringnak” – hangzanak fel metaforái, és lejegyezhetnénk még másokat is. Főként a versek hangsúlyos, megemelt záró sorait: „Létem ha végleg lemerült / ... ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra” – egyesít látványt és indulatot egyik vallomásos verse. Ezek a metaforák általában valamilyen ellentétből kapják hasonlithatatlan erejüket. „A költői kép két ellentétes világot egyesít a képzelet kötelékével” – ezek ugyancsak Lorca szavai, de illenek Nagy László műhelyére is.

Érzékletes és elvonttá emelkedő metaforáiból nőnek ki hatalmas látomásai. Nagy László tudja, hogy az időtlen fájdalmakat és örömöket, az emberi sors megismétlődő élményeit: a szerelmet, a lázadást, a halált leginkább a mítosz közegeiben lehet elmondani. Ezért alakítja súlyos szerkezeteit: a *Gyöngyszoknyát*, a *Zöld Angyalt* vagy a *Menyegzőt* mítoszokká. Miként Vörösmartynál, nála is gazdag látomásokba lobban a világ. Ezek a látások zsúfoltak és mozgalmasak, de nem rendezetlenek, sőt a szervező értelem komponálja őket rendszert és fegyelmet ismerő képekké. Nagy László nem „homályos” költő, nem von fátylakat indulatai elé: csupán erőfeszítésre és gondolkodásra kényszerít. Hatalmas ívbe, zárt szerkezetbe komponálja verseit, s e szerkezet feszítése oly erős, hogy mindent kivet magából, aminek nincs elsőrendű

feladata. Van-e még költő, aki olyan súlyos versmondatokkal dolgozik, mint ő? Szövege csupa kép, csupa főnév és ige. Töltelékszavaknak nincs helyük ebben a sűrű és súlyos közegben, a vasként feszülő szerkezet elemei között. Nagy László versszerkesztése is különös szintézist alkot: a látomás szertelen gazdagsága és az intellektuális rend kristály fegyelme között.

Metaforáiról és mitoszairól szólván szokás beszélni költészetének szürrealizmusáról. A váratlan, gyakran egymástól távolasó fogalmakat egybekapcsoló metaforák valóban a szürrealisták zabolátlan ihletét sejtetik. De ha a szürrealista képalkotás egyenlő azzal, amit az irányzat egyik őse, Lautréamont ekkepp fogalmazott meg: „Szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen összetalálkozása a boncasztalon”; akkor Nagy László képei nem szürrealisták. Meglepőek, de nem véletlenek: hiszen az ellentétekben szerkesztő értelem művei. Csupán kamatoztatják a szürrealizmus eredményeit, de éppígy kamatoztatják a hagyományt. Ha nem ismerjük Berzsenyi indulatot sugárzó metaforáit, Vörösmarty látomásos hasonlatait, József Attila képeinek megszerkesztett harmóniáját vagy akár a népköltészet leleményeit, nem érthetjük meg Nagy László költészetét sem. Újítása a hagyományba fogódzik, látását az elődök tisztították, művésze a magyar líra évszázadaitól kapta eleven táplálékát.

Képalkotásában hagyomány és újítás találkozik: éppígy verselésében is. Kiss Ferenc elemezte verstanának rendszeralkotó jelentőségét (*Alkotás vagy öncsonkítás* Kortárs 1960): Nagy László Ady újításait fejleszti tovább, ritmustömbjeiben a hangsúlyos verselés lehetőségeit aknázza ki.

A szintézis, mit képalkotásban, szerkezetben és verselésben elért Bartók példáját idézik élénk, s Németh László álmát váltja valóra: a „Bartók-modellt”. Nagy Lászlónak sikerült szintézisbe fogni a sajátos magyart és a korszerű európaiat: s ez – ezúttal ne féljünk kimondani – világirodalmi tett. A magyar líra, mint már annyiszor, az ő művében ismét egyetemes rangra emelkedett.

Ez a szintézis persze – s ha Nagy László költészetéről vallunk, ezt sem szabad elhallgatni – merészséget, helytállást és tisztaságot kíván. Már mondtuk, hogy a legnagyobb példákat: Bartókot és József Attilát követi. Valóban az ő örökösük: hitet és elkötelezettséget, erkölcsöt és állhatatosságot tőlük örökölt. Bizonyára nem véletlen, hogy szótárának kulcsszavai: a „gyöngy”, az „érc”, a „hóharmat”, a „jég” – a tisztaság és erő megannyi tömör szimbóluma. Az sem véletlen, hogy hittel vallja magáénak Bartók jelszavát: „Se álerkölc, se álművészet”. És akkor is egyénisége szólal meg, ha József Attila példájára hivatkozva ekként fogalmaz magának ars poeticát: „Törd fel a törvényt, ne latold”. Merészen és győztes hittel áll a világban, „arccal a tengernek”: művét nyílt szívvel tárja az emberiség és a végtelen idő elé.

RÓNAY LÁSZLÓ

A huszadik század magyar irodalmának története

(A magyar irodalom története V–VI.)

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában megjelent hat kötetes irodalomtörténet a felszabadulás óta eltelt húsz esztendő legnagyobb és legsikeresebb irodalomtörténeti vállalkozása. A hat kötet közül a legnagyobb érdeklődéssel az utolsó kettőt vártuk: bennük a század irodalmának új szemléletű feldolgozását. Nem a régebbi korok irodalmának lebecsüléséből fakadt ez a várakozás. E korszakok irodalmát azonban sokkal jobban és alaposabban ismertük már eddig is éppen az irodalomtörténeti kutatás alapossága és eredményessége miatt.

(Gondoljunk akár *Horváth János*, újabban pedig *Klanczay Tibor* szintéziseire.) Századunk irodalma viszont – egy-két kísérlettől eltekintve – mindezekig nem állt össze kerek egésszé, a sok értékes részletkutatást nem sikerült egységes képpé rajzolni. Erre vállalkozott most az ötödik és hatodik kötet kitűnő írógárdája (mindegyik területet a kor szakértője dolgozta fel) és a szerkesztő: *Szabolcsi Miklós*.

Az ötödik kötet – címe tanúsága szerint is – a magyar irodalom történetét 1905-től 1919-ig foglalja össze. A két határpont tehát: Ady új verseinek dátuma s a proletárdiktatúra. Közötte pedig a természettudományok forradalmi megújulásának kora, ekkor válik Pest nagyvárossá és ipari gócponttá, kialakulnak a kultúra terjedésének és terjesztésének egészen új lehetőségei, egyszóval mindaz, ami az imperializmus kezdeti, majd fejlettebb szakaszába lépő kapitalizmust jellemzi. S mindennek irodalmi vetülete a Nyugat, a magyar irodalom történetének egyik legszebb korszaka.

Erről szól tehát a kötet – s mégsem erről. Mert a vitatható alapkoncepció az összefüggő korszakot kis fejezetekre tagolta, úgynevezett íróportrékra, melyek az életrajz kezdetét és végét jelentő számoktól függően tartanak 1919-ig vagy éppen 41-ig. Így, ezzel a beosztással egységes folyamatot ábrázoló irodalomtörténet helyett statikus képeket kapunk s bármilyen jól is vannak megírva ezek a portrék, éppen az irodalom mozgása és változása hiányzik belőlük.

Pedig hogy mennyire adva volt a hagyományokkal szakító és új szintézist teremtő irodalomtörténet megírásának lehetősége, arra nagyszerű példa *A Nyugat és az irodalmi forradalom* című fejezet (írója: *Bodnár György*). Ez az egész korszak remek körképét adva egységes keretbe fogja majdnem valamennyi jellegzetességét. Világosan bontakozik ki belőle, mennyire szükségszerű volt a Nyugat indulása, s vele az irodalom kifejezési lehetőségei új korszakának megteremtése. Szükségessé tette ezt a századvég és a századelő történelmének sok vonatkozása, s az ezekre érzékenyen reagáló irodalmi stílus átalakulása, amely a nemzeti klasszicizmus „statikus” irodalmiságát sajátos „dinamizmus”-ra változtatva már előlegezte Ady Endrét.

Ady szükségszerűen végpontja ennek a fejezetnek, s kezdete az új korszak irodalomtörténetének. Ezért érezzük, hogy itt némileg „levegőben lóg” *A kor kritikai áramlatai* című különben érdekes és sok új ismeretet közlő fejezet (*Komlós Aladár* tollából). Ez rendkívül árnyaltan, gazdagon rajzolja meg ugyan a kor kritikájának változatos képét, csak éppen a kötet belső rendjét zavarja meg. Az Osvátról, Hatvani-ról és a többiekről szóló rövid fejezetek a portré-műfaj jellegzetes veszélyére is figyelmeztetnek: a néhány soros, pár évszámmal illusztrált bevezető életrajz különválasztásával szinte iskolásan kettészakad az írói életmű, életrajzra és művekre. Holott a kettő egymásból következik, egymást szüntelen motiválja. A kötet többi portréi is igazolják ezt: azok sikerültek igazán jól, melyekben az életrajz és a művek belső egységéből bomlik ki az írói életmű.

Ilyen fejezet a portré-sorozat élén álló *Ady-fejezet* (*Varga József* írása). Szerzője Ady életművének kiváló ismerője, érthető, hogy teljes képet sikerült adnia róla. Ady korszakos nagysága, s a magyar költészet kifejezőkészségének megújulása bontakozik ki ebből a részből. Talán többet vél kiolvasni Ady publicisztikájából, mint a valóság, így esik abba a hibába, hogy esztétikai és irodalmi kérdésekben is perdöntőnek, legalábbis kelleténél jelentősebbnek érzi Ady egy-egy alkalmi s – az alkalomhoz illően felületesebb – megnyilatkozását. Nem ártott volna ha részletesebben elemzi Ady utolsó nagy korszakát, *A halottak élén* verseit. Mintha kissé elmarasztalná a költőt, mert hatalmas látomásokban vall a közeledő pusztulásról. Pedig – hogy közelebbi analógiát idézzünk – Vörösmartynak is az utolsó versei a legnagyobbak. Ady utóéletével és *A Tollban* közölt Kosztolányi cikkel kapcsolatban pedig itt is, a következőkben is kísért az a nézet, hogy Kosztolányi pusztán irigységből, és politikai konformizmusból, a forradalmi gondolat elárulásával támadta Ady költészetét. Pedig másról is szó van itt: két irodalmi ízlésforma összeütközéséről. Ezek – Kosztolányi, Babits és Juhász Gyula levelezése a bizonyosága – egymás mellett éltek, s az Ady-revizióban ütköztek össze egymással. (Azt sem árt megjegyezni, hogy *A Toll* vitájában egyedül József Attila látta helyesen Ady örökségének igazi tartalmát és jelentőségét. A vitában résztvevő összes többiek elutasították következetes forradalmiságát, költői

nyelvének újdonságát pedig egyszeri, felülmúlhatatlan, s ezért sem követhető teljesítménynek vélték.)

*Móricz Zsigmond*ról *Czine Mihály* írt remek fejezetet. Ez az igazi irodalomtörténet. Móricz életművét fejlődésében mutatja be, helyesen jelöli ki legjelentősebb műveit, s azokat igen alaposan, a hagyományoktól sem elválasztva elemzi. Költői szépséggel ír az Erdély-trilógiáról, s hanyatlásának kérdésében is megpróbál állást foglalni. Czine Móricz irodalmi nézeteit is kitűnően – a korbá ágyazva – elemzi, a Magvető című antológia azonban részletesebb méltatást érdemelt volna, mert Móricz ennek korlátozott válogatási elveivel nagy vitát kavart. A fiatalok, a Nyugat köre a baloldali irodalmi egység gondolatának elárulását érezte ebben az antológiában. Joggal-e vagy sem, erre az irodalomkutatásnak – éppen Czine Mihálynak kellene mihamarabb választ adnia.

Két kitűnő fejezet következik – *Bodnár György*é *Kaffka Margitról* és *Rába György*é *Babitsról*. Bodnárnak sikerült „feltámasztania” Kaffkát, s életművének világ-irodalmi távlatait is feltárva választ adott újszerűségének mindmáig homályos kérdéseire. Így, ebből a fejezetből mérhetjük fel talán először, milyen nagy szerepe volt Kaffkának a freudi lélekelemzés „regényesítésében”, magyarországi közvetítésében, s csak most látjuk, milyen fájó volt korai halála, mennyire igaza volt Schöpplin Aladárnak, amikor a huszadik századi próza egyik legnagyobbját gyászolta benne. – Hasonlóan teljes és sok új vonatkozást feltáró a Babits-kep is. Ennek a fejezetnek az is nagy értéke, hogy bőven foglalkozik a stilusirányzatok kérdésével is, (átfogó képet rajzol a szecesszió irodalmáról) és egyszerű verselemzésekkel igazolja, hogy a költészetet formai oldaláról is meg kell közelíteni. Szó esik Babits „rómaiságáról” is, amely egész költészetét és világszemléletét meghatározta. Ez a tragikus létérzés bontakozik ki a korai levelekből s ez fűti fel az utolsó nagy verseket. Talán Babits hatását lett volna érdemes még bővebben elemezni, hiszen a következő két nemzedéknek elsősorban ő szabott irányt. Halász Gáborral folytatott vitájában a második nemzedék útját próbálta kijelölni, majd a Pesti Naplóban a harmadik nemzedék költészetét értékelte.

Kiss Ferenc írta a *Juhász Gyuláról*, *Tóth Árpádról* és *Kosztolányiról* szóló fejezeteket. Módszere aligha teljes. Azzal, hogy az írói műfajokat egymástól elszakítva tárgyalja, szétszabdálja az életművet. Egységes kép helyett mozaikot teremt, s ez nem alakul egységes szintézissé. (Elég furcsa példa: külön fejezetben tárgyalja Kosztolányi posztumusz kötetét.) Pedig sok helyen érezzük, mennyire tisztán látja az egységes képet is. Konceptiója azonban megakadályozta ennek megajzolásában. Kosztolányival kapcsolatban talán világirodalmi érdeklődéséről is lehetett volna szólni, hiszen kevés írónk volt tájékozottabb a kor irodalmi jelenségeiben, mint ő. Tóth Árpádról sok érdekeset mond Kiss Ferenc, a költő elégikus szépségeit azonban mintha nem értékelné jelentőségéhez mérten, így azonban a két árnyalattal heroikusabb lesz a valóságosnál. (Tóth Árpád hatása egyébként a tárgyaltaknál sokkal bővebben él tovább irodalmunkban, Hajnal Annánál is, Toldalaginál is.)

*Karinthy Frigyes*ről, a „nagy” nemzedék kétségkívül legérdekesebb s ma egyre népszerűbb alkotójáról *Ungvári Tamás* írt esszét. (Szándékosan használjuk az esszé kifejezést: rendkívül szellemes, élvezetes fejezet ez – illik is témájához –, s az esszé bűvöletéből magyarázhatjuk, hogy Karinthyt egyhelyütt per „Frigyes” említi.) Érdekes nyomon követni, hogy a „kávéházi író” miképp alakította ki esztétikai és etikai rendszerét. Sokáig kísértett az a nézet, hogy ő volt a „nagy magányos”. Pedig szerepe volt az irodalmi folytonosság megteremtésében is. A legfiatalabb nemzedék egyik folyóiratkísérletéhez, a Névtelen Jegyzőhöz ő írta a szellemes, kedves „szárnyarobcsajtót”. Novelláiról többet kellett volna írnia Ungvárinak.

Krúdy igazi nagyságát a harmincas évek végén kezdte felismerni a Nyugat harmadik nemzedéke. Módszeréről, tündéri realizmusáról akkor jelentek meg a legszebb, legköltőibb méltatások (a legszebb talán Sötér Istváné a Kódlovagokban). Ezek a tanulmányok már sejtették, hogy Krúdy művészete a magyar próza egyik legnagyobb teljesítménye. Ezt a vélekedést igazolja alapos, néhol művészi portréjában *Czine Mihály* is. Érzésünk szerint ez a fejezet az ötödik kötet leg sikerültebb része. Mert Krúdyt, sejtelmességét, titokzatosságát, legendáját csak a költészettel párosult

tudományosság közelítheti meg. Czinének sikerült ez (talán hatásáról szólhatott volna bővebben), s irodalmi sablonoktól is eltérő írásmódja igaz örömet szerez az olvasónak.

A „nagy” nemzedék két kiegészítő portréja *Tersánszky Józsi Jenő*ről (*Vargha Kálmán*) és *Füst Milán*ról (*Ungvári Tamás*) szól. Mindkettő szép, teljességre törekvő, s azt legtöbbször meg is valósító írás. Jelenségüket növeli, hogy a két szerzőről ez az első teljes irodalomtörténeti felmérés.

„Futottak még!” – ezzel az érzéssel olvassuk a *Nyugat körüli költőkről és prózaírókról* szóló fejezeteket. S mindegyiknél felvetődik a kérdés: vajon négy-öt-nyolc lapon össze lehet foglalni jelentőségüket és hatásukat? A portré-műfaj korlátait éppen ezek a fejezetek igazolják. A Nyugat körüli írók – így – mérföldnyi távolságban, hűvös objektivitással jelennek meg itt, holott kortársaikra és az irodalom fejlődésére gyakorolt hatásuk alighanem sokkal jelentősebb. Véleményünk szerint éppen ennek az irodalomtörténetnek kellett volna őket „helyükre állítania”. Hiszen ma is él még *Somlyó Zoltán* „nagyvárosiassága”, *Oláh Gábor* „titokzatossága”, nem is szólva *Török Gyuláról*. A Színek és évek mellett ő ábrázolta két nagy regényében, A zöldkőves gyűrűben és a Porban címűben legteltesebben egy társadalmi réteg hanyatlását, és ennek lelki összetevőit is. Prózája a magyar kritikai realizmus egyik legjelentősebb dokumentuma. Ez azonban alig derül ki ebből a fejezetből!

Mint ahogy a korszak drámájáról szóló meglehetősen kurta fejezetben is akad sok vitatható részlet. Bizonyára felesleges *Molnár Ferenc*ről megállapítani, hogy „mindkét lábával a modern világvárossá fejlődött század eleji Budapest talaján áll”. S kár volt a drámák tartalmi elemzését adni, hatásuk elemzése helyett. A Molnár Ferenc-i ihletésű, kispolgári igényt kielégítő, sokszor bravúros szerkesztésű színmű ma is él még! Molnár Ferenc kulcsregényéről, *Az éhes városról* részletesebben is szólhatott volna a fejezet írója. Ez a kidolgozatlan, zsurnaliszta írás a századvég irodalmi és politikai viszonyaiból sokat tár fel, s egyben a zsurnalizmus torzító hatásának első példája. Érvényes a regényre, amit mindmáig legteltesebb méltatója írt: „Molnár Ferenc regénye korára is jellemző, mely mély, organikus valóságélmény nélkül szűkölködve a kietlen társadalmi valóságról még bírálatot is csal valóságellenesen, irreálisan tudott mondani”.

A proletárforradalom irodalmi jelentőségének kérdéseiről szól az utolsó fejezetben József Farkas. Nem csak a magyar történelem nagy pillanata volt e néhány hónap – ez a gazdag, néhol „hézagpótló” fejezet olvasójának végkövetkeztetése –, hanem a magyar irodalomé is.

A forradalom azonban elbukott. Új korszak kezdődött nyomán az irodalomban is. Ez azonban már az új kötet anyaga...

•

A hatodik kötet (A magyar irodalom története 1919–1945) módszeréről ezt írja a szerkesztő: „Ezt az időszakot úgy kell felfognunk, mint a haladó és retrográd erők, mint a jövőt képviselő plebejus, humanista és szocialista törekvések és a múltba visszahúzó erők harcát. Azt tartottuk tehát helyesnek, hogy a két világháború közötti korszak irodalmát is elsősorban eszmei irányzatok szerint tárgyaljuk”. A rendkívül gazdag, egymás mellett élő s egymás hatását hol erősítő, hol gyengítő irodalmi irányzatok rajza nélkül valóban nem lehet feltérképezni a korszak irodalmát. Kitűnő a kötet elején álló *Ábrázolási módok* című fejezet. Csak azt hiányoltuk, hogy Illyés tudatos antikizálásának felszabadító hatásáról (erről Vas István ír A líra regényében) és Erdélyi népiességéről kevés szó esik. Holott éppen Erdélyre gondolt Babits, amikor a második nemzedék költőit bemutató Új anthológia bevezetésében az új-népiesség eljövételét jövendölte. Kitűnő fejtegetést olvashatunk itt a technikai eszközök, a film és a rádió tudatformáló és irodalommodosító szerepéről. A korszak rajza általában teljes, a zenéről és a képzőművészetről azonban mintha kevesebb szó esnék a kelténél, holott éppen a fejezet írója, *Szabolcsi Miklós* írt nagy tanulmányt József Attila, Derkovits és Bartók művészetének közös sajátságairól. És ez csak egy jelenség!

(Bántó elírás a 35. lapon: Bartók 1945-ben egyszerre h á r o m zongoraversenyt komponált!)

A *korszak irodalomszemléletéről* szóló alapos, sok újat nyújtó fejezetben (Bodnár György írása) a Nyugat első és következő nemzedékei között lévő szemléleti különbség világosodik meg. Ez az egész korszak irodalmi irányulását és ízlését határozta meg. Ignotus még a művészi kifejezés egyeduralmát hirdette, Halász Gáborék már az értelem világát keresték. Ebből a szembeállításból bontja ki a fejezet a korszak nagy irodalomszervezőinek és irodalomtörténészeinek portréját. (Keresztúry ugyan költőnek is jelentős, Eckhardt Sándor pedig korántsem egyértelműen konzervatív kritikusa "a kornak. A Magyar Szemlében írt névtelen bírálataiban érhetjük tetten, mennyire értékelte az embertelenséggel perelő műveket. Földessy Gyula Ady minden titkai című valójában jelentős művét pedig némi kritikával kell nézni. Lukács Györgyről remek, szinte teljes képet olvashatunk, Révai Józsefnek pedig hibáit sem kendőzi a fejezet írója.)

A bevezetés után a szerzők felvázolják a *korszak legfőbb szellemi áramlatait. A konzervatív irodalom* valóban élő, kevésbé – ható jelenség volt. A nevek egymás-utánjából azonban nem bontakozik ki egységes szellemi irányzat, inkább mintha véletlen ötletszerűség sodorta volna őket egymás mellé. Sik Sándort nem lehet például egyértelműen konzervatív költőnek nevezni. „Népszerű” költeményei alapján talán igen, de összes versei alapján – aligha. A *polgári ellenzéki irodalom* csoportjainak tárgyalásakor kár volt csupán néhány kiragadott folyóiratról szólni, s azokról, akik e folyóiratokat cikkekkel, versekkel látták el, csak két-háromszáz lappal később. Ha a korszak feldolgozása időrend szerint történt volna, élesebben rajzolódtak volna ki az irodalmi jelenségek, s az egyes arcok is. Azokra a folyóiratokra és antológiákra figyelték volna így elsősorban, melyek körül kialakultak, illetve egységes álláspontot alakítottak ki a nemzedékek és csoportosulások. (Pandora, Jóság, Perspektíva, Névtelen Jegyző, a Vajda János Társaság és a Korunk Antológiája, a Szolgálat és Írás stb.) Így a korszak szellemi arculatát valóban sok tekintetben jellemző és alakító *világirodalmi érdeklődésről* sem kellett volna külön szólni. (Az Altheim–Kerényi-féle klasszicizmus éppen nem hatott mindenkire – mint itt kiderül. A Sziget és az Argonauták szembeállításából ez nyilvánvaló. Az Argonauták szerepének és irányvonalának értékelése megítélésünk szerint teljesen téves. Az Ezüstkor egységetermető szerepe sokkal lényegesebb, mint ahogy ebből a részből kiderül.)

A szellemi irányzatok, illetve az azokat képviselő írók különválasztásának hátterét igazolja a *népi írók* ideológiájáról és jelentőségéről szóló fejezet is. Hiába rajzol minden mozzanatra kiterjedő képet a fejezet szerzője, fejtegetései mégis elvonatkoztat, élettelenek, mert az igazolás az írói életművek (azaz maga az irodalom) kirajzolása későbbre marad. Kár, hogy nem szólt a népi-urbánus ellentétéről bővebben, hiszen ez az egész korszakon végigvonul. Igaz, a szembeállítás mellett az egységesülési törekvéseket is nyomon követhetjük. 1935-ben például a Szolgálat és Írás Munkatársaság programjában megpróbálták összeegyeztetni a szociográfiák többségfelmérését és a lélektani regény igényét. Ez a törekvés jónéhány regényben tükröződik.

Sok egyéb mellett külön fejezet: *A magyar irodalom a fasizmus ellen. Nos, erről kellene szólnia jóformán az egész kötetnek.* Ez nem olyan áramlat volt, mint például az avantgard. A korszak mindegyik írója találkozott a fasizmus kérdésével és a maga módján válaszolt rá. (Bóka László írta szellemesen egyik cikke záradékában: „Tudod-e, mi az igazság, atyámfia farkas?”) E kérdéscsoport alá – és csak alá – tartozik a népi irodalom és a polgári irodalom, az erre adott válasz alakítja ki a szocialista irodalmat, és ez segíti világra a kommunista költészet legszebb verseit. Az *Összetoglalók és útkeresők* című következő (elég egyéni válogatású) fejezet íróinak javát is ez a kérdés, illetve a válasz emelte igaz magasságba József Attilától Radnóti Miklósig. (Ez a fejezet, illetve a benne szereplők kiragadása tényleges helyükről, az irodalmi folyamatból, nem használt valós nagyságuknak. Így éppen az összehasonlítás lehetősége szűnt meg, azaz irodalmi folyamat helyett csupán állóképet kapunk. A maga nemében igen jó a József Attiláról szóló rész, kitűnő az Illyés Gyuláról és Szabó Lőrincről szóló fejezet. Radnóti Miklós első korszakáról viszont meglehetősen

elnagyolt képet kapunk, így viszont nem érthetjük, honnan, miből alakultak ki később mesteri tökéletességgel kezelt motívumai.)

S most – csak most következik a *korszak* tulajdonképpeni *irodalomtörténete*: a kereteket most töltik meg élettel, most jelennek meg az írók. Alkotási módszerükről, szemléletükről már hallottunk. Rólunk még nem. Annál nagyobb érdeklődéssel követjük nyomon a korszak feldolgozásának modelljét. Az egyes fejezeteken belül (*líra, próza, dráma, műfordítás*) a polgári írók után a „népi” írók működését, majd a szocialista irodalom képviselőit tárgyalják. A prózáírók élén meglepetésszerűen *Móra Ferenc*cel találkozunk, mint a „kései anekdotizmus” írójával. Működésének java valóban erre a korszakra esik. A Nyugat nagy nemzedékétől elszakítva mégis azokat igazolná, akik másodlagosnak érzik íróművészetét. (A róla írt fejezet egyébként jó.)

A Nyugat második nemzedékének költői (Sárközi, Bányai Kornél, Török Sophie, Fenyő László, Fodor, Berda, Nadányi) a szubjektum elutasításából és a költői állapot igenléséből alakították ki esztétikájukat. (Ez Babits 1932-ben megjelent Új antológiájának gondolata.) A következő nemzedék számára éppen ez a költői „tartás” lesz ellenszenves, s a belőle fakadó revűlet és mágia. Ezek körül a kérdések körül bontakoznak ki majd a nagy nemzedéki viták. (A második nemzedék rajza teljesnek mondható, a harmadik nemzedékből kimaradt Toldalagi. Feltétlenül ide kellett volna sorolni Zelk Zoltánt – valamennyi nemzedéki antológia ide sorolta 1934-től –, és Takáts Gyulát. Ő az 1941-ben megjelent Irodalmi Almanach szerint is e nemzedék tagja.) A népi lírikusok között Jankovich Ferenc sokkal többet érdemelt volna. A szocialista líráról szóló fejezetben viszont néhány meglepő, öröndetes felfedezés is akad, kár viszont, hogy kimaradt belőle a Jóság szerkesztője, Lakatos Péter Pál (akiről a Tiszatájban jelent meg részletes tanulmány).

A prózáról szóló fejezetből mindenek előtt azok maradtak ki, akik – úgy látszik vesztükre – költők is. Rendkívül alapos, részletes méltatás szól a „népi” írók prózájáról, amely – mint már mondtuk – megtermékenyítette a Nyugat körüli polgári írókét is. Kodolányiról, Veres Péterről, Szabó Pálról és Darvas Józsefről olvashatunk itt. (A szintén ebben a részben szereplő Tamási Áronnal kapcsolatban e sorok írója találgatásokra kényszerül, mert példányában nyolc üres lap van. A kötet ára viszont 185.– forint!) A Nyugat prózáírói viszont sajnálatosan megfogyatkoztak: Thurzó Gábor, Molnár Kata, Soós László, Örley István (Illés Endre szép esszéje után ez szinte érthetetlen), Lovass Gyula és Birkás Endre nevét hiába kerestük. A „harmadik nemzedék” prózáírói után külön fejezetben, mint a „valóság és látomás” írója szerepel Gelléri Andor Endre, aki inkább a második nemzedék írója. Kitűnő viszont a Lengyel Józsefről szóló fejezet.

A drámával foglalkozó rész olvasása közben a tájékozatlan olvasó minduntalan visszalapoz majd az előző részekhez, hogy megtudja, ki melyik nemzedékhez vagy csoportosuláshoz tartozik. Itt ugyanis elég tarka kép fogadja. Remenyik, Illés Endre, Márai a harmadik nemzedék tagja lesz. A prózában viszont – helyesen – a második! A polgári dráma feldolgozása után meglepetésszerűen ismét Móricccal találkozunk, úgy látszik, egyedül ő nem fért el az előző kötetben.

Rendkívül jelentős a műfordításról szóló fejezet, hiszen minden korszak tudatosan választja ki világirodalmi mintáit. A műfordításokból a korszak szellemi körképére is következtethetünk. Ennek a korszaknak például nem véletlenül volt hangsúlyozottan és tudatosan franciás, kisebbrészt latinos érdeklődése. (Ez utóbbiról részletesebben szoltunk a Jelenkorban *Az Argonauták betörése* című írásunkban.) A korszak írói akarták ellensúlyozni az élet egyéb területein megnyilvánuló német befolyást.) Érdekes lenne részletesebben szólni a Nyugat „nagy” nemzedékének kissé szubjektivebb, s a „következők” tartottabb, sokszor hitelesebb műfordítás-eszménye különbségének okairól.

A *csehszlovákiai, jugoszláviai és romániai magyar irodalom* képe zárja az 1945-ig tartó korszak elemzését. Áprily Lajost azonban aligha ide kellett volna sorolni! Egyébként ezeket a fejezeteket is a felfedezés izgalmával olvassuk, értékükhöz azonban nem tudunk hozzászólni.

S végül: *vázlat a felszabadulás óta eltelt esztendőök magyar irodalmáról*. Ezt a részt Tóth Dezső azóta sokkal részletesebben, alaposabban kidolgozta, s téziseit a Kritikában bocsátotta vitára. E vita nyomán kristályosodik majd ki az a „végső” megoldás, mely a tervezett hetedik kötet, a ma irodalmának alapja lehet.

•

Részletes méltatásunkban szándékosan szoltunk többet az új irodalomtörténet általunk fogyatékosnak érzett részeiről, hiszen ez a rendkívül jelentős szintézis bizonyára hamarosan újabb kiadást ér. Azt szeretnénk, ha ez a máris várt „második kiadás” az elsőnél is teljesebb lenne s még annál is intenzívebben szolgálná a megújult szemléletű irodalomtörténeti kutatást. A hat kötetes szintézist – és ezt még egyszer hangsúlyozzuk – így, esetleges hibáival együtt is a felszabadulás óta eltelt korszak legjelentősebb irodalomtörténeti tetteinek és eredményének érezzük.

T. S. Eliot magyarul

Vas István most megjelent Eliot-fordítása (*T. S. Eliot Válogatott versei*. Budapest, Európa Könyvkiadó 1966.), régóta érzett hiányt pótol irodalmunkban. Sokáig kellett várnunk, míg századunk egyik legnagyobb költőjének alkotásait magyarra átültetve olvashattuk. Vas István fordításának megjelenésével viszont elmondhatjuk: megérte a várakozást, hogy végül ilyen – a fordítás lehetőségeivel mérve – tökéletesnek mondható tolmácsolását kapjuk. Költemények átültetése mindig egyformán nehéz feladat, akár Homérosz naivan mesélő hexamétereinek, akár Verlaine busongó szövmuzsikájának hangját kell magyarul megtalálni. De a nagy angol költő fordítójának tartalmilag is, nyelvilag is a rendesen még súlyosabb problémákkal kell megküzdenie: itt a lírai mag bonyolult eszme- és képszerkezet, intuíciónak kívánó, nem rögtön előtűnő képzet-társítások herakleitoszi homálya mögött rejtőzik. Ungvári Tamás összefüggések kibernetikus rendszeréről beszél. Nehéz költészet ez, külön tanulmányozást kíván. Igaz, Eliot tiltakozott az ellen, hogy verseit „megérteni” akarják, azt mondta, olyan hallgatóságot szeretne, amelyik nem tud sem írni, sem olvasni. Ez a mondanása azonban inkább csak paradox aforizmának tekinthető, nyilván azt akarja jelezni, hogy költeményeihez nem szabad pusztán a logika módszereivel közeledni. Másutt elismeri, hogy „a költő a mai civilizáció állapotában természetesen *nehéz*”. Hogy mennyire az, annak legjobb bizonyítéka, hogy legnagyobb feltűnést keltő és alighanem legnagyobb szerűbb verséhez, az „Átokföldjé”-hez (*The Waste Land*), amely Harcourték New York-i kiadásában 13 oldalt foglal el, saját

maga nem kevesebb, mint 4 és fél oldalnyi jegyzetet írt és ezek a következő sorokkal kezdődnek: „A költeménynek nemcsak a címe, de tervezetét és incidentális szimbolizmusának nagy részét is Miss Jessie L. Westonnak, a Grál-legendáról szóló, „A rítustól a lovagregényig” című könyve (Cambridge) szuggerálta. Miss Weston könyve jobban el fogja oszlatni e vers nehézségeit, mint jegyzeteim tehetik és ajánlom azt (eltekinthetve magának a könyvnek nagyon érdekes voltától) mindenkinek, aki azt hiszi, hogy e vers megértése megéri a fáradságot.” A jegyzetekben azután ott szerepelnek Frazer híres antropológiai művétől, „Az arany ág”-tól kezdve a világirodalom és folklór legnagyobb és legváltozatosabb művei, az Upanisádok mellett, hogy csak néhányat említsünk, Baudelaire, Szent Ágoston, Wagner Richard, mindazok, akik a költőnek élményt, megvilágítást jelentettek, akiktől egy-egy gondolatot, képet, sort kapott el és sokszor eredetiben franciául, németül, szanszkritul illesztett az angol szövegbe. Eliot költészetében a szellem poiézisének, a befogadó és teremtő kultúrájának, a világirodalmi műveltségnek fantasztikus arányú szintézise testesül meg.

Vas István bevezető írása és Ungvári Tamásnak a kötetet bezáró tanulmánya a mi irodalmunkból Babits Mihályt állítja párhuzamként Eliot mellé. Filozófiai műveltségüket, irodalmi tudásukat, nyelvművészetüket, sőt transcendentális ihletettségüket is tekintve kétségtelenül sok köztük a rokonvonás. „Volt egy közös, életre szóló szerelmük: Dante. S a tegnap kultúrájához páratlan, lélegző és eleven közül volt.” És nem túlzás a „Jónás könyvét”, bár más költői technikát képvisel, egyenértékűként odaállítani a „Hamvazó szerda” vagy a „Négy kvartett” mellé.

A „válogatás” teljes képet ad Eliotról, mint költőről. Nem mondható komoly hiánynak, hogy macskákról verselő, tréfás, szellemes ciklusából (Old Possum's book of practical cats) nem került szemelvény e súlyos tartalmú kötetbe. Közbevetőleg azt se feledjük, hogy Eliot tanulmányainak alig kisebb a jelentősége. De hát mi az a forradalmas új, ami Eliotnak mint költőnek a nevéhez fűződik? Kétségtelen, mint egy angol méltatója mondja, hogy új felfedezéseket tett a szavak használatában, de a lényegét talán legjobban úgy lehet érzékeltetni, hogy míg a régi líra a külvilág képeitől és belső érzelmektől ihletett személyi kitarulása volt, ebben az új költészetben a személyiség mintegy elrejtőzik, a külvilág képei törnek be egymás után, egymás mellé a tudatba, kaotikusan, csakis e véges, „körülhatárolt centrum” által összefogva.

A magyar Eliot-kötet „S. Alfréd Prufrock szerelmes énekével”, az „imagista” korszak e jellegzetes darabjával kezdődik. A költő az alkotás e periódusában jakabkorabeli drámaírók mintájára „perszónákat” teremtett, ezek tudatában sorolódnak egymáshoz többé-kevésbé homályosnak maradó egészzé a világ tovatűnő képei. A vers éles ironiával jeleníti meg a zűrös, szennyes valóságot, mögötte legfeljebb vágy- és illúzióként a rendet.

Hallottam a sellők énekét, egymást hívták vele.

Mert nem hiszem, hogy nekem énekelnek.

Prufrock a modern, értelmetlen élet képe, ilyen „perszónák” a többiek is: az oreg, céltalan Gerontion, Sweeney, az amerikai üzletember típusa, Burbank-éit. De ebbe a korszakba tartozik egyebek között a „Rapszódia egy szeles éjszakán” és a „Prélűdök” is.

Az „Átokföldje” 1922-ben jelent meg, Ezra Poundnak ajánlva, akitől Eliot sok biztatást kapott és aki első költeményei megjelentetésében segítségére volt. Az „Átokföldjét” a New York-i „The Dial” folyóirat zsürije 2000 dolláros jutalommal tüntette ki. Ez a mű még közel áll Eliot induló magatartásához, de egy hatalmas motívummal, a mítosz élményével gazdagodva. A mítoszok ma is élnek, hiszen a múlt egy a jelenrel, a londoni utcán járó meglátja a pun háborúban volt bajtársát:

Ismerőst láttam és szóltam kiáltva: „Stetson!
Együtt voltunk Mylaenél a hajókon!”

Az „Átokföldje” a termékenységnek a Grál-legenda mögül kihámozott mítoszáat támasztja fel, de a főnői istenből ma profitot hajhászó kereskedő lett. Termékenység a költő vágya – pusztaság a valóság. „A mítosz ironikus kontrasztként szolgál a valósághoz” – mondja Ungvári Tamás, aki 46 oldalas kitűnő tanulmányában 17 oldalt szentel ennek az egy versnek, „a század költészete legkülönösebb darabjának” megvilágítására. Ha valaki az „Átokföldje”-vel ki akar békülni, akkor legalábbis az egész Ungvári-tanulmányt kell átdolgoznia. Itt még csak egy mondatot idézünk belőle: „A rózsá illatát megérezzük a gondolatokból. De talán azután, hogy a rózsá metszeteit, mikroszkopikus felvételeit, szirmainak párlatát vagy jeleit megvizsgáltuk.” Egy angol kritikus az „Átokföldje” szerkezetét az „ideák zenéje”-nek nevezte. Ez az epiteton jól érzékelteti azt a benyomást, amelyet e sorok nemegyszer keltenek. De ehhez bizonyára nagy zeneértés kell. És az álmélkodó olvasó néha meg is torpan. Íme az „Átokföldje” befejező sorai:

Ültem a parton

Halásztam, a szikkadt síkság mögöttem

Rendbehozzam-e legalább a saját földjeimet?

London Bridge már leszakad leszakad

leszakad

Poi s'ascose nel loco che gli affina

Quando fiam uti chelidon – Ó fecske fecske

Le Prince d'Aquitaine à la tour abolie

Romjaimat védem e törmelékkel

Illek én hozzád. Hieronymo megint megörült.

Datta. Daiadhvam. Damjata.

Santih santih santih.

Az olasz sor Dante Purgatóriumából való, a latin Ovidius Metamorphoses-éből, a francia szerzője Gerard de Nerval. Hieronymo Th. Kyd Spanyol tragédiájának céltudatosan örültséget tettető hőse. A három szanszkrit szó értelme: „Adj, szeress és fegyelmezd magad.” Santih is az Upanisádokból jön: az értelmünket meghaladó béke. Mindenképpen igaznak érzem itt, amit Vas István bevezetője befejezésekként mond: „Nagyon felnőttség és felnőtteknek való költészet ez.” De épp oly igaznak érzem Vas Istvánnak azt a megjegyzését, hogy fordítói pályájának talán legnagyobb erőpróbája az „Átokföldje” átültetése volt. Csak igazi megszállottság, a nagy költői alkotások igézete bírhat rá a szellemnek arra a kitartó küzdelmére, amelybe e versek fordítása kerülhetett. Az eredeti

mellett olvasva bámulatba ejtő az a látszólagos könnyedség, amellyel Vas István az angol sorokat magyarrá varázsolta. Persze ezt a „könnyedséget” csak évekig tartó, kereső és csiszoló munka teremthette meg.

Ha a fő erőpróba az „Átokföldje” volt is, a későbbi művek átültetése se igényelt sokkal kevesebb fáradságot. Egy, az eddigiekkel még közel rokon nagy költemény, „Az üressek” (1925) után indul meg a fordulat Eliot személyibb, „érthetőbb” lírája felé. 1930-ban jelent meg a „Hamvazó szerda”, azután „Ariel versei” (1936), végül a Négy kvartett (1936–1942-ig). A költő politikailag királypártivá, világnézetileg angol katolikussá lesz. A „Hamvazó szerda” hit és akarat által keresi a szabadságot a pusztaságtól, a Négy kvartett négy zárandokúthoz hasonlítható, amelyek célja a megtisztulás, a béke.

Az emberi kíváncsiság múltat s jövőt kutat,
S e dimenzió csüng. De megragadni
Az időnek meg az időtlennek
Metszőpontját – szentek foglalkozása.
Nem is foglalkozás: valami adatik és
elfogadtatik
Egy életen át, mely csupa halál a szeretetben,
Önzetlenségben, önmegtagadásban,
lángolásban.

Dry Savages 5

Egy angol Eliot-kutató a Hamvazó szerdát és a Négy kvartettet „fenomenológiai költeményeknek” nevezte. A költő, filozófiában Leibniz és Bradley tanítványa, időről, térről, mozgásról versel. Vas István remek fordításának érzékeltetésére álljon itt még néhány ilyen „fenomenológiai” sor a Burnt Nortonból:

Múlt idő s jövő idő

Nem sok tudatot tűr el.
A tudathoz időnkívülség kell.
De csak az időben lehet a pillanatra a rózsakertben,
A pillanatra az esőverte lugasban,
A pillanatra a huzatos templomban
fűtszállat idején
Emlékezni, múltba, jövőbe bonyolítva.
Csak idővel lehet az időt legyőzni.

A magyar Eliot-kötet végül a „Gyilkosság a székesegyházban” című lírai tragédiának fordítását adja. A költő akkor jutott közelebb a nagyközönséghez, mikor 1935-ben Canterburyben előadták ezt a Thomas Becket halálát megéneklő és a vértanúságot magasztaló

dramáját. Ebben nincsenek megfejtést kívánó, diszparát sorok, klasszikus komolyságú, gördülékeny kórusok és párbeszéddek, szónoklatok adnak újabb alkalmat Vas Istvánnak a fordítói remeklésre.

De említsük még meg „Ariel verseit” és más kisebb, a kötetbe besorolt költeményeket, amelyek megint másféle fordítói készséget kívánnak, mint például a zsoltárszerű „Simeon éneke”, az „Animula”, a „Tájak”.

Nagyon szép munka, nagyon gazdag kötet ez. Kiállítása is, a rajzok is megérdemlik az elismerést. De hadd fejezzük be fejtegetésünket mégis egy szépséghiba megemlítésével. Az „Átokföldje” latin nyelvű mottójába rövid, mindössze öt szóból álló görög szöveg van beillesztve. Ebben az öt szóban, egy elmaradt idézőjelet nem számítva, pontosan hat súlyos sajtóhiba található. Eliotot, aki jól tudott görögül, de nem tudott magyarul, ha élne és kezébe venné a magyar kiadást, bizonyára megdöbbenne ez a szembetűnő csúfság.

KISLÉGI NAGY DÉNES

Bede Anna

Fölösleges virágok

Az eléggé terjedelmes – száz lapos – kötet verseit olvasva az embert leginkább az a természetesség, közvetlenség és őszinteség kapja meg, amellyel a költőnő sokszínű, változatos mondanivalóját közli. Ez a közvetlenség magyarázza talán azt is, hogy figyelme nem összpontosul egy-egy kérdéscsoport köré – a kötet sem oszlik ciklusokra –, hanem szinte azonos erősségű az érdeklődése az élet minden megfigyelt jelensége iránt, egyformán csodálkozik rá kicsi és nagy dolgokra, egyforma lendülettel igyekszik tapasztalatait és érzéseit verssé formálni.

Őszinte abban is, amit mond: mindig azt mondja, ami éppen foglalkoztatja, ami gondja, meggyőződése, fájdalma vagy haragja. Őszinte abban is, ahogyan szól: nem pólyálgatja különösebben mondanivalóját, hanem szinte mindig azon melegében, a pillanat ihletében közli. Legalábbis így érzi az olvasó, érzi a közvetlenséget, érzi az emberi közelséget, ami író és olvasó között kialakul, szinte érzi azt a

hőt is, amely a gondolat vagy érzés születésének pillanatában felcsap. S ez alapvetően megnyugtató: nincs ebben a költészetben ravaszkodás, póz, kétértelműség, nincs benne spekuláció.

S ennek a kissé szertelen költői világnak vannak olyan kitapintható jellemzői, amelyek körvonalazzák lényegét, meghatározzák irányát is. Legfontosabb közöttük az asszonyi sorsnak és szemléletnek az a nyílt, feltétel nélküli vállalása, amely – minden irodalmi előzmény ellenére – ma is tudatos és megszenvedett bátorságot igényel. Nem mindig a szerelmes versek, nem feltétlenül a dacos „kimondás” és nem pusztán a női övező előítéletek szüntelen támadása az, amihez ez a fajta bátorság elengedhetetlen. Szemléletmódról is szó van, egy sajátosan női érzésvilágról, amely nem – vagy a legritkább esetben – tűr „beleszólást”, öntörvényei szerint ömlik formába, nem burkolózik szemérmes nemnélküliségbe és nem kíván hasonlítani férfi-társaira. Ezt csak kockázataival, esetleges tévedéseivel és túlzásaival lehet vállalni, s a versekben olykor valóban fel is tűnik például a szentimentalizmus árnya, szerencsére sosem uralgó jelleggel. Szerelmes verseinek többsége mégis a fentiek igazolása, bátor, tiszta és szép versek. (Mellettem ülsz, Veled akarok élni, Várok rád, Az utolsó szomorúság stb.) S ennek a hangnak rokonszenves megnyilatkozása az a két vers is, amelyeket a költőnő gyermekéhez, illetve édesanyjához írt. (Kisfiamhoz, Hetvenedik év.)

Ennek a tiszta és közvetlen hangnak, ennek a póztalan vállalásnak egy kétszakaszos versben tűnik fel ars poetica-szerű kifejeződése:

„Ahol a számsor végetért
s csak sejtett ritmusok dobognak,
mondom mondatlan énekét
minden teremtet asszonyoknak.

Dúdolom néma énekét
azoknak, kik tüskés napoknak
árnyán, világos évekért
küzdve, lobogva hajlodoznak.”

(Ének)

A témák gáttalan áradását, az érdeklődés szerteágazását, s általában a versek sokféleségét egyvalami látja el sajátos jelzéssel, a költőnő egyik legszembevetőbb jellemzője: az élet- és emberszeretet.

Ha akarjuk, ezt is a nőiség számlájára írhatjuk: az élet apró realitásai iránti érzék, az érzések magas hőfoka, az élethez való szoros, misztikus, asszonyi kötődés – ezek okozzák azt a mindenütt fellelhető lágyabb csillogást, a dolgok megközelítésének melegségét. A versekben nemegyszer eluralkodik a magányosság érzése, az idő rchanására felérző borzongás, a kétségbeesés és a reménytelenség, de sajátos módon a magány gondolata is rendszerint a közösség, az emberek viszonylatában jelenik meg, a magány-érzésen átút a költőnő körül élő-lélegző világ érzékelése, bánatainak a reménykedés, vívódásain az élet rendíthetetlen igénylése. A Folyosón című versben a magárahagyatottság, a didergő egyedüllet képei között ilyen sorok bukkannak fel:

„Toll, miért is vagy hideg, üldöző kard?
Légy serény kis tű, odavarni szívem
messzi sorsokhoz...”

Az egymáshoz tartozás gondolatát bogozgatja a Fehér madár című vers, az élet nevében követel az Álmomban nap lebeg című: „valami szép a szétvert évekért, valami jó, embereknek való”, s még közvetlenebbül a dolgozó emberek, a szülőföld népe, a „kivert szegények” végtelen szeretetéről beszélnek az olyan versek, mint a Szeresd meg értem vagy a Kavicsot lapátolnak.

Feltétlenül meg kell említeni a kötet néhány kiemelkedő, jelentős és nagyerejű versét, mint amilyenek a címadó Fölösleges virágok, Jöjj vissza angyal, Folyók zúgnak, Dávid stb. Az emberi sors fölötti aggodalom és a törhetetlen hit olyan nemes tömörségű sorokat eredményez, mint például a Dávid című versben:

„A hősök félnek. Háborog az űr,
egy vak csillag fut önmaga körül,
s nem jön feloldó égi jel.
Nincs mentség. Győzni kell.”

Vannak sajátos szépségű képei ennek a költészetnek, a költőnő tud „dúlón ballagó diófákról”, „hajófütyön-tüli sikoltásról”, felfedezni a „lejárt jegyek hóomlását” és a „narancspénészillat mámorát”, tudja, mi az, „szeretni, amíg le nem hullnak az érett gesztenyék”.

Talán a kötet összeállításában lehet csak hiányolni a gondosabb és szigorúbb válogatást, a versek elrendezésének átgondoltabb szempontjait.

HALLAMA ERZSÉBET

Csonkacsütörtök

Lázár Ervin el akar bújni könyvének sorai mögé: alakot és hangot vált gyakorta, kisfiú és felnőtt testbe búvik, mégis ráismerünk, felleljük, bárha nem is akarja. Örömmre szolgált ez a felfedezés, mert nem hiszek azoknak az íróknak, kik műveikben nincsenek jelen, kiknek személyisége nem bukkan elő a „jelmezek” és „kulisszák” mögül. Úgy érzem, az efféle írók nem szenvedik meg a mondanivalót, csak kitalálják. Nincs is mit mondaniuk, csak írni akarnak, hát nem is lehetnek jelen. Írásaikat nem köti semmi a valósághoz, a szó mély értelmében. A *Csonkacsütörtök* a valósághoz kötött: Lázárhoz kötött. Ezeket a novellákat nem írhatta volna meg így senki más. Az írójukhoz tapadnak, az írójukból teremtődtek.

De örömmre szolgált ugyanakkor az is, hogy Lázár megkísérli az elbúvást; nem magamutogató, nem erőszakos; jelenvalóságáról nem tehet, egyéniség mint ember s mint író egyaránt. De szemérmes, tudja, nem ő a fontos, csupán az, amit lény, mint egy *üzem*, feldolgozott a világból. Csakhát ennek az *üzem*-nek megvan a védjegye. Minden jó üzemnek van védjegye, ez teheti elismertté.

Lázár védjegye a szeretet-igény.

A *Csonkacsütörtök* tizenkét elbeszélést tartalmaz, azt mondhatnám: tizenkét különböző történetet. Nem is látszik a könyvben semmiféle szerkesztési igény, inkább csak az írások végén a keltezés mutatja, hogy az író és a kiadó a hét-nyolc esztendő terméséből kiválogatott írásokat keletkezésük rendjébe akarta sorakoztatni. Tehát nem egy *megirt*, hanem egy összeállított könyvet kaptunk. Mégis, amikor elolvastam, úgy véltem, az író végig vezetett egy úton, mondhatnám: megismertetett életével. De nem is annyira élete eseményeivel – noha feltételezhetően sok az életrajzi vonatkozás a könyvben –, hanem érzelmeivel, érzelmei történetével.

A *Csonkacsütörtök* nem novella-füzér, mégis az. Nem valamiféle egységes környezet, vagy állandóan felbukkanó azonos figurák révén, hiszen ilyesmit csak néhány írásában fedezhetünk fel, de novella-füzér; megkockáztatok egy furcsa kifejezést: *önérzelemrajz*.

A kisfiú, aki a könyv első novellájában elindul reggelente a behavazott pusztáról a falusi

iskolába, még gyanútlan, a szülői szeretet melegét, apja-anya féltését élvező, csak a vidámságot ismerő kis emberke. Szereti tréfálkozó édesapját, szereti a pusztát, a környező tájat. Kobrák bácsit a kanászt, s olyan bizodalommal lépdel a magas hóban, halad a fergetegben, mint aki bizik mindenben és mindenki-
ben: baj nem érheti. S nem is éri. Valaki mindig jön a kellő pillanatban; Édesapa mindig ott van a bajban, megsimogatja a kisfiú fejét, tréfás mondókát talál ki, amin jóízút lehet nevetni. A világ még békés, barátságos; a hosszú téli út az iskoláig hozzátartozik az élethez, természetes, szép.

Ez a kisfiú később is, mindig, nagy, nyílt tekintettel kutatja, keresi az emberi jóságot, bárhová veti is sorsa. Hosszú-hosszú évtizedekre feltöltődött szeretettel és szeretéssel. Ez lett alapismerete: tréfa és simogató kéz, féltő gond és nevetés, együvé tartozás, család, kedves szomszédok. Bárhol jár, kinyújtja kezét minden felnőtt felé, mert a felnőttek segítenek, ismerik az igazságot, tisztelekre méltóak. De ahogy távol kerül a világ, ahogy mind hosszabb utak vezetnek el a szülői háztól, a kisfiú egyre zavartabb lesz. Nem mindig kell a szeretet, nem mindig kell a kinyújtott kéz. Bizalmat ad, de ritkán kap bizalmat cserébe. A kisfiú eleinte hitetlenkedve lesi a durva mozdulatokat, megütközik a rideg szavakon. Mégsem akar hinni a rossznak, képtelen felfogni, hogy más világba került, mint amit élete első éveiben megismert. (*A városi, Dűlőutak*.)

De bármennyire csalódik is, nem akarja feladni hitét. Lassanként felnő, s noha új és új igazságtalanságok és embertelenségek, családok és hazugságok kavarognak körötte, s ha olykor maga is belegabalyodik ezekbe, mégis vagy sikerül megőriznie hitét, vagy vissza tud térni az igaz ügyek iránti rajongásához. (*Sárga kapu-alj, Ha okos vagy, mint a kigyó, A kerekarcú, Bűbos pacsirta*.) Soha nem válik gonosszá, nem vadul el. Legfőlegb kissé gyanakvó lesz, kissé fáradt, kissé keserű, de soha sem hitetlen. Zavartan áll még felnőtt korában is a rosszal szemben. Kiszolgáltatott, mert mindig és újra őszintén akar élni, mert ragaszkodik, mert emlékszik még a szeretetre, amit kapott és amit adhatott. De a szeretet egyre mélyebbre búvik benne, egyre több idegen anyag rakódik rá: elromlott szerelmek, emberi nyomorúság, egzisztenciális küzdelmek, politikai csatlódások, társadalmi értelmetlenségek. A szeretet már nem olyan egyszerű, nem olyan könnyen kimutatható, mint a gyermekkor védett éveiben. A kisfiú gesztusait még természetessé formálta

a nyílt érzelem; a fiatalember, a férfi mozdulatai már szegletesek, suták, elhibázottak; a kapcsolódás, mely valaha olyan könnyed, örömteli volt, ma kínokat okoz, a szándék visszajára fordul. A férfi, aki a *Furcsa kövek Géniánál* című kötetzáró írásban – mintegy ennek az *önérzelem*rajznak a befejezéseként – anyja hívó levelére végre rászánja magát és haza autózik szülőfalujába, már nem tudja kimondani többé a kedves szavakat, nem képes formába szorítani anyja iránt érzett rajongó szeretetét, bántóvá lesznek a mondatok, pedig csak önmagára haragszik a férfi. „Szeretem anyámat” – gondolja, de nem meri, nem tudja már kimondani; sirni szeretne, hogy felszakadjon a szeretet a sok idegen anyag alól, de nincsenek könnyei. Siet, el, vissza a városba, nem tud mit kezdeni a régi tájjal, az anyjával. Útközben megáll, Ifigénia majornál, ahol nagy, otromba kövek hevernek a völgyben. „Letérdelt két kő közé, az arcát görcsösen a földhöz szorította. Messziről nézve éppen olyan lett, mint a kövek.”

Keserű szavak. De a kövek közé szorított arcú férfiban mégis, még mindig, ott él a hajdani nyílt tekintetű, bátor, bizakodó kisfiú, mert fáj neki az ő kővé válása, s amíg a fájdalmat érzi, még megmenekülhet a férfi.

Novelláskötet a Csonkacsütörtök, de úgy olvashattam végig – akár írója szándéka ellenére –, mint egy regényt. Egy érzelem történetét.

Mégsem lírai vallomás ez a könyv, hanem egy valódi prózairó könyvbéli bemutatkozása. Az egyes novelláknak nemcsak a cselekményük más-más, hanem megformálásban is különböznek. Lázár Ervinnek egy meseregénye jelent meg 1964-ben, mégis: ez az első kötete. Bizonyára korábban is könyvbe gyűjthette volna írásainak jórészét, hiszen a most kiadott kötetben a novellák keltezéséből megállapítható, hogy már 1958-ban biztos kézzel formálta anyagát. A dátumokat követve írói fejlődése is nyomon követhető. A hangulati írásokat már 1961-ben a nagyobb lélegzetű vállalkozás: az epika kísérleteként jelentkező *Ha okos vagy, mint a kigyó* című elbeszélés követi. A *Bűbos pacsirtá*-ban (1964) bravúros szerkesztés-mód: a külsődleges cselekmény és a belső síkban játszódó emlékezés egymásra fényképezése a meglepő. Nem hat mesterkéltnek, a novella természetes marad, világos, egyszerű.

Ökonómiajáról, ízléséről tanúskodik, hogy felismeri a mű arányait, a vázra nem rak több – és másfajta – anyagot, csak amennyit az elviselhet. Írói alaphangja mindenütt felismer-

hető, ám olykor szerencsésen – a témának megfelelően – kitalál egy új, a hangulatot, vagy a jellemábrázolást segítő, előadási módot. Például a *Bartusek Géza, a kutya* az egyetemi, a kollégiumi évek diák-hangulatát idézi könnyed, kamaszos hangon; *A kuka* meg egy bőbeszédű, kissé primitív villanyszerelő nyelvén elmordított történet.

Lázár – noha egyáltalán nem *népieskedik* – a szép dunántúli nyelvet beszéli. nagyon olvasmányosan és nagyon természetesen ír.

A *Furcsa kövek Géniánál* a kötet utolsó darabja, a higgadt, elmélyülésre kész, előadás-módjában is gazdagodó, felnőtté vált író reprezentálja. A Csonkacsütörtök záró hangja, de – úgy vélem – az eljövendő írások nyitánya is egyben.

SAKONYI KÁROLY

Granasztói Pál:

Az építészet ígézetében

Sokoldalú szerzője akár ezt a címet is adhatta volna kötetének: „Az építészet, a zene és az irodalom ígézetében”. Amint a gyűjtemény negyvenegy tanulmányából kiderül, Granasztói nemcsak saját szakterületének – az építészetnek – alapos ismerője, hanem Bartók és Wagner, Proust és Hemingway világában is kitűnően tájékozott. Ez egyébként nem újdonság azoknak, akik a szerző irodalmi tevékenységét, elsősorban a *Vallomás és búcsú*-t ismerik.

A kötet valóságos keresztmetszete Granasztói alkotói pályájának: 1937-ből és 1965-ből származó cikk egyaránt akad benne. Sokrétű a témakör is: építészeti szakcikk, városesztétikai írások, szubjektív jellegű jegyzetek és esszék. A szakcikk is a jó értelemben vett „tudományos ismeretterjesztést” szolgálják: már az első tanulmányt (A városok sorsa a huszadik században), de akár a görög építészetéről vagy kilenc évszázad magyar építőművészetéről írott tanulmányt is a szakértő okulással, az esztétikai kérdések iránt érdeklődő nem-szakember élvezettel olvassa. Granasztói itt is, más írásaiban is szeret meditálni azon: vajon építés-e igazában

vagy inkább író. Szerintünk mindkettő. Igen rokonszenves módon egyesíti magában a komoly szaktudást, a más területekre való – s a dilettantizmuson felülemelkedő – kitekinést, a stiluskészséget, írói vénát. Mai magyar kultúránknak érdekes színfoltja Granasztói tevékenysége. Kár volna, ha – időnként fel-lépő önkritikus hajlamaitól elcsábítva – búcsút mondana akár építész, akár írói munkájának! Lehet, hogy egy-két írása „viharokat” váltott ki, s itt-ott mi is vitatkozni akarunk vele: egészében azonban nagy értéket jelent ez a változatos, és remélhetőleg még nem lezárt életmű.

Látszólag paradox megfogalmazással azt mondhatnók Granasztóiról, hogy „városi” és „vidéki” ember egy személyben. Szándékosan nem használtuk a pejoratív értelmű „urbánus” és „provinciális” kifejezéseket. Granasztói „városiassága” a városok művészi értékeinek, a városi életforma emberi pozitívumainak megbecsülését jelenti, s toronymagasan áll a Márai Sándor-típusú írók sznob és különc „urbanitása” fölött. A „vidékiesség” pedig azért nem provincializmus Granasztóinál, mert ő a „vidékben” éppenséggel nem a „provinciát” látja, hanem szép tradíciók, nemes értékek s ugyanakkor új, merész lehetőségek területét. Ezért is – de talán szubjektív okokból is – nekünk „A régi Pécs és az új”, „Összkép Debrecenről” és „A kecskeméti szállodáról” című írások tetszettek legjobban. Pécsért, Debrecenért jól ismerjük, Kecskeméten is többször jártunk, és csodálunk kell, hogy szerzőnk milyen mesteri vonásokkal tudta megrajzolni ezeknek a városoknak, egy-egy jellemző épületüknek képét.

Pécsről írott tanulmányának legalább nyolctíz mondatát idéznünk kellene. Elégedjünk meg kettővel: „Abban azonban biztos vagyok, hogy itt Pécsért, észak felé, a városfal vonaláig, a Vak Bottyán utca táján s általában az egész belvárosban, az egykori középkori városfal vonalán belül, nagyjából mindent meg kellene hagyni, a házakat csak óvatosan, egyenként átépíteni, megújítani, a kerteket is, ahol már beépítették, kibontani. Inkább csak tatarozni, fejleszteni hát, mintsem felforgatni, megmásítani.” – Nagyon megszívlelendő szavak! Szeretnők, ha egyszer – nagyobb összefüggésben – visszatérhetnénk

ehhez a probléma-komplexushoz, amelyhez olyan kérdések is hozzátartoznak, mint a Mecsek erőltetett, túlzásba vitt beépítése.

Granasztói legnagyobb építészeti és emberi élménye talán mégis csak Budapest, a város, ahol született, tanult és dolgozott. A magyar főváros építészeti és esztétikai problémáival a kötet számos tanulmánya foglalkozik, s a leírások majdnem mindig hangulatosak, a meglátások ügyesek, a megállapítások sikerültek. Amikor azonban elismerjük, hogy a Nagykörút vagy a Népköztársaság útja ma már műemlékként ható és feltétlenül értékes alkotás, ugyanakkor néha mégis túlzottnak kell éreznünk szerzőnk lelkesedését az „eklektika” iránt. Nem árt ilyenkor Fülep Lajos könyvét (Magyar művészet) olvasnunk, aki így vélekedik erről a korról: „A városra szabadított építők sisera-hadának jóvoltából a régi egyszerű és becsületes Budapest helyébe, vagy részben melléje, földuzzadt a téglából és habarcsból főúri renaissance-palotákat mimelő bérházak rettenetes városa, ahol mindent láthatott az ember, vakolat-kariatidokat, irdatlan balkonokat, párkányokat, pilléreket, ablakrámákat, csak – legalább a legújabb időkig – épkezlab építészeti gondolatnak kiütkezését seholsem”. – Ha arra gondolunk, mint pusztították el a ferencjózsefi kor „eklektikus” építészeti a régi Pest barokk, klasszicista, sőt néha még középkori emlékeit is, hajlamosak vagyunk arra, hogy Fülep Lajosnak adjunk igazat.

Vitathatóak helyenkint Granasztói irodalmi és zenei megállapításai is. A Thomas Mann-ról szóló fejtegetést – bocsánat az erős kifejezésért – bántónak érezzük. Mann nem érdemel meg olyan jelzőket, mint „sznob”, vagy olyan jellemzést, hogy „mélyében ő maga is össze van zavarodva”. Granasztói maga bevallja: a *Buddenbrooks*-ot és a *Varázshegy*-et nem olvasta végig... Jó volna, ha ezt a mulasztását pótolná és utána revidálná Mannról vallott egyoldalú felfogását. És talán Beethovenról sem kellene ilyesmit leírni: „Szimfóniái valami erkölcsi, bölcséleti nyomásként nehezedtek rám.” Igaz, később elmondja, hogy most már közelebb kezd jutni Beethoven művészetéhez.

Igazat kell adnunk viszont azoknak a részleteknek, ahol Granasztói a modern művészet,

főleg a non-figuráció, esztétikai helyét próbálja meghatározni. Mai vitáinkban tanulsággal idézhetjük ezeket az 1961-ben írott mondatokat: „A születőben levő új építészeti és humánus világhoz való kötődése tette nekem mindig vonzóvá és izgatóvá az absztrakt műveket, még ha ritkán adott – sőt, nem adott, mert nem is adhatott – olyan mély, megrendítő műélvezetet, mint Cézanne vagy Rembrandt. De ezt nem is éreztem feladatának, miként az előőrsöknek sem feladatuk a háborúban, hogy ütközeteket vívjanak. A szerepüket mindig valami szálláscsinálás-félének éreztem – nemcsak a formai világ, a látásmód tekintetében, hanem ember és műtárgy viszonya tekintetében is. A hagyományos táblakép-festés világát lezárulóban levőnek vélem; az új valahogy másként, máshonnan közelít.”

Hasonló gondolatébresztő megfogalmazások egész sorát olvashatjuk ebben a tanulmánygyűjteményben. Néha vitatkoznunk kell a szerzővel, ugyanakkor azonban rengeteget tanulunk tőle, új értékekre, új szépségekre figyelünk föl.

AIIGYAL ENDRE

Benedek Marcell:

Ibolyaszín bárány

A kisebb könyvtárnyi életmű értékes miniatűrrel bővült – ezt érezzük Benedek Marcell új kötetének olvasásakor. Az apró remekléseket a tudós-író megértő bölcsessége és szerénysége ötvözi közös szellemi foglalatba: az erudíció és a humánus legnemesebb értékei csillannak fel szemünk előtt. A kritikus szépíró kísérleteit igen sokszor a tudásanyag felhalmozódása, súlya teszi nehézkessé; előfordul az is, hogy az ítéskész menekülni próbál a kritikusai atitúdtól és belső lényétől merőben elütő alkotásra vállalkozik.

Benedek Marcell kisprózáiban arányosan keveredik az író és az irodalomtörténész munkája, az élmény gyakran a könyv, az olvasmány felől bonatkozik ki, de spektrumában az élet különböző színeit hordozza. A műveltségi elemek nem nyers, feldolgozatlan

állapotban kerülnek az olvasó elé, egyéformán az író gondolataival, erkölcsi tartásával. Mintha Anatole France bölcs alakjai sugallnák a kötet egyik-másik írását, – az utalás itt nem utánérzést, hanem minőségi azonosságot jelent – a helyzet derűs felismerése, az arány-érzék és az értelem tisztasága mindkét író jellemző vonásai közé tartozik.

A párhuzam nem erőltetett, hiszen a kötet első darabjában, a *Quatrimalchio lakomájában* is egy France-ot idéző mítosz átalakulásnak lehetünk tanúi; a petroniusi késő-római miliőt modern környezet váltja fel. A napjainkban történ: lakomára magát az Őstent hívják meg, hogy csodálatos alászállásával és tekintélyével biztosítsa az atomhegemóniát Quatrimalchio herceg számára. A szellemes novellában az ókori változat szatirikus ereje él tovább, – a kor, a társadalom karikírozása mellett a háborús oldal is megkapja a maga tühegyes szúrásait. Az Úr az ünnepi asztal mellett teológiai értekezéssel tiszteli meg a társaságot, „amely teológiához vajmi keveset ért, sőt valljuk meg, az istenhitet is csak bizonyos gazdasági és szociális megfontolások alapján mímeli.” Az írás csúcspontja az üzleti tárgyalás a világ sorsa felett; Quatrimalchio herceg okfejtése kísértetiesen megegyezik a háborúra uszítók „etikájával”: „A gonoszoknak mi azonnal megszüntetjük a szállítást. Akiknek mi nem szállítunk, az a gonosz.”

Az *ibolyaszín bárány* szintévesztő királylányának története is komolyabb eszmeiséget takar: a valóságot eltorzító, zsarnoki uralom sajátos vonásait leplezi le. Először, mint szokásostól eltérő kedvtelés jelentkezik, később szenvedéllyé nő, végül az abnormális tettek és a gonoszság túlbujánzását már egy birodalom (és majdnem egy világ) haláltánca igazolja. Benedek Marcell a száraz, értelemhez szóló aktualizálás helyett fordultatos cselekménybe, színes leírásokba és párbeszédbe ágyazza mondanivalóját.

A történelmi keret, a régi és az új összevetéséből adódó lehetőségek kiemelése közel áll írói alkatához: az áttétel nélküli írások kevésbé hitelesek és művésziek. A *szántódi özvegy* mai kort idéző története hiába mutat be számos jelenkori típust, napjainkban előforduló eseményt vagy életszeletet, nem annyira meggyőző és általános érvényű, mint a kötet többi, akár olvasmányok által indukált darabja. A szűkebb családi közösséget szét-

züllesztő, gonosz nővér nemcsak a figura túlrájzoltsága miatt veszít hitelességéből, hanem a novellát merev acéllemezként körül fogó determinizmus következtében is; a mai kort sokkal bonyolultabban, a jó és a rossz árnyaltabb közvetítésével lehet ábrázolni, még akkor is, ha intő tanulságul szánják.

Rendkívül üde színekkel idézi a mesevilágot és a gyermeki lélekben fogant mélyebb igazságot a *De ez a mi titkunk* című kisebb írás. A mese és valóság határán mozgó történetben érdekes emberpárt ismerünk meg, akik elvonulva a hazug és képmutató világtól a gyermeki mesék tisztább levegőjében élnek. A gyermek hazugságára még akad mentség: képzelete világát nem tudja megkülönböztetni a valóságtól – vallják – de a felnőtt embert már nem szabadna e vétségen rajtakapni.

Egy-egy könyvélemény vagy gondolat kötetlen, finom hangvételű reflexiókra serkenti az író. Nehezen átvészelt korokra is utal, amikor különösen jól esik eltemetkezni a könyvek közé; utazásokra emlékezik, amikor még útlevelnek, vízumnak hírért sem hallották, – műemlékek, templomok kapcsán ismét a háború szörnyűségeit villantja fel. E rövid lélekzetű írások alapszövegét az emberi tartás és humanizmus alkotja, az egyik öreg korról szóló vallomás szinte túlcsap az irodalom keretein. Az idős mester megköszöni a feléje áradó gyöngédséget, figyelmet – és gondolatait, mint a hársfa apró virágát útnak engedti, egyik-másik talán termő talajba hullik. Nem a pusztá kegyelet fűzi tovább bennünk ezt a mondatot: a nyolcvan éves Benedek Marcell mögött már virágzó hársfaerdő hirdeti az életmű nem hervadó gazdagságát.

SZEGHALMI ELEMÉR

Éder Zoltán:

Babits a katedrán

Valljuk meg őszintén, valahányszor Babitsra gondolunk, kevés hozzá illőbb, ugyanakkor meggondolásra méltóbb fogalmat társíthatnánk nevéhez, mint éppen ezt: a katedráét. Nem volt-e született tanár, s nem katedráról

szólt-e végső lehelletéig? s másfelől: nem jogosak-e éppen azok az aggodalmak, melyek Babitsot rossz tanárnak, helyesebben erre a pályára teljesen alkalmatlannak minősítették? Ha tanárnak lenni – sok más között – azt is jelenti: az erkölcsi felelősséget egészen magas szinten érezni, leginkább másokért, sőt mások helyett is, – nem volt-e Babits menthetetlenül, gyakran talán akarata ellenére is tanár? S ha ugyanakkor a tanári hivatás jelenti – mert kell hogy jelentse – egy léleknek spontán átömlését más, kitarulkozó lelkekbe is: hogyan oldotta meg ezt a feladatát a riadt, szemérmes, védekezésre mindig kész, önnön szellemi-pszichikai határait már-már betegesen óvó Babits? az a Babits Mihály, kinek a vers nem ritkán programszerűen exhibicionista művelet, mégpedig *kényszerűen* az, mert valahol és valamikor le kellett vetkeznie súlyos és fulasztó lelki ruhadarabjait.

Éder Zoltán könyve tehát – elsősorban a könyv tárgyát tartva szem előtt – föltétlenül izgató és problematikus munka, módszerétől, sőt még anyagától függetlenül is, hiszen elsősorban egy lélektani rejtély megoldására kell vállalkoznia, s ezen a téren a kérdésnek már pusztá felvetése is méltánylást érdemel. Éder, persze, jóval többet nyújt ennél: a lelkiismeretes kutató, sőt olykor már a pedantéria határát súroló, a monográfikus teljességet szinte erkölcsi kötelességének érző filológus adat-hitével és gondosságával mérlegeli a nem túlságosan bőséges és változatos anyagot, melyet szívós, tiszteletre méltó és céltudatos munkával gyűjtött egybe. Anyagáról és könyvének rendeltetéséről vallott felfogása – figyelembe véve saját kijelentéseit is – kissé szűkös, de föltétlenül megvalósítható és tovább már nem odázható program kereteit rajzolja meg; az eszköz egyúttal kissé cél is: az anyag összegyűjtése elsősorban a dokumentatív teljességet célozza, súlyával és nem vitatható valóságtartalmával a felelőtlen vagy elsieltett ítéletalkotásnak akarja elejét venni. Éder Zoltán nem titkolja – és ez írói-tudósi egyéniségének egyik legrokonszenvesebb vonása –, hogy a szellemes és megbízhatatlan író-pletykánál és többé-kevésbé valószínű feltevések-nél többre becsüli még az iskolai értesítők

szerény adatfoslányait is; következtetéseket is csak akkor von le, amikor azok már egészen nyilvánvalóak, s mintegy önmagukat fogalmazzák végleges igazsággá. Mindez kétségtelenül a pozitívista kutató s a joggal idejélmúltnak minősített pozitívista módszer előnyösebb oldalát fedi fel: megbízhatósága egészen szűk körre terjed, de ott megtámadhatatlan. A kérdést nem is így vetnők fel: helyes-e ez a módszer, mint inkább így: elegendő-e? Elegendő-e önmagában, mint kritikai-filológiai munkáé s elegendő-e különösen akkor, amikor Babits Mihályról van szó, ki nek bonyolult és ellentmondásos pszichéje sokkal inkább a sebészorvos kényes és finom műszereivel, mintsem a levéltáros vagy a statisztikus rubrikázó módszerével közelíthető meg? Természetesen kíváncsiak volnánk, hogy Éder Zoltán stílusa – és stíluson nem csupán a fogalmazás mikéntjét értjük – jobban kiérdemelje az „irodalmi” jelzőt, s valamiképpen igyekezzék ne csak tárgyhöz, hanem hőséhez, Babitshoz is simulni – a probléma veleje azonban nem ez. Az esszéíró képességei kívánni valók és mindenképpen megnyerők, de aki nem rendelkezik ilyen „szépirodalmi” stílári fegyvertárral, jobban teszi, ha meg sem kíséri alkalmazását. Másfajta megoldásra gondolunk: olyan élenkítő és az olvasónak képzeletét is megindító mozzanatokra, melyek magának a filológiai munkának természetéből következnek: az adatokkal való lélektani jellemzés és szinte drámai helyzetalkotás művészetét. Mert könyvünk írójának helyenként ehhez is van képessége és adománya: mennyire érzékletes, sőt megdöbbentő tud lenni, amikor az iskolában Dantét olvasó és magyarázó, könnyelábadt szemű Babitsot, vagy a támadásoktól idegrendszerében megkínzott, hivatali főnökével hallgatólagos megállapodása ellenére is embertelenül szenvedő költőt vezeti elénk néhány tárgyilagos és szűkszavú mondatban, melyeket valóban drámai módon szakítanak meg a forrásaiból vett korrekt idézetek. Ha szigorúan tudományos szemszögből nem is helyesíthető mindig, hogy a szerző kissé hajlik hősének föltétlenül kedvező megítélésére, s okvetlenül Babits javára dönt még olyan esetekben is, amikor a költőnek nem hibáit, csak alkati vonásait kellene tárgyilagosabban

feltárnia – írói és emberi szempontból annál inkább megnyeri rokonérzésünket. Több példát idézhetnénk a tudós már-már megindító, szemérmes vonzalmának illusztrációjaként.

Ha Éder Zoltán könyvét kizárólag szándéka, tehát felkutatott és rendezett anyaga felől nézzük – a könyvnek minden fejezete zömében *saját eredményein* épül fel –, ítéletünk föltétlenül pozitív irányba térül. Hogy a könyv írója e tekintetben *általában* megtette a magáét, nem lehet vitás. Azért mondjuk: általában, mert az ilyen természetű munka sohasem lehet egészen hiánytalan és lezárt; mi magunk is olvastunk olyan kéziratot emlékeztetéseket, illetve a könyv megírásának idején még kéziratban veszteglő, tanulmányoszerű feldolgozásukat (azóta megjelent: *Életünk* 1966. I.), melyek Babits volt diákjainak egy budapesti érettségi találkozón néhány évvel ezelőtt elhangzott szavai alapján készültek (Várkonyi Nándor irodalomtörténész feljegyzésében), s melyek Éder Zoltán könyvéből hiányzanak. Mindezt nem kifogásként említjük, hanem csupán örvendetes lehetőségként, hogy ti. az idevágó anyag a jövőben még bizonyára gazdagodni és módosulni fog. Egy bizonyos: Éder Zoltán könyvét Babits minden olvasója és életművének kutatója valódi gyönyörűséggel és oklással forgathatja.

RAJNAI LÁSZLÓ

Deme László:

A nyelvről – felnőtteknek

A cím nemcsak arra utal, hogy a „felnőttek” nagyobb áttekintésre, összefüggések jobb felismerésére alkalmas értelemfokán kapunk egy összefoglalást a nyelvről, hanem arra is, hogy a lassan „felnőtt”-é váló nyelvtudomány a gondolatközlés eszközeinek megértését egy közvetlenebb és egyben magasabb síkon kínálja fel az igényesebb érdeklődőknek, legyen az akárki. Nagyon is jogosan állapítja meg a szerző, hogy „sokáig tanítottak nekünk nyelvtant is, helyesírást is

úgy, mint ami zárt és önmagáért való; s nemhogy megvilágítása volna életbeli tevékenységünk egyik igen fontos részének, hanem ellenkezőleg: elvonatkoztatás mindentől, ami életszerű és gyakorlati... Ezt a hibát próbáltuk elkerülni... módszerváltással: hogy nem a nyelvből indultunk ki, amelyet használ ugyan minden beszélő, de részleteiben és rendszerében nem eléggé ismer; hanem a *valóságból*, amelyet a nyelvi eszközök csak tükröznek, s a *gondolkodásból*, amelynek beszédtevékenységünk csak közlőeszközeként működik." A szerző szavait úgy is fogalmazhatjuk, hogy minden egyes külön nyelvrendszer, a nyelv külső megjelenését jelentő szavak, szerkezeti szabályok stb. mögött egy adott közösségben érvényes gondolkodási rendszer áll, mely a nyelv tulajdonképpeni lényege. Pontosán erről van szó akkor is, amikor a hivatása magaslatán álló nyelvtanító pl. olaszul vagy oroszul tanítja meg *gondolkozni* tanítványát és ehhez a lényegeshez igazítja a szavak, a helyes szóhasználat, szerkezeti szabályok stb. megtanulását.

Magától értetődő, hogy magyar olvasó számára a valóság és a beszélő eredeti gondolatának nyelvi kifejezését az emberi gondolkodás magyar változatának kifejezésével mutatja be a szerző. De a nyelv a szerző módszerével történt megközelítése univerzális. A nyelv viszonyulása a társadalomhoz, valósághoz és a gondolkodáshoz mindegyik, eltérő „nyelv”-ekkel elhatárolt kultúrában jelen van. Tetszés szerint akár spanyol szavak értelmét-használhatóságát is lehetne a közös szempontok alapján oly világító erővel kifejteni, aho-

gyan azt Deme László *váj* igénk származékain bemutatja: – a cselekvés folyamata = *vájás* – a cselekvés eredménye = *váját* – a cselekvést hivatásszerűen végző = *vájár* – a cselekvést épp most végző = *vájó* – amin a cselekvést elvégezték = *vájt* – amin a cselekvést nem végezték el = *vájatlan* – amin a cselekvést el lehet végezni = *vájható* – amin a cselekvést nem lehet elvégezni = *vájhatatlan*. A megközelítésnek idézett példánkkal jellemzett módszere, illetve annak következetes alkalmazása a „Nyelv és gondolkodás” fejezetben érleli meg a leghasznosabb és a maga nemében új eredményeket. A tárgyalás menetközben szükségszerűen értelmezi a mai nyelvtudomány fogalmait és szakkifejezéseit. Az olvasónak át kell törnie magát rajta, ha nem eggyel most találkozunk először, vagy éppen itt kapja meg helyes értelmüket. Ezt nem takaríthatja meg az érdeklődő, mert különben nem fogja élvezni Deme László *tömör előadásának* szellemességét és nem vonja ki belőle azt, amit nyert maga és mások számára.

Akiket a nyelv és a beszéd eredetének kérdése is érdekel, megtalálják a bevezető részben Grace Andrus de Laguna amerikai embertanprofesszornő könyvben kidolgozott feltevésének rövid ismertetését. Deme összegezően közli, hogy „a mai nyelveket egyetlen közös forrásig nem tudjuk visszavezetni” és „mai ismereteink s a ma ismert nyelvek alapján több nyelvcsaláddal kell számolnunk, s ezeknek egymással való ősrokonosságát már nem tudjuk valószínűsíteni.”

BARTÓK JÁNOS